

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Херсонський державний університет

Поліщук І.Є.
Галіченко М.В.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ
З ДИСЦИПЛІНИ «ФІЛОСОФІЯ»
ЧАСТИНА І.

Методичні рекомендації

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ
З ДИСЦИПЛІНИ «ФІЛОСОФІЯ»
ЧАСТИНА І.
Методичні рекомендації

Укладачі: кандидат філософських наук, доцент Поліщук І.Є.
викладач Галіченко М.В.

Рецензенти: кандидат філософських наук, доцент Недзельський К.К.
Кандидат філософських наук, доцент Задорожня Н.О.

Обговорено на засіданні кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук
Протокол № 4 від 7 листопада 2011р.

Схвалено науково-методичною радою ХДУ
Протокол № _____ від _____ 20__р.

Рекомендовано до друку Вченою радою ХДУ
Протокол № _____ від _____ 20__р.

Зміст

1. Пояснювальна записка	4
2. Програма курсу	5
3. Завдання до модуля самостійної роботи	
3.1. Опрацювання теоретичної літератури	10
3.2. Опрацювання першоджерел	17
3.3. Тестові завдання з тем модулю самостійної роботи	74

Пояснювальна записка

Вивчення дисципліни «Філософія» (філософія, логіка, етика, естетика та релігієзнавство) спрямоване на реалізацію сучасної концепції філософської освіти студентів вищих навчальних закладаів України, основою якої є ґрунтовна історико-філософська підготовка у поєднанні з орієнтацією на світоглядно-філософські проблеми сьогодення.

Виклад історії світової філософської думки орієнтований на розуміння логіки виникнення та сутності найбільш відомих вчень, минулого, особливостей їх функціонування у суспільній свідомості, осмислення характеру та етапів становлення сучасних некласичних філософських систем, їх ґрунтування на досягненнях природничих та гуманітарних наук.

У запропонований методичний посібник включені завдання 1 та 2 модулів самостійної роботи, які присвячені питанням історії філософії. Виконання завдань самостійної роботи повинно допомогти студентові засвоїти основний зміст основних розділів програми, сутнісні риси історико-філософської думки, оволодіти філософським способом мислення, основними філософськими принципами та першоджерелами опрацювання матеріалів має сприяти формуванню самостійного критичного мислення та застосуванню набутих знань при аналізі нагальних проблем сьогодення.

У посібнику пропонується 3 різновиди завдань: 1) завдання з тем, які потребують теретичного опрацювання відповідних розділів підручників, посібників, філософських словників, матеріалів Internet-ресурсу; 2) робота з фрагментами першоджерел, яка має сприяти розвитку філософського мислення. Відповіді на контрольні питання за першоджерелами можуть бути усними або письмовими (на вибір викладача); 3) опрацювання тестових завдань, які за рівнем складності наближені до екзаменаційних модульних завдань.

Для полегшення роботи з першоджерелами та тестами у посібник включені короткий словник ключових термінів та список рекомендованої літератури.

ПРОГРАМА КУРСУ:

I. ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФІЇ.СВІТОВИЙ ФІЛОСОФСЬКИЙ ПРОЦЕС

1. Предмет філософії

Історичні типи світогляду (міфологія, релігія). Філософія як світогляд. Філософія і наука. Основні теми філософствування. Основні розділи і напрями філософії. Функції філософії.

2. Філософія Стародавнього Сходу

Давньоіндійська філософія. Упанішади. Ортодоксальні школи: веданта, міманса, санкх'я, вайшешика, йога, ньяя. Неортодоксальні школи: джайнізм, буддизм, чарвака. Давньокитайська філософія: конфуціанство, даосизм, моїзм, легізм. Внесок давньоіндійської та давньокитайської філософії у формування європейської філософської свідомості.

3. Філософія Стародавньої Греції

Рання давньогрецька філософія. Мілетська школа. Геракліт Ефеський. Піфагор та піфагорійці. Елейська школа. Емпедокл. Анаксагор. давньогрецькі атомісти: Левкіпп, Демокріт. Давньогрецька філософія класичного періоду: софісти, Сократ, сократичні школи. Платон. Арістотель.

Філософія елліністичного періоду: епікуреїзм, стоїцизм, скептицизм, неоплатонізм.

4. Філософія доби Середньовіччя та Відродження

Західна і східна апологетика. Ідея Бога. Есхатологія. Патристика. Августин. Схоластика. Номіналізм та реалізм. Фома Аквінський. Значення номіналізму для розвитку європейської науки.

Філософська думка доби Відродження. Гуманістичні ідеї. Натурфілософія. М. Кузанський, Дж. Бруно. Соціально-філософські погляди. Н. Макіавеллі.

5. Філософія Нового часу

Передумови формування філософії Нового часу. Проблема методу. Емпіризм та раціоналізм. Ф.Бекон, Р.Декарт, Б.Спіноза, Дж. Локк, Г. Лейбніц, Д. Юм, Дж. Берклі. Механістичний характер філософії Нового часу.

Філософська думка доби Просвітництва. Людина, суспільство, мораль (Ж. Ж. Руссо, Д.Дідро, Вольтер, Ш. Л. Монтеск'є).

6. Класична німецька філософія

I. Кант – родоначальник класичної німецької філософії (гносеологія, етика). Філософія Г.В.Ф.Гегеля (діалектика, абсолютний ідеалізм). Філософія І.Г.Фіхте (проблема людського «Я»). Філософія Ф.В.Й.Шеллінга. Антропологічний матеріалізм Л.Фейєрбаха. Значення класичної німецької філософії для розвитку європейської філософської свідомості.

7. Некласична філософія XIX століття.

Розвиток ірраціоналізму. А.Шопенгауер. Ф.Ніцше. А. Бергсон. Зародження філософії екзистенціалізму (С. К'еркегор).

8. Сучасна світова філософська думка.

Позитивізм, емпіріокритицизм, неопозитивізм, постпозитивізм. Екзистенціалізм (німецький, французький, російський). Релігійна філософія: неотомізм, християнський еволюціонізм (Тейяр де Шарден), персоналізм, протестантська філософія. Психоаналіз. Неофрейдизм. Філософська антропологія (М. Шелер). Феноменологія (Е. Гуссерль). Герменевтика. Структуралізм. Неокантіанство. Філософія постмодерну (Ж. Дерріда).

9. Українська філософія.

Джерела української філософської думки. Філософська думка Києво-Руської держави. Формування неоплатонізму (XIV – XVI ст.). Агіографія, ісихазм, ареопагітизм. Братські школи. Острозький культурно-освітній центр. Українські полемісти. Філософія професорів Києво-Могилянської академії. Ф. Прокопович. Г. Сковорода – основоположник української класичної філософії. Академічна філософія XIX ст. П. Юркевич. Філософія української діаспори (Д.Чижевський, В. Липинський). Українська філософія XX ст. Відродження 60-х років. П. Копнін, В. Шинкарук, М. Попович.

II. ОСНОВНІ РОЗДІЛИ ТА ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ

1. Філософська онтологія.

Основні онтологічні категорії: існування, буття, світ, субстанція. Основні форми буття. Людське буття. Світ «повсякденності» - світ людського існування. Матерія як філософська категорія. Сучасні філософські та наукові підходи до матерії.

Матерія і рух. Рух і спокій. Рух і розвиток. Форми руху матерії. Принципи класифікації форм руху матерії. Простір і час як форми буття. Поняття соціального простору і часу.

2. Феноменологія.

Природничі засади свідомості. Соціальні аспекти свідомості. Функції свідомості. Структура свідомості. Самосвідомість та її функції.

Проблема ідеального. Мислення і мова. Суспільна свідомість та її форми.

3. Гносеологія. Епістемологія.

Проблема пізнання в історії філософії. Пізнання і практика. Суб'єкт і об'єкт пізнання. Чуттєвий і раціональний рівні пізнання. Емпіричний і раціональний рівні наукового пізнання. Логіка наукового пізнання. Етапи наукового пізнання (факт, проблема, наукова ідея, гіпотеза, теорія). Методи наукового пізнання. Теорія істини. Критерії істини. Істина абсолютна та відносна. Конкретність істини. Істина об'єктивна та суб'єктивна.

4. Логіка. Предмет логіки

Поняття. Судження. Умовивід. Закони логіки. Гіпотеза. Доведення спростування. Сучасна логіка. Класична логіка. Некласична логіка.

5. Філософська антропологія.

Проблема людини в історії філософії. Філософські аспекти антропосоціогенезу. Людина як космічна істота. Біологічне та соціальне в людині.

Критика біологізаторських та соціологізаторських підходів до людини.

Сенс життя. Проблема життя, смерті та безсмертя.

Філософія особистості. Свобода особистості.

6. Соціальна філософія.

Основні підходи до розуміння суспільства в історії філософії.

Сучасні філософські концепції суспільства. Суспільство як система, що сама розвивається. Основні сфери життєдіяльності суспільства.

Матеріальне виробництво. Соціальна структура. Поняття соціальної групи. Суспільство як система соціальних відносин. Історичні типи спільності людей.

7. Філософія культури та науки.

Поняття «культура» в історії філософії. Діяльнісний підхід до культури. Проблема культурного прогресу.

Поняття «цивілізація». Поняття традиційного і техногенного суспільства. Основні цінності традиційного та техногенного суспільства.

Культура і цивілізація сучасного світу. Перспективи цивілізаційного розвитку. Специфіка науки. Етика науки.

8. Аксиологія.

Цінності як визначальні характеристики людського буття. Основні сучасні аксіологічні теорії. Структура цінностей. Базові цінності. Ціннісні орієнтації. Проблема ідеалу. Глобальні проблеми людства. Стратегія майбутнього.

III. ЕТИКА, ЕСТЕТИКА, РЕЛІГІЄЗНАВСТВО.

1. Етика.

Предмет етики. Сутність, структура і функції моралі. Основні етапи розвитку етичної думки. Основні категорії етики: добро, зло, сенс життя, щастя, совість, сором. Шлюб і сім'я.

2. Естетика.

Предмет естетики. Основні етапи розвитку естетичної думки. Естетична свідомість та естетична діяльність. Категорії естетики. Мистецтво як специфічна форма відображення світу.

3. Релігієзнавство.

Релігієзнавство як сфера гуманітарного знання. Сутність релігії. Філософські концепції природи релігії. Структура релігії. Суспільні функції релігії. Класифікація релігій. Історична генеза релігії. Світові релігії. Релігії в Україні.

Змістові модулі

I змістовий модуль

Тема: Предмет філософії. Історія світової філософії (VI ст. до н.е. – XVIII ст. н.е.).

Лекційний модуль 1

1. Предмет філософії. – 2 год.
2. Філософія Стародавньої Греції. – 2 год.
3. Філософія Середньовіччя. – 2 год.
4. Філософія Нового часу. – 2 год.

Семінарський модуль 1

1. Предмет філософії. – 2 год.

2. Філософія Стародавньої Греції. – 2 год.
3. Філософія Середньовіччя та Відродження. – 2 год.

Модуль самостійної роботи 1

I. Опрацювання теоретичних питань

1. Філософські школи Стародавньої Індії. – 1 год.
2. Філософія Стародавнього Китаю. – 1 год.
3. Філософія Стародавнього Риму. – 1 год.
4. Неоплатонізм. – 1 год.
5. Натурфілософія XVI століття. – 1 год.
6. Західноєвропейська філософія доби Просвітництва. – 2 год.
7. Філософська думка Києво-Руської держави. – 1 год.
8. Гуманістичні та реформаційні ідеї в філософській думці України (кінець XV – XVII ст.) – 2 год.

II. Опрацювання першоджерел

III. Виконання тестових завдань.

II змістовний модуль

Тема: Європейський історико-філософський процес (кінець XVIII – XX ст.)

Лекційний модуль 2

1. Класична німецька філософія. – 2 год.
2. Ірраціоналізм. – 2 год.
3. Сучасна західна філософія. Позитивізм та його історичні форми. – 2 год.
4. Сучасна західна філософія. Екзистенціалізм. Релігійна філософія. – 2 год.

Семінарський модуль 2

1. Класична німецька філософія. – 2 год.
2. Позитивізм та його історичні форми. – 2 год.
3. Сучасна релігійна філософія. – 2 год.
4. Екзистенціалізм – 2 год.

Модуль самостійної роботи 2

I. Опрацювання теоретичних питань.

1. Філософія марксизму. – 2 год.
2. Інтуїтивізм А. Бергсона. – 1 год.
3. Феноменологія Е. Гусерля. – 2 год.
4. Герменевтика. – 1 год.
5. Російська релігійна філософія II пол. XIX ст. В. Соловйов. – 1 год.
6. Російська релігійна філософія I пол. XX ст. М. Бердяєв, П.Флоренський. – 1 год.
7. Філософські аспекти психоаналізу. – 1 год.
8. Неофрейдизм. – 2 год.
9. Філософія Г. Сковороди та П. Юркевича. – 2 год.

II. Опрацювання першоджерел

III. Виконання тестових завдань

3. ЗАВДАННЯ ДО МОДУЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

3.1. Опрацювання теоретичної літератури

Завдання передбачають вивчення тем шляхом опрацювання підручників, посібників, першоджерел. Студентам пропонується скласти конспекти та тези з метою підготовки до усного опитування або контрольної роботи.

Завдання 1. Підготувати тему «Філософські школи Стародавньої Індії» за таким орієнтовним планом:

- Упанішади як джерело давньоіндійської ортодоксальної філософії.
- Веданта.
- Міманса.
- Санкх'я.
- Вайшешика.
- Йога.
- Ньяя.
- Джайнізм.
- Буддизм.
- Чарвака.

Література:

1. Чанышев А.Н. Курс лекций по древней философии. – М., 1981.
2. Чанышев А.Н. Начала философии. – М., 1980.
3. Краткий очерк истории философии. – М., 1980.
4. Введение в философию. – Ч.1 – М., 1989
5. Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В. Філософія. – К., 2000.

Завдання 2. Підготувати тему «Філософія Стародавнього Китаю» за таким орієнтовним планом:

- Основні риси давньокитайської філософії.
- Конфуціанство.
- Даосизм.
- Моїзм.
- Легізм.

Література:

1. Чаньшев А.Н. Курс лекцій по древней философии. – М., 1981.
2. Чаньшев А.Н. Начала философии. – М., 1980.
3. Краткий очерк истории философии. – М., 1980.
4. Введение в философию. – Ч.1 – М., 1989
5. Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В. Філософія. – К., 2000.

Завдання 3. Підготувати тему «Філософія Стародавнього Риму» за таким орієнтовним планом:

- Стоїцизм (Сенека, Епіктет, Марк Аврелій).
- Епікуреїзм (Тіт Лукрецій Кар).
- Скептицизм (Секст Емпірик).
- Неоплатонізм (Порфірій, Ямвліх, Прокл).

Література:

1. Чаньшев А.Н. Курс лекцій по древней философии. – М., 1991.
2. Рассел Б. Історія західної філософії: - К., - 1995.
3. Вступ до філософії / Г.І. Волинка, В.І. Гусев. – К., 1999. – Р. II.

Завдання 4. Підготувати тему «Неоплатонізм» за таким орієнтовним планом:

- Вчення Плотіна. Душа. Розум. Матерія. Ідея дії «світової душі» в Космосі.
- Вчення про Єдине як трансцендентне начало. Ідея сходження душі від чуттєвого стану до позачуттєвого – екстазу. Світло.
- Неоплатонізм як вчення про позаприродні сили. Розвиток ідей неоплатонізму в наступні історичні епохи.

Література:

1. Чаньшев А.Н. Курс лекцій по древней философии. – М., 1991.
2. Рассел Б. Історія західної філософії. – К., 1995.
3. История философии в кратком изложении. – М. 1991.

Завдання 5. Підготувати тему «Натурфілософія XVI століття» за таким орієнтовним планом:

- Головні риси натурфілософії XVI ст.
- Вплив природничої науки на розвиток натурфілософії. Відкриття

Й. Кеплера, М. Коперника.

- Пантеїзм, органіцизм, гілозоїзм.
- Дж. Бруно, Б. Телезіо. Пантеїстичний матеріалізм і діалектика. Ідея нової космології.

Література:

1. Соколов В.В. Европейская философия XV – XVII веков. – М., 1984.
2. Горфункель А.Х. Джордано Бруно. – М., 1973.
3. Горфункель А.Х. Философия эпохи Возрождения. – М., 1980.
4. Гусев В.І. Історія західноєвропейської філософії XV – XVII ст. – К., 1994.

Завдання 6. Підготувати тему «Західноєвропейська філософія доби Просвітництва» за таким орієнтовним планом:

- Особливості англійського Просвітництва.
- Дж. Локк («Два трактати про державне правління»). Ідея існування природних прав людини.
- Особливості німецького Просвітництва.
- Х. Вольф, І.Г. Гердер («Ідеї до філософії історії людства»). Проблема суспільного та історичного прогресу.

Література:

1. Скирбекк Г., Гилье Н. История философии. – М., 2003.
2. История философии в кратком изложении. – М., 1991.
3. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества. – М., 1977.

Завдання 7. Підготувати тему «Філософська думка Києво-Руської держави» за таким орієнтовним планом:

- Роль християнства у становленні філософської думки Київської Русі.
- Поняття філософії у Києво-Руській культурі.
- Онтологічні та натурфілософські уявлення діячів культури Київської Русі.
- Гносеологічна проблематика.
- Розуміння людини.
- Морально-етичні уявлення.

Література:

1. Горський В.С. Історія української філософії. – К., 1996.
2. Горський В.С. Нариси з історії філософської культури Київської Русі. – К., 1993.
3. Історія філософії України. Хрестоматія. – К., 1993.

Завдання 8. Підготувати тему «Гуманістичні та реформаційні ідеї у філософській думці України (кінець XV – початок XVIIст.)» за таким орієнтовним планом:

- Передренесансні ідеї.
- Ідеї неоплатонізму.
- «Ареопагітики» та ісихазм.
- Гурток українських книжників.
- Гуманістичні ідеї (Ю. Дрогобич, М. Русин, Ст. Оріховський).
Острозький культурно-освітній центр.
- Полемісти. І. Вишенський. Братські школи.

Література:

1. Горський В.С. Історія української філософії. – К., 1996.
2. Історія філософії України. Хрестоматія. – К., 1993.
3. Вишенський І. Твори. – К., 1959.
4. Філософія Відродження на Україні. – К., 1990.
5. Нічик В.М., Литвинов В.Д., Стратій Я.М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – першої половини XVII ст.). – К., 1990.

Завдання 9. Підготувати тему «Філософія Г.Сковороди та П.Юркевича»:

- Основні онтологічні та гносеологічні ідеї Г.Сковороди
- Філософія «щастя» Г.Сковороди
- Філософія «серця» П.Юркевича

Література:

1. Горський В.С. Історія української філософії. – К., 1996
2. Історія філософії України. Хрестоматія. – К., 1993.

Модуль самостійної роботи 2.

Завдання 1. Підготувати тему «Філософія марксизму» за таким орієнтовним планом:

- Переосмислення К. Марксом та Ф. Енгельсом філософської спадщини Гегеля та Фейєрбаха (ідеалістичної діалектики та антропологічного матеріалізму).
- Поєднання діалектики з матеріалізмом.
- Діалектико-матеріалістичне розуміння суспільства.
- Діалектика продуктивних сил та виробничих відносин.
- Базис та надбудова.
- Поняття суспільно-економічної формації.
- Економічний детермінізм.
- Вчення про класи.
- Соціальна революція.
- Теорія комунізму.
- Критика поглядів К. Маркса та Ф. Енгельса.

Література:

1. Скирбекк Г., Гилье Н. История философии. – М., 2008.
2. Маркс К. Тезисы о Фейербахе // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2 –е изд. – Т.3. – М., 1974.
3. Энгельс Ф. Анти-Дюринг // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2 –е изд. Т. 20. – М., 1974.

Завдання 2. Підготувати тему «Інтуїтивізм А. Бергсона» за таким орієнтовним планом:

- Вчення про інтенсивність відчуттів. Час. Свобода волі. Пам'ять в її співвідношенні з часом.
- Творча еволюція. Роль інтуїції в осягненні сущого.
- Життя як цілісність, що відрізняється від матерії та духу.
- Життя людської свідомості.
- Інтуїція як самопізнання життя.
- Інтелект та інтуїція.
- Життя як «життєвий порив», як потік творчого формування.
- Ідея духовної енергії.
- Душа і тіло.
- Динамізм картини світу.
- Елітарна концепція творчості та культури.
- Вплив інтуїтивізму А. Бергсона на сучасну філософську думку.

Література:

1. Бергсон А. Творческая эволюция. – М., 2005.
2. Воронов А.И. Интуитивная философия Бергсона. – М., 1962.
3. Чанышев А.Н. Интуитивная философия А.Бергсона. – М., 1960.
4. Философский энциклопедический словарь. – М., 2002.

Завдання 3. Підготувати тему «Феноменологія Е. Гуссерля» за таким орієнтовним планом:

- Критика Е. Гуссерлем психологізму в логіці.
- Філософія як науковчення. Ідеальне та реальне. Інтерпретація істини.
- Феноменологічна філософія та метод. Феноменологічна редукція.
- Специфіка свідомості як об'єкту феноменологічного аналізу. «Потік свідомості» та «феномени».
- Іntenціональність.
- Криза європейського суспільства та науки.
- Поняття «життєвого світу».

Література:

1. Современная буржуазная философия. – М., 1978. – Гл. III.

2. Мотрошилова Н.В. Принципы и противоречия феноменологической философии. – М., 1968.
3. Гуссерль Е. Формальна і трансцендентальна логіка. Досвід критики логічного розуму //Зарубіжна філософія ХХ століття. – К., 1993.

Завдання 4. Підготувати тему «Герменевтика» за таким орієнтовним планом:

- Ідеї інтерпретації та розуміння.
- Ф. Шлейєрмахер: герменевтика як мистецтво розуміння чужої індивідуальності – «іншого».
- В. Дельтей: герменевтика як метод власної історичної інтерпретації.
- Поняття «життя», культурно-історичні реалії.
- Задача філософії: розуміння «життя» виходячи з нього самого.
- Метод «розуміння» і метод пояснення.
- Х. Гадамер: герменевтика як вчення про буття, онтологія, теорія пізнання.

Література:

1. Герменевтика: история и современность. – М., 1985.
2. Х. Гадамер. Истина и метод. Основы философской герменевтики. – М., 1988.

Завдання 5. Підготувати тему «Російська релігійна філософія II пол. XIX століття. В. Соловйов» за таким орієнтовним планом:

- Філософська система В. Соловйова. Бог як єдність суцього. Філософія позитивної всеєдності. Суцце (благо, істина, краса).
- Синтез філософського та богословського знання.
- Сенс світової історії.
- Моральний сенс особистості. Любов. Соборність.

Література:

1. Зеньковский В.В. История русской философии. – М., 1991.
2. Творческий путь Владимира Соловьёва. Вступит. Статья А.Ф. Лосева и А.В. Гулыги // Вл. Соловьёв. Сочинения: В 2-х т. – М., 1988. – Т.1
3. Философы России XIX – XX столетий. – М., 1995.

Завдання 6. Підготувати тему «Російська релігійна філософія I пол. ХХ століття. М. Бердяєв, П. Флоренський» за таким орієнтовним планом:

- М. Бердяєв: метафізика, гносеологія, історіософія, антропологія, етика.
- П.Флоренський: космологія, «конкретна метафізика». Єдина методологія дослідження конкретного матеріалу різних наук та мистецтв. Етика.

Література:

1. Зеньковский В.В. История русской философии. – М., 1991.
2. Бердяев Н.А. Смысл истории. – М., 1990.
3. Философы России XIX – XX столетий. – М., 1995.
4. Лосский Н.О. История русской философии. – М., 1991.

Завдання 7. Підготувати тему «Філософські аспекти психоаналізу» за таким орієнтовним планом:

- «Несвідоме» як центральне поняття психоаналізу.
- Психоаналітична модель психіки: «Воно» (несвідоме), «Я» (свідомість, «Его»), «Над-Я» («супер –Его», «Цензор»).
- Культурологічні ідеї З.Фрейда.
- Вплив психоаналізу на розвиток філософії та культури ХХ століття.

Література:

1. Фрейд З. Я та Воно // Філософія: хрестоматія. – К., 2009. – С. 293 – 302.
2. Фрейд З. Введение в психоанализ. – М., 1989.
3. Лейбин В. Фрейд, психоанализ и современная западная философия. – М., 1990.

Завдання 8. Підготувати тему «Неофрейдизм» за таким орієнтовним планом:

- А. Адлер. Аналіз соціальної діяльності людини та самодіяльного характеру людського існування.
- К. Г. Юнг. Символічна природа підсвідомого. Вроджені психічні структури («архетипи»). Колективне підсвідоме. Проблема суперечливості людського існування.
- Е. Фромм: Психоаналіз та його соціальна спрямованість. Психоаналіз як історичний метод. Критика фрейдівського біологізму та панпсихізму. Філософсько-етична проблематика. «Гуманістично-спрямований психоаналіз». Свобода. Мистецтво любові.

Література:

1. Лейбина В. Фрейд, психоанализ и современная западная философия. – М., 1990.
2. Фромм Э. Душа человека. – М., 1992.
3. Фромм Е. Анатомія людської деструктивності // Філософія: хрестоматія. – К., 2009. – С. 270 – 279.
4. Юнг К. Г. Архетип и символ. – М., 1991.

3.2. Опрацювання першоджерел

У цьому розділі пропонуються завдання, що включають творчий компонент і дозволяють більш глибоко осмислити зміст важливих філософських систем. Виконання цих завдань за фрагментами першоджерел сприятиме розвитку самостійного та критичного філософського мислення.

Цей вид роботи передбачає підготовку письмових або усних (за вибором викладача) відповідей на запитання за фрагментами текстів філософських творів. Відповіді студенти готують за допомогою підручників, довідників, словників, енциклопедій.

**Тема: Філософські школи Стародавньої Індії.
«Тіпітака»**

«...» Що ж це, є бхінккху, за середній шлях, знайдений Татхагатою, що дає бачення, дає знання, яким слід іти, бо він веде до надання просвітлення, до нирвани? Це благий восьмеричний шлях, а саме: правильне бачення, правильна думка, правильна мова, правильна дія, правильний спосіб життя, правильне прагнення, правильна увага, правильне зосередження.

А це, о бхінккху, благородна істина про страждання: народження – страждання, старість – страждання, хвороба – страждання, смерть страждання, з'єднання з неприємним – страждання, а розлука з приємним – страждання, досягнення чого-небудь бажаного – страждання, коротше кажучи, п'ятерична прив'язаність до існування є страждання.

А це, о бхінккху, благородна істина про походження страждання: це спрага, що призводить до нових народжень, супроводжувана задоволеннями і пристрастями, та, що знаходить задоволення тут і там, а саме: спрага насолоди, спрага існування, спрага загибелі.

А це, о бхінккху, благородна істина про знищення страждання: це повне безслідне знищення цієї спраги, відмова від неї, відкидання, звільнення.

А це, о бхінккху, поки не пізнав до кінця це трициклічне, дванадцятичленне істинне знання про ці чотири благородні істини, доти, бхінккху, я не знаю, як я в цьому світі богів, смертних і брахманів, у цьому народженні разом з самітниками, брахманами, з богами і людьми досягну найвищого повного просвітлення.

«...» І тоді виникло у мене бачення і знання: непорушне просвітлення моєї свідомості; це моє останнє народження; більш немає нових народжень.

Контрольні питання:

- 1) Якими є основні положення буддизму?
- 2) Чому людина страждає в цьому світі? Чи згодні Ви, що життя – це страждання?
- 3) Як Ви розумієте восьмеричний шлях звільнення від страждань?
- 4) Якою є мета життя для послідовників буддизму?

Рекомендована література:

- 1.История восточной философии: Учеб. пособие / отв. ред. М.Т. Степанянц. – М.: РАН ИФ, 1998. – 122 с.
- 2.История философии: Учебник для вузов / под. ред. В.В. Васильева, А.А. Кротова, Д.В. Бугая. – М.: Академический проект, 2005. – 680 с.
- 3.История философии: Энциклопедия. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – 1376 с.

4. Сатисчандра Чаттерджи, Дхирендрамохан Датта. Древняя индийская философия. – М.: Иностранная литература, 1954. – 408 с.
5. Скирбекк Г., Гилье Н. История философии: Учеб. пособие / под. ред. С.Б. Крымского. – М.: Гуман. Изд. Центр ВЛАДОС, 2003. – 800 с.
6. Філософія: Навч. посібник. / за ред. І.Ф. Надольного. – К.: Вікар, 2003. – 457 с.
7. Чанышев А.Н. Курс лекций по древней философии. – М.: Высш. шк., 1981. – 374 с.

Тема: Філософія Стародавнього Китаю.

Лао-цзи «Дао Де Цзин»

1. Дао, яке не може бути передане словами, не є постійним дао. Ім'я, яке може бути назване, не є постійним ім'ям. Безіменне є початком неба і землі, те, що має ім'я, – матір усіх речей. Через це той, хто вільний від пристрастей, бачить чудовну таємницю (дао), а хто обтяжений пристрастями, бачить його тільки у кінцевій формі. Обидва одного й того ж походження, але з різними назвами. Разом вони називаються найглибшими. (Перехід) від одного найглибшого до іншого — двері до всього чудесного.

2. Коли всі у Піднебесній' дізнаються, що прекрасне є прекрасним, з'являється потворне. Коли всі дізнаються, що добре є добрим, виникає зло. Ось чому буття і небуття породжують одне одного, важке і легке створюють одне одного, довге і коротке взаємно співвідносяться, високе і низьке взаємно визначаються, звуки, зливаючись, переходять у гармонію, попереднє і наступне йдуть слідом одне за одним...

4. Дао є порожнім, але у застосуванні воно невичерпне. Воно здається прабатьком усіх речей. Якщо притупити його проникливість, звільнити його від хаотичності, зменшити його блиск, уподібнити його порошинці, воно здаватиметься виразно існуючим. Я не знаю, чиє воно породження (я тільки знаю, що) воно передує небесному володареві.

5. Мудрому не притаманне людинолюбство і він надає народові можливість жити власним життям.

6. Перетворення невидимого нескінченні. Дао – найглибші брами народження. Воно існує вічно, подібне до нескінченної ниті, і його дія невичерпна.

7. Небо і земля – довговічні. Небо і земля довговічні, тому що вони існують не заради себе. Мудрий нехтує своїм тілом, і воно саме обирає шлях. Чи не відбувається це тому, що він нехтує власними інтересами? Навпаки, він діє відповідно до своїх власних інтересів.

9. Прагнучи багатства, посад, відзнак ти сам до себе кличеш лихо. Справжнє досягнення – це звільнитися від того, що властиве звичайній людині. Саме це є Шляхом Неба.

10. Створювати і виховувати існуюче, створюючи, не володіти; діяти не покладаючись на інших; керуючи, не вважати себе володарем – ось що називається найглибшим де.

11. З глини роблять посуд, але використання посуду залежить від порожнини у ньому. Пробивають двері й вікна, щоб зробити будинок, але користування будинком залежить від порожнини у ньому. Ось чому корисність будь-чого залежить від порожнини.

13. Те, що цінується найвище, найбільше шкодить твоєму тілу. Любов робить тебе залежним, – спочатку людина боїться її не знайти, а потім – втратити. Тому любов приносить лише турботи.

16. Треба зробити своє серце максимально відчуженим, твердо зберігати спокій, і тоді всі речі змінюватимуться самі собою, а нам залишиться лише спостерігати за їхнім поверненням. У світі велике розмаїття речей, але всі вони повертаються до свого початку. Повернення до початку називається спокоєм, а спокій поверненням до суті. Повернення до суті називається постійністю. Знання постійності називається досягненням ясності, а незнання постійності призводить до безладдя і як наслідок до лиха. Той, хто знає постійність, стає досконалим; той, хто досяг досконалості, стає справедливим; той, хто набув справедливості, стає володарем. Той, хто стає володарем, слідує небу. Той, хто слідує небу, слідує дао. Той, хто слідує дао, вічний, і до кінця життя не наражатиметься на небезпеку.

17. Найкращий правитель той, про кого народ знає лиш те, що він існує...

21. Зміст великого де підкоряється тільки дао. Дао безтілесне. Дао туманне і

невизначене. Проте в його туманності та невизначеності заховано сутність речей. Воно глибоке і темне. Одначе у його глибині й темряві заховані найтонші частки. Ці найтонші частки мають найвищу істину й достовірність.

Від стародавніх часів до наших днів його ім'я не зникає. Тільки слідуючи йому, можна пізнати початок усіх речей. Яким чином ми пізнаємо початок усіх речей? Тільки завдяки йому.

22. У давнину казали: «Збиткове стає досконалим, криве – прямим, порожнє – повним, старезне замінюється новим; прагнучи малого, досягаєш великого; прагненняотримати велике призводить до омани». Мудрий виходить не тільки з того, що бачить сам, тому може бачити ясно; він не вважає правим тільки себе, тому може володіти істиною; він не прославляє себе, тому має заслужену славу; він не возвеличує себе, тому він старший серед інших. Він нічому не протидіє, тому він непереможний у Піднебесній.

25. Людина слідує законам землі. Земля слідує законам неба. Небо слідує законам дао, а дао слідує самому собі.

33. Той, хто знає людей, є розсудливим. Освічений той, хто знає себе. Сильний той, хто перемагає людей. Могутній той, хто перемагає самого себе. Той, хто знає достаток, є багатим. Той, хто діє із завзятістю, має волю. Хто не губить свою природу, є довговічним. Хто помер, та не забутий, той безсмертний.

38. Людина з найвищим де не прагне робити добрі справи, тому вона добродійна; людина з низьким де не полишає (намірів) творити добрі справи,

тому вона не добродійна; людина з найвищим де бездіяльна і здійснює недіяння; людина з низьким де діяльна, та її дії зумисні; той, кому притаманне найвище людинолюбство, діє, здійснюючи недіяння; людина найвищої справедливості діяльна, і її дії зумисні: людина, яка в усьому дотримується ритуалу, діє, сподіваючись на взаємність. Якщо вона не зустрічає взаємності, вона вдається до покарання. Ось чому де з'являється тільки після втрати дао; людинолюбство – після втрати де; справедливість – після втрати людинолюбства; ритуал – після втрати справедливості. Ритуал – це ознака відсутності довіри і взаємності. У ритуалі – початок розбрату.

40. Перетворення на протилежне є дією дао, слабкість – властивість дао. У світі всі речі народжуються у бутті, а буття – у небутті.

42. Дао народжує одне, одне народжує два, два народжує три, а три породжує всі істоти. Всі істоти носять у собі інь та ян, сповнені ці та створюють гармонію. Чому вчать люди, тому навчаю і я: сильні й жорстокі не вмирають своєю смертю. Цим я керуюся у своєму вченні.

51. Дао народжує речі, де вигодовує їх. Речі оформлюються, форми довершуються. Тому не має речі, яка б не шанувала дао і не цінувала де. Дао шановане, де ціноване, тому що вони не наказують, а дотримуються природності. Дао народжує речі, де вигодовує їх, вирощує, виховує, вдосконалює, робить зрілими, доглядає, підтримує їх. Створювати і не привласнювати, творити і не вихвалитися, будучи старшим і не панувати — ось що називається найглибшим де.

62. Дао – глибока основа всіх речей. Воно скарб для добрих і захист для недобрих людей...

63. Потрібно здійснювати недіяння, дотримуватися спокою і задовольнятися

позбавленим смаку. Значне складається з малого... На ненависть треба відповідати добром. Подолання важкого починається з легкого, здійснення великого починається з малого, бо у світі складне створюється з простого, а велике – з малого. Хто багато обіцяє, той не заслуговує на довіру. Де багато легких справ, там безліч важких. Тому мудрий ставиться до справи, як до важкої, і тому він не відчуває складності.

64. Те, що спокійне, легко зберегти. Те, що ще не виявило ознак, легко спрямувати. Те, що слабке, легко розділити. Те, що дрібне, легко розсіяти. Дію треба розпочинати з того, чого ще немає. Наведення ладу слід починати тоді, коли ще не настала розруха. Ті, хто, роблячи справи, квапляться досягти успіху, зазнають поразки. Хто обережно закінчує свою справу, подібно тому, як він її розпочав, у того завжди буде добробут. Ось чому мудрий не має пристрасті, не цінує важкоздобуті предмети, вчиться у тих, хто не має знань, і прямує тим шляхом, яким пройшли інші. Він дотримується природності речей і не наважується самовільно діяти.

67. Я маю три скарби, якими дуже важу: перший – це людинолюбство; другий – ощадливість; а третій полягає в тому, що я не маю права бути попереду інших. Я людинолюбний, тому можу стати хоробрим. Я

ощадливий, тому можу стати щедрим. Я не смію бути попереду інших, тому можу стати розумним вождем.

68. Розумний полководець не буває войовничим. Умілий воїн не буває гнівним. Той, хто вміє перемагати ворога, не нападає. Той, хто вміє правити людьми, не зневажає себе. Це я називаю де, яке уникає боротьби. Це сила в управлінні людьми. Це значить жити у відповідності до природи і дао.

73. Небесне дао не бореться, але вміє перемагати. Воно не говорить, але вміє відповідати. Воно само приходить. Воно спокійне і вміє правити (речами). Сіті природи густі й нічого не пропускають.

78. Вода – найм'якша і найслабша істота в світі, але в подоланні твердого й міцного вона непереможна... Слабкі перемагають сильних, м'якість долає твердість. Це знають усі, але не всі так чинять.

81. Правдиві слова не вишукані. Красиві слова не заслуговують на довіру. Добрий не є красномовним. Красномовний не може бути добрим. Той, хто знає, не переконує, а той, хто переконує, не знає. Мудрий нічого не накопичує. Він усе робить для людей і все віддає іншим. Небесне дао приносить усім істотам користь.

Контрольні питання:

- 1) Що таке «Дао»?
- 2) Чим «Дао» відрізняється від «Де»?
- 3) Яким є ідеал мудрої людини в даосизмі?
- 4) Яким має бути мудрий правитель?
- 5) В чому полягає принцип недіяння?

Конфуцій «Лунь-Юй»

Вчитель сказав: «Переймайся не тим, що люди тебе не знають, а тим, що ти не знаєш людей».

Вчитель сказав: «За природою своєю всі люди схожі; виховання та набуті звички роблять їх різними... Лише найрозумніші та найдурніші не різняться між собою, бо не змінюються».

Вчитель сказав: «У справі виховання не можна встановлювати різких відмінностей між людьми».

Учитель спитав: «Ю, чи чув ти про шість людських вад, про які мовиться у шести фразах? ... Сідай, я розповім: Любити людинолюбство (жень) і не любити навчання. Вада в тому, що це веде до тупості. Любити мудрість і не любити навчання. Це призводить до саморозпорошення. Любити правдивість і не вчитися. Ця вада призводить до того, що правда йде на шкоду самому собі. Любити прямоту і не вчитися. Це призводить до грубості. Любити мужність і не любити навчання – прямий шлях до розпалення заворушень. Любити твердість і не навчатися. Вада в тому, що це призводить до впертості».

Цзи-гун спитав: «Чи відчуває благородний чоловік огиду до чого-небудь?»
Учитель відповів: «Відчуває. Йому відразливі ті, котрі погано говорять про людей, знаходячись внизу, зводять наклепи на тих, хто над ними. Йому відразливі сміливці, які не дотримуються ритуалу, сповнені рішучості, але

бездумні в діях».

Вчитель сказав: «Важко мати справу лише з жінками та нікчемними людьми. Коли з ними зближуєшся, вони перестають бути слухняними, коли віддаляєшся від них, неминуче відчуваєш ненависть з їхнього боку».

Кун-цзи сказав: «Благородна людина боїться трьох речей: повеління неба, великих людей і слів мудрих. Низька людина не усвідомлює повелінь неба і не боїться його, зневажає великих людей, залишає поза увагою слова мудреця».

Учитель сказав: «Не знаючи волі (неба), не стати благородним. Не знаючи ритуалу (лі), не утвердити себе в суспільстві. Не відаючи, що люди кажуть, не пізнати людей».

Учитель сказав: «Благородна людина до всього ставиться згідно з обов'язком; діє за ритуалом, у словах стримана, у вчинках правдива... (її) непокоїть те, що вона не має здібностей, а не те, що інші про неї знають... Вона засмучена тим, що після смерті можуть не згадати її імені... Благородна людина ставить вимоги перед собою, низька – перед іншими... Тримає себе стримано, але не вступає в суперечки, вміє бути в злагоді, але не у змові з іншими...».

Цзи-гун спитав: «Чи можна ціле життя керуватись одним словом?» Учитель відповів: «Це слово — взаємність. Не роби іншим того, чого не бажаєш собі».

Вчитель сказав: «Люди з різними принципами не можуть знайти спільної мови».

Вчитель сказав: «У благородної людини три моральних принципи, але я не можу їх здійснити. Несучи в собі людинолюбство, вона не сумує; будучи мудрою, вона не піддається сумнівам; будучи сміливою, вона не знає страху...».

Вчитель сказав: «Принцип «Золотої середини» є найвищим принципом. Люди вже давно втратили його».

Вчитель сказав: «Правитель завжди повинен бути правителем, слуга – слугою, батько – батьком, син – сином».

Кун-цзи сказав: «Ті, що володіють вродженими знаннями, стоять найвище. За ними йдуть ті, що здобувають знання у навчанні. Далі йдуть ті люди, які приступають до навчання, зустрівшись з труднощами. Ті, хто зустрівся з труднощами, але не вчаться, стоять найнижче».

Вчитель сказав: «Необхідно виправити імена. Благородний чоловік ставиться з обережністю до того, чого не знає. Якщо імена неправильні, то й судження не будуть обґрунтованими. Якщо судження безпідставні, то й справи не будуть завершеними, і правила ритуалу лі не здійсняться повною мірою... люди не будуть знати, як себе поводити».

Вчитель сказав: «Коли в державі побутують правильні принципи, можна прямо говорити і прямо діяти. Коли в державі немає правильних принципів, діяти можна прямо, але говорити обережно».

Цзи Кан-цзи спитав Кун-цзи про керівництво державою, Кун-цзи відповів: «Управляти – значить діяти правильно. Якщо, управляючи, ви вчинятимете правильно, то хто ж насмілиться на неправильні вчинки?».

Вчитель сказав: «У давнину вчилися для самовдосконалення, нині для того, щоб стати відомим поміж людьми».

Вчитель сказав: «Поглянувши на вчинки людини, поглянь і на їх причини, встанови, чи хвилюють вони людину. І чи зможе тоді людина приховати, що вона являє собою».

Контрольні питання:

- 1) Якою є благородна людина?
- 2) В чому полягає принцип виправлення імен?
- 3) Заради чого людина має навчатися?

Рекомендована література:

1.История восточной философии: Учеб. пособие / отв. ред. М.Т. Степанянц. – М.: РАН ИФ, 1998. – 122 с.

2.История философии: Учебник для вузов / под. ред. В.В. Васильева, А.А. Кротова, Д.В. Бугая. – М.: Академический проект, 2005. – 680 с.

3.История философии: Энциклопедия. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – 1376 с.

4.Філософія: Навч. посібник / за ред. І.Ф. Надольного. – К.: Вікар, 2003. – 457 с.

5.Чанышев А.Н. Курс лекций по древней философии. – М.: Высш. шк., 1981. – 374 с.

6.Читанка з філософії: У 6-ти кн. – Кн. 1: Філософія Стародавнього світу. / за ред. Г.І. Волинки. – К.: Довіра, 1992. – 203 с.

Тема: Філософія Стародавнього Риму.

Епіктет «У чому наше благо?»

Тільки про ту людину можна казати, що вона вільна, яка живе так, як бажає. Розумна людина завжди живе так, як хоче. І жоден на цьому світі не може їй в цьому завадити, тому що вона тільки того і бажає, що можливо отримати. Саме тому розумна людина вільна.

Ніхто не бажає бути винним, ніхто не хоче жити в омані, ніхто спеціально не обирає для себе такого життя, від якого він буде сумувати та страждати. Відповідно, всі люди, які живуть несправедним життям, живуть так не за своїм бажанням, а проти волі. Вони не бажають ні смутку, ні страху, але між тим постійно страждають та бояться. Вони роблять те, чого не бажають. Відповідно, вони не є вільними.

«...» Проте, якщо ти розкажеш йому [сенатору] всю правду, що він не є вільним, тоді він звичайно поб'є тебе.

«...» Чому ти вважаєш, що я – раб?

А як ти гадаєш: чи не раб той, хто діє не за своєю волею, а через примус?

Така людина, звичайно, раб. Проте мене жоден не може змусити ні до чого, окрім Цезаря, нашого володаря!

Ось зараз вже ти сказав, що в тебе є володар; таким чином є той, хто зможе тебе примусити.

«...» Чи мав ти колись коханку – все рівно вільну чи рабиню?

Якщо і мав, тоді це не стосується нашої розмови.

«...» А хіба твоя коханка не змушувала тебе робити те, чого ти не хотів? Чи не витрачав ти на неї більше, ніж бажав? Чи не сварився через неї зі своїми родичами та знайомими? ... Чи не цілував у неї ноги?... Що після цього ти називатимеш рабством?

«...» Ніхто не скаже, що такий лев вільний; навпаки, кожен скаже, що чим солодшим є його життя, тим він більше раб... Деякі тварини навіть відмовляються від їжі, аби не жити у полоні... Ось чому я називатиму вільною тільки ту людину, яка діє у відповідності зі своїм сумлінням, не боїться жодних лих та страждань, навіть, самої смерті. Діоген казав: «Тільки той є істинно вільним, хто завжди готовий померти».

Подивимось не те, як хоче жити раб. Передусім він прагне, щоб його відпустили на волю... А як тільки його відпустили на волю починає шукати до кого можна прилеститись, аби погодували, адже колишній господар вже не годує. Заради цього він готовий робити мерзенні речі. Поступово він знову опиняється в рабстві. І ось він страждає та плаче. Коли йому стає важко, тоді він згадує про колишнього господаря та каже: «А не зовсім погано ж було в мого господаря... Скільком людям я тепер маю догодити, аби розбагатіти».

Він прагне багатства і тому змушений терпіти усілякі страждання. А коли отримає багатство, тоді виявиться, що він оплів себе неприємними обов'язками. Він розмірковує: «Ось якби я став великим полководцем, тоді б усі мої нещастя скінчились би...». І він вирушає у похід. Він витримує різні випробування, страждає і все ж рушає в похід і вдруге і втретє. Нарешті він досягає того, чого бажав і його роблять сенатором. Він той самий раб. Ланцюги його зробилися красивими, але це ланцюги, що позбавляють його свободи.

Якщо він хоче позбавитись своїх нещасть, тоді нехай дізнається про справжнє благо життя. Нехай він на кожному кроці діє у відповідності з законами правди та добра, які записані в нього у душі, і тоді він отримає справжню свободу.

«...» Я нещасливий, тому що я хворий.

Неправда, ти нещасливий, бо не маєш терпіння перенести свою хворобу.

«...» Хто тоді вільний?

... Для людини найбільше благо це його свобода.

Якщо свобода благо, тоді вільна людина не може бути нещасливою... Якщо свобода благо, тоді вільна людина не може бути негідником. Тому, якщо побачиш людину, яка принижує себе перед іншими, знай, що вона невільна. Це раб, що прагне або обіду, або привабливої посади... Вільна людина розпоряджається сама собою. І тому, якщо бачиш, що хтось хоче розпоряджатись іншими, тоді знай, він є невільним... Якщо людина прагне чогось, що не зможе отримати, тоді вона теж є рабом.

«...» Для того аби жити правильно та добре, треба вміти жити вільно. Подивись на своє життя та зрозумій, що залежить від тебе одного, або ж знаходиться лише у твоїй владі... Ти не маєш влади над своїм народженням та смертю. Тому твоє тіло не підвладне тобі, а комусь іншому, хто сильніший за нього... Проте жоден не зможе змусити тебе повірити в те, що ти вважаєш

оманою. Жоден не зможе примусити, якщо ти не боїшся в'язниці чи смерті. У нашій владі знаходяться наші бажання та небажання.

Ніхто не може забрати у тебе твоє, ніхто не може тобі ні в чому завадити. Відповідно, є можливість жити без образ та хвилювань. Люди сумують тоді, коли трапляється те, чого вони боялися. Ти ж не бійся, нікому не заздри, живи спокійно, бажай лише того, що у твоїй волі, що є чесним та у тебе під рукою... Якщо ти нічого не бажаєш від інших та не очікуєш отримати, тоді люди не є страшними для тебе, як одна бджола для іншої. Проте, якщо своє щастя ти вбачаєш у владі інших людей, тоді ти будеш боятися людей.

Контрольні питання:

- 1) Яке благо є найвищим для людини?
- 2) Кого Епіктет вважає рабом?
- 3) Чи згодні Ви з розумінням свободи, яке пропонує Епіктет?
- 4) Які критерії свободи Ви б запропонували?
- 5) Чи може, на вашу думку, людина бути вільною в цьому світі?

Тіт Лукрецій Кар «Про природу речей»

Книга 1. Окремим речам особливі сили властиві.

Ніщо цілковито не зникає.

Все є тіла і порожнеча.

Ні, немає кінця Всесвіту зовсім.

Матерія також немає кордонів.

В світі усе незмінне, бо більше нічого немає.

Книга 3. Дух є лише частка людини.

Дух і душа знаходяться у зв'язку.

Розум – оселя духу.

Душа розсіяна по всьому тілу.

Їх розриває лише загибель.

Книга 4. Поняття істини породжують почуття.

Почуття треба сприймати на довіру.

Книга 6. Треба вигнати страх з душі.

Про це каже своїм станом природа.

Контрольні питання:

- 1) Чому Лукреція вважають послідовником Епікура?
- 2) Що схожого у поглядах на світ у Лукреція та Демокріта?

Секст Емпірик «Три книги пірронових положень»

Три роди філософії: догматична (Аристотель, стоїки, Епікур), академічна (Платон), скептична. Скептична здібність – та, що протиставляє в будь-який спосіб явище мислимому і приходить спочатку до утримання від суджень, а потім до незворушності. Протилежні положення ведуть боротьбу одне з одним. «Утримання від суджень» – стан розуму, коли ми нічого не стверджуємо і не заперечуємо. «Незворушність» – безтурботність та спокій душі. Будь-якому положенню можна протиставити інше, рівне йому; внаслідок чого, як здається, ми приходимо до необхідності відмовитись від

всяких догм. Це основа скепсису. Все базується на 10 тропях: 1) різноманітність живих істот; 2) різниця між людьми; 3) різні будови органів чуття; 4) на навколишньому середовищі; 5) на положеннях, проміжках і місцевостях; 6) на домішках; 7) на співвідношенні величин і будові підлеглих предметів; 8) на тому, відносно чого; 9) на повсякчасних та нечастих зустрічах; 10) на різних способах судження.

Те, що Бог існує не очевидно, бо можна б було збагнути де він, хто він і звідки. Існування Бога не можна довести як очевидно або неочевидне. Ті, хто стверджують, що Бог є вдаються до безчестя. Вони визнають, що Бог – причина, а спираючись на його діла визнають його нечестивим. Скептик дотримується міри, оскільки не висловлює думки, що потерпають від поганого за природою. Той, хто припустив начебто будь-що за природою є благом чи злом, той відчуває певною мірою збентеження.

Контрольні питання:

- 1) Які основні принципи скептицизму?
- 2) Як розуміє Бога Секст Емпірик?
- 3) Чому не є можливим доведення існування Бога?

Прокл «Першооснови теології»

1. Усяка множина причетна до Єдиного.
2. Усе причетне до Єдиного і єдине, і не єдине.
12. Початок і найперша причина всього благо.
14. Усе суще або нерухоме, або рухоме. І якщо воно рухоме, то чи само по собі, чи рухоме іншим.
20. Вище за всі тіла – сутність душі; вище за всі душі – інтелектуальна природа, вище за неї – Єдине.
28. Усе вічне є одночасно цілісне.
83. Усе здатне пізнавати себе, здатне всіляко повертатися до себе.
89. Усе істино суще складається з границі і безмежності.
103. Усе – в усьому, але в кожному особливим чином.
115. Усякий бог вище суцього, вище життя, розуму.
120. Первинне провидіння – в богах.
124. Усякий бог пізнає розподільне нерозподільно, тимчасове – позачасовим.
129. Усяке божественне тіло божественне завдяки обоженій душі.
160. Кожен божественний розум досконалий.
169. Усякий розум має у вічності і сутність, і потенцію й активність.
170. Усякий розум мислить усе одразу.
171. Усякий розум є неділима сутність.
172. Усякий розум належить до вічного, незмінного.
186. Усяка душа є безтілесна сутність і відокремлена від тіла.
187. Усяка душа неминуща і не знищувана.
188. Усяка душа є життя, і живе.
189. Вона жива сама через себе.

Контрольні питання:

- 1) Що таке Єдине у Прокла?

- 2) Як він розуміє душу?
- 3) Чим є у Прокла розум?

Рекомендована література:

1. Антисери Д., Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней. Т. 1. Античность. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1994. – 880 с.
2. Беседы Эпиктета. – М.: Ладомир, 1997. – 312 с.
3. Прокл. Первоосновы теологии. – М.: Прогресс, 1993. – 320 с.
4. Тит Лукреций Кар. О природе вещей. – М.: Худож. лит., 1983. – 383 с.
5. Чанышев А.Н. Курс лекций по древней философии. – М.: Высш. шк., 1981. – 374 с.

Тема: «Натурфілософія XVI ст.»

Дж. Бруно «Про причину, початок та єдине. Діалог п'ятий»

Теофіл. Всесвіт єдиний, безмежний та непорушний. Єдина, кажу я, абсолютна можливість, єдина дійсність, єдина форма або душа, єдина матерія або тіло, єдина річ, єдине суще, єдине найвеличніше та найкраще. Він (Всесвіт) жодним чином не може бути охоплений і тому немає міри та кордонів, а тому безмежний та безкінечний, а відповідно, непорушний. Він не рухається у просторі, адже нічого немає поза ним, куди б він міг переміститися, через те, що він є всім.

Він не народжується, бо немає іншого буття, якого він може бажати чи очікувати, адже він володіє усім буттям. Він не знищується, бо немає іншої речі, в яку він міг би перетворитись, так як він є усілякою річчю. Він не може зменшуватись чи збільшуватись, адже він безмежний, так як не можна до нього нічого додати, так само не можна від нього щось відняти, тому що безмежне немає частин, що є співмірними.

Якщо крапка не відрізняється від тіла, центр від кола, скінчене від безкінечного, найвеличніше від малого, ми впевнено можемо стверджувати, що весь Всесвіт цілком центр або ж що центр Всесвіту скрізь і що кола немає в жодній частині, адже воно відмінне від центра; або ж коло скрізь, але центру немає ніде, бо він відмінний від кола. Ось чому не тільки не є неможливим, але необхідно, аби найкраще, найвеличне, безмежне було усім, скрізь, у всьому, бо як просте та неподільне, воно може бути всім, , скрізь і в усьому. Тому не дарма кажуть, що Зевс наповнює усі речі, мешкає в усіх частинах Всесвіту, є центром, того, що має буття, єдине в усьому, для чого єдине є всім. Будучи всіма речами і охоплюючи усе буття у собі, він робить те, що усяка річ знаходиться в іншій речі.

Діксон. Породжене та те, що породжує... завжди належать одній субстанції. Завдяки цьому для нас не є дивним вислів Геракліта, який стверджує, що всі речі є сутністю єдиного, яке завдяки змінності все утримує у собі. Так як всі форми знаходяться у єдиному, тоді відповідно до нього можна застосувати всі визначення, завдяки цьому протилежні судження виявляються

істинними. І те, що утворює множинність в речах – це не суще, не річ, але те, що відкривається почуттям та знаходиться на поверхні речі.

Теофіл. Найдосвідченішим та досконалим геометром був би той, хто зміг би звести до одного єдиного положення всі положення, які розсіяні в початках Евкліда; найвеличнішим логіком той, хто всі думки звів би до одної. Тут міститься ступінь розуму, бо нижчі можуть збагнути багато речей лише за допомогою багатьох видів, порівнянь та форм, більш високі за допомогою небагатьох, найвищі за допомогою дуже небагатьох. Перший розум в одній думці найдосконалішим чином охоплює все; божественний розум, абсолютна єдність, без будь-якого уявлення є тим, що розуміє і те, що зрозуміло. Відповідно рухаючись до досконалого пізнання, ми згортаємо множинність, а при сходженні до речей розгортаємо єдність. Сходження відбувається від єдиного сущого до індивідів, підйом – від останніх до першого.

Коли ми прагнемо до початку та субстанції речей, ми рухаємось до неподільності; і ми ніколи не думаємо, що досягли першого сущого та всезагальної субстанції, якщо не досягли цього єдиного неподільного, яке охоплює все. Завдяки цьому ми гадаємо, що досягли розуміння субстанції та сутності, оскільки досягли розуміння неподільності.

Звідси стає зрозумілим, що ми маємо стверджувати, що субстанція за своєю сутністю немає числа та міри, а тому єдина та неподільна в усіх окремих речах; останні отримують своє окреме значення від числа, тобто від речей, які лише відносяться до субстанції.

Протилежності об'єднуються в єдиному, тому усі речі суть єдиного, всяке число, скінчене та безкінечне, парне та непарне, можна звести до одиниці.

Якщо ми добре поміркуємо, тоді побачимо, що знищення є не чим іншим, як виникненням і виникнення ніщо інше, як знищення; любов є ненависть, а ненависть є любов. Що є найкращою протиотрутою, ніж отрута? В найсильніших отрутах – найкращі ліки.

Кулеподібне має межу в рівному, увігнуте заспокоюється та перебуває в опуклому, гнівний живе поруч зі спокійним, найбільш гордому завжди подобається скоромний, скупому – щедрий.

Підведемо підсумки, хто хоче збагнути найбільші таємниці природи, нехай спостерігає мінімуми та максимуми: протиріч протилежності. Глибинна магія полягає у вмінні вивести протилежність, перед цим знайшовши точку опору.

Контрольні питання:

- 1) До ідей яких давньогрецьких філософів є близькими погляди Бруно?
- 2) Яку модуль Всесвіту філософ пропонує?
- 3) В чому полягає пантеїзм Бруно?

Рекомендована література:

1. Горфункель А.Х. Філософія епохи Возрождения. – М.: Высш. шк., 1980. – 368 с.
2. Гусев В.І. Історія західноєвропейської філософії XV – XVII ст. – К.: Либідь, 2000. – 368 с.

- 3.История философии: Учебник для вузов / под. ред. В.В. Васильева, А.А. Кротова, Д.В. Бугая. – М.: Академический проект, 2005. – 680 с.
- 4.Йейтс Ф.А. Джордано Бруно и герметическая традиция. – М.: Новое литературное обозрение, 2000. – 528 с.
- 5.Рассел Б. Історія західної філософії. – К.: Основи, 1995. – 759 с.
- 6.Скирбекк Г., Гилье Н. История философии: Учеб. пособие / под. ред. С.Б. Крымского. – М.: Гуман. Изд. Центр ВЛАДОС, 2003. – 800 с.
- 7.Соколов В.В. Европейская философия XV – XVII веков. – М.: Высш. шк., 1984. – 448 с.
- 8.Філософія: Навч. посібник / за ред. І.Ф. Надольного. – К.: Вікар, 2003. – 457 с.

Тема: «Західноєвропейська філософія доби Просвітництва»

Опрацювання зазначеної теми має здійснюватись за таким орієнтовним планом:

Джон Локк «Два трактати про державне управління»

Книга 2. Розділ II. Про природні стани.

Для правильного розуміння політичної влади і визначення джерел її виникнення ми повинні розглянути, в якому природному стані знаходяться всі люди, а це – стан повної свободи відносно їх дій і відносно розпорядження своїм майном і особою відповідно до того, що вони вважають відповідними для себе у межах закону природи, не просячи дозволу в якої-небудь іншої особи і перебуваючи в залежності від чиеї-небудь волі. Це також стан рівності, при якому вся влада і вся юрисдикція є взаємними, – ніхто не має більше іншого.

«...» Але хоча це є стан свободи, це проте не стан свавілля; хоча людина в цьому стані володіє необмеженою свободою розпоряджатися своєю особою і власністю, у неї немає свободи знищити себе або хоч би яку-небудь істоту, що знаходиться в її владі, за винятком тих випадків, коли це необхідно для кращого використання, ніж просте її збереження. Природний стан має закон природи, яким він управляється і який обов'язковий для кожного; і розум, який є цим законом, вчить всіх людей, які побажають з ним рахуватись, що, оскільки всі люди рівні і незалежні, остільки жоден з них не повинен завдавати шкоди життю, здоров'ю, свободі або власності іншого; бо всі люди створені одним всемогутнім і нескінченно мудрим творцем; всі вони – слуги одного верховного владика, послані в світ за його наказом і у його справі; вони є власністю того, хто їх створив, і існування їх повинно продовжуватися до тих пір, поки йому, а не їм це бажано; і, володіючи однаковими здібностями і маючи в загальному володінні одну дану на всіх природу, ми не можемо передбачати, що серед нас існує таке підпорядкування, яке дає нам право знищувати один одного, неначебто ми були створені для використання одного іншим, подібно до того як нижчі породи істот створені для нас. Кожен з нас, оскільки він зобов'язаний зберігати себе і не залишати самовільно своє місце, зобов'язаний з тієї ж причини, коли його життя не загрожує небезпека, наскільки може, оберігати інших людей і не повинен,

окрім як творить правосуддя по відношенню до злочинця, ні позбавляти життя, ні зазіхати на нього, так само як і на все, що сприяє збереженню життя, свободи, здоров'я, членів тіла або власності іншого.

І з тим щоб утримувати всіх людей від посягання на права інших і від нанесення збитку один одному і сприяти дотриманню закону природи, який вимагає миру і збереження всього людства, проведення в життя закону природи в цьому стані знаходиться в руках кожної людини; унаслідок чого кожен володіє правом покарання порушників цього закону в такій мірі, в якій це може перешкодити його порушенню. Адже закон природи виявився б, як і всі інші закони, що стосуються людей на цьому світі, даремним, якби в цьому природному стані ніхто не володів владою проводити в життя цей закон і тим самим охороняти безневинних і приборкувати порушників; і якщо в цьому природному стані кожен може карати іншого за будь-яке скоєне тим зло, то кожен може так і поступати.

Таким чином, в природному стані одна людина набуває якоїсь влади над іншим; проте все ж не повну або не деспотичну владу розпоряджатися злочинцем, коли той опиняється в її руках, розпоряджатися під впливом спалаху пристрастей або безмежної фантазії своєї власної волі, але лише для відплати йому в такій мірі, в якій це наказують спокійний розум і совість, щоб це відповідало його порушенню... Порушивши закон природи, порушник тим самим заявляє про те, що він живе не за правилом розуму і загальної рівності, які є мірою, встановленою богом для дій людей ради їх взаємної безпеки, а за іншим правилом; і, таким чином, він стає небезпечний для людства... Через це кожна людина завдяки тому праву, яким вона володіє для збереження людства взагалі, може стримувати або в необхідних випадках знищувати шкідливі для людей речі і, таким чином, може заподіювати зло всякому, хто переступив цей закон, такою мірою, щоб змусити його розкаятися в скоєному і тим самим утримати його, а на його прикладі і інших від подібних злочинів. І в цьому випадку і з цієї причини кожна людина має право покарати злочинця і бути виконавцем закону природи.

«...» Окрім злочину, що полягає в порушенні закону і у відході від справедливого правління розуму, коли людина настільки вироджується, що заявляє про відмову від принципів людської природи і стає шкідливою істотою, зустрічається також звичайне нанесення збитку тій або іншій особі, і якій-небудь людині завдається шкода через це порушення. В цьому випадку той, кому завданий збиток, володіє окрім права покарання, що є у нього, як і у всіх інших людей, ще особливим правом шукати відшкодування в того, хто заподіяв йому шкоду. І будь-яка інша особа, яка вважає це справедливим, може також приєднатися до потерпілого і допомагати йому отримати назад від злочинця стільки, скільки потрібно, щоб відшкодувати понесений збиток.

Через те, що існують ці два окремі права (одне полягає в карі за злочин для остраху і для запобігання подібним порушенням; цим правом покарання володіє кожен; інше право полягає в стягуванні відшкодування, яким володіє сторона, лише що потерпіла), трапляється так, що суддя володіє загальним

правом покарання, вкладеним в його руки, може часто, коли суспільне благо не вимагає виконання закону, відмінити покарання за злочинні діяння своєю власною владою; але проте він не може звільнити від обов'язку дати задоволення, яке повинно забовільнити будь-яку приватну особу за понесений нею збиток. Той, хто поніс збиток, володіє правом вимагати його задоволення від свого власного імені, і лише він може від нього звільнити. Потерпілий володіє цією владою скористатися власністю або послугами того, хто порушив закон за правом самозбереження, подібно до того як кожна людина владна покарати за злочин, щоб перешкодити його повторному здійсненню, по праву збереження всього людства і здійснення всіх розумних діянь... Таким чином, виявляється, що кожна людина в природному стані володіє владою убити вбивцю як для того, щоб за допомогою прикладу, що показує, яке покарання слідує за це з боку кожного, утримати останніх від подібного злочину, який не можна нічим відшкодувати, а також і для того, щоб забезпечити людей від замахів злочинця, який, відрікшись від розуму, загального правила і міри, даної богом людству, сам за допомогою несправедливого насильства і вчиненого ним вбивства однієї людини оголосив війну всьому людству; і отже, його можна знищити як лева або тигра, одного з тих диких кровожерливих звірів, з якими люди не можуть мати ні спільного життя, ні безпеки. І на цьому заснований великий закон природи: "Хто пролле кров людську, того кров проллється рукою людини".

«...» в природному стані кожен володіє виконавчою владою, витікаючою із закону природи, послідує, я не сумніваюся, заперечення, що безрозсудно, щоб люди самі були суддями в своїх власних справах, що любов до себе зробить людей упередженими щодо себе і щодо своїх друзів і що, з іншого боку, поганій характер, пристрасть і мстивість заведуть їх дуже далеко при покаранні інших, а звідси не послідує нічого, окрім сум'яття і безладу, і що тому бог, поза сумнівом, встановив правління як таке для обмеження упередженості і насильства з боку людей. Я визнаю, що цивільне правління є відповідним засобом, що позбавляє від незручностей природного стану, а незручності ці, поза сумнівом, мають бути величезними, коли люди виявляються суддями в своїх власних справах; адже неважко собі уявити, що той, хто був настільки несправедливий, що завдав збитку своєму братові, навряд чи буде настільки справедливий, щоб засудити за це самого себе... Адже в природному стані, де люди не повинні підкорятися несправедливій волі іншого, положення йде набагато краще; і якщо той, хто судить, судить помилково в своїй або в якій-небудь іншій справі, то він відповідає за це перед всім людством.

«...» Закони, про які до цих пір згадувалося, тобто закони природи, зв'язують людей повністю саме як людей, хоча вони ніколи не мали якої-небудь сталої співдружності, ніколи не мали урочистої угоди між собою про те, що робити або чого не робити; але оскільки ми самі по собі не в змозі забезпечити себе достатньою кількістю речей, необхідних для такого життя, до якого прагне наша природа, – життя, відповідного людській гідності, то, щоб заповнити тоді, щоб заповнити ці недоліки і недосконалість, яка

властива нам, коли ми живемо порізно і виключно самі по собі, ми, природно, схильні шукати спілкування і товариства з іншими. Це було причиною того, що люди спочатку об'єдналися в політичні суспільства. Але окрім того, я стверджую, що всі люди природно знаходяться в цьому стані і залишаються в нім до тих пір, поки по своїй власній згоді вони не стають членами якого-небудь політичного суспільства...

Розділ VII. Про політичне або громадянське суспільство

Бог створив людину такою істотою, що не може бути самотньою, і, поклавши необхідність, зручності і схильності могутніми спонукальними силами, яким повинна була підкорятися людина, він змусив її шукати суспільства, так само як і забезпечив її розумом і мовою, щоб вона могла підтримувати його і насолоджуватися їм. Перше суспільство складалося з чоловіка і дружини, що дало початок суспільству, що складається з батьків і дітей; до цього з часом додалося суспільство з господаря та підданого.

«...» Людина народжується маючи право на повну свободу і необмежене користування всіма правами і привілеями природного закону в такій же мірі, як всяка інша людина або будь-які інші люди в світі, і вона за природою володіє владою не лише охороняти свою власність, тобто своє життя, свободу і майно, від пошкоджень і нападів з боку інших людей, але також судити і карати за порушення цього закону інших, як на те заслуговує, за його переконанням, даний злочин, навіть смертю, у тих випадках, коли мерзотність вчинку, на його думку, цього вимагає... політичне суспільство в наявності там, і лише там, де кожен з його членів відмовився від цієї природної влади, передавши її до рук суспільства у всіх випадках, які не перешкоджають йому звертатися за захистом до закону, встановленого цим суспільством.

«...» Таким чином, держава отримує владу встановлювати, яке покарання повинне вважатися за різні порушення, здійснені членами цього суспільства, і які порушення на те заслуговують), так само як воно володіє владою карати за збиток, нанесений будь-якому з його членів будь-яким з тих, хто не входить в це суспільство (це влада вирішувати питання війни і світу), і все це для збереження власності всіх членів суспільства, наскільки це можливо.

Розділ X. Про форми держави

Оскільки з моменту об'єднання людей в суспільство більшість володіла, як була показано, всією владою співтовариства, то вона могла вживати всю цю владу для створення час від часу законів для співтовариства і для здійснення цих законів призначати відповідних посадовців; в цьому випадку форма правління буде досконалою демократією; або ж вона може передати законодавчу владу до рук декількох вибраних осіб і їх спадкоємців або наступників, і тоді це буде олігархія; або ж в руки однієї особи, і тоді це буде монархія; якщо в руки його і його спадкоємців, то це спадкова монархія; якщо ж влада передана йому лише довічно, а після його смерті право призначити наступника повертається до більшості, то це виборна монархія. І відповідно до цього співтовариство може встановлювати складні і змішані

форми правління і залежно від того, що воно вважає кращим. І якщо законодавча влада спочатку була передана більшістю одному або декільком особам лише довічно або на якийсь обмежений час, а потім верховна влада знову повинна була повернутися до більшості, то, коли це відбувалося, співтовариство могло знову передати її в яких йому завгодно руки і, таким чином, створити нову форму правління. Бо форма правління залежить від того, у кого знаходиться верховна влада, яка є законодавчою (неможливо передбачити, щоб нижча влада наказувала вищою або щоб хто б то не було, окрім верховної влади, видавав закони); відповідно до цього форма держави визначається тим, у кого знаходиться законодавча влада.

Під державою я весь час маю на увазі не демократію або яку-небудь іншу форму правління, але будь-яке незалежне співтовариство, яке латиняни позначили словом “civitas”; цьому слову в нашій мові краще всього відповідає слово “державна”, воно точніше виражає поняття, що позначає таке товариство людей...

Контрольні питання:

- 1) Що Дж. Локк вважає законом природи?
- 2) Які природні права має людина?
- 3) Як виникає суспільство?
- 4) Які форми правління виділяє Дж.Локк?

Рекомендована література:

1. Гердер И. Идеи к философии истории человечества. – М.: Наука, 1977. – 704 с.
2. История философии: Учебник для вузов / под ред. В.В. Васильева, А.А. Кротова, Д.В. Бугая. – М.: Академический проект, 2005. – 680 с.
3. Кассирер Э. Философия Просвещения. – М.: РОССПЭН, 2004. – 400 с.
4. Локк Дж. Два трактата о правлении // Сочинения в 3 т. – Т. 3. – М.: Мысль, 1988. – С. 135 – 406.
5. Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій: Навч. посібник. – Львів: «Новий Світ-2000», 2005. – 506 с.
6. Рассел Б. Історія західної філософії. – К.: Основи, 1995. – 759 с.
7. Скирбекк Г., Гилье Н. История философии: Учеб. пособие / под ред. С.Б. Крымского. – М.: Гуман. Изд. Центр ВЛАДОС, 2003. – 800 с.

Тема: Філософська думка Києво-руської держави»

Іларіон Київський «СЛОВО ПРО ЗАКОН І БЛАГОДАТЬ»

Про закон, Мойсеєм даний, і про благодать та істину, що були Ісусом Христом, і як закон одійшов, а благодать і істина всю землю сповнили, і віра на всі народи поширилась, і на наш народ руський. І похвала кагану нашому Володиміру, що ним охрещені ми були. І молитва до Бога од усієї землі нашої.

«...» Він (Бог) навідав людей своїх і сотворив їм вибавлення. Він не дав до кінця творінню своєму ідолюським мороком одержимому бути і в бісівському слугуванні гинути, а направив спершу плем'я Авраамове скрижалями і

законом, а потім Сином своїм усі народи спас, Євангелієм і хрещенням увівши їх в оновлене буття, у життя вічне. «...» До людей, що жили на землі, в плоть одягнувшись, прийшов той, а до сухих у пеклі розп'яттям і в труні лежанням зійшов, аби і ті і ті, і живі й мертві, пізнали одвідини Його і Божий прихід і зрозуміли, що і для живих, і для мертвих міцний і сильний Бог є.

«...» Закон бо предтечею був і слугою благодаті й істині. Істина ж і благодать слугами суть майбутньому віку, життю нетлінному. Як закон привів узаконених до благодатного хрещення, так хрещення впускає синів своїх у вічне життя.

«...» І як навідав Бог людське єство, з'явилося безвісне й утаєне, і народилася благодать і істина, а не закон – син, а не раб. «...» А як був Христос уже на землі і не зміцнілою ще була благодать, то зростала вона зо тридцять літ, поки Христос таївся. Коли ж уже одлучилася вона і зміцніла, то з'явилася благодать Божа усім людям в Йорданській ріці. «...» По вознесінні ж Господа Ісуса учням його і всім, хто в Єрусалимі вірував уже в Христа, і тим, і тим, сумісно сущим, іудеї християнам [насилля чинили]. Бо хрещення благодатне зобиджуване було обрізанням законним, і не приймали в Єрусалимі християнської церкви єпископа необрізаного, тому що давніші настановлялися із обрізаних. Насилували іудеї християн, рабиничі — синів вільних. І бували між ними часті роздори і міжусобиці. Вільна ж благодать, побачивши дітей своїх, християн, зобидженими іудеями, синами рабського закону, заводала до Бога: «Оджени іудейство із його законом, розсій його по всіх усядах. Бо ж що може бути спільного у тіні з істиною, у іудейства з християнством?»

«...» І прогнані були іудеї і розсіяні по всіх усядах. І діти благодаті, християни, наслідниками стали Богу і Отцю. Блякне бо світло місяця перед саявом сонячним. Так і закон перед благодаттю. І холод нічний минає, як сонячна теплота землю зігріває. І вже не горбиться в законі людство, а в благодаті випростано ходить. Іудеї бо при свічці законній шукали своє виправдання, християни ж при благодатнім сонці своє спасіння плекають. Іудейство тінню і законом виправдовувалось і не спаслося. Християни ж істиною і благодаттю не виправдовуються, а спасаються. У іудеїв бо виправдання, у християн же спасіння. Виправдання у всьому світі є, а спасіння — в майбутньому віці. Іудеї бо земному раділи, християни ж радіють майбутньому на небесах. До того ж виправдання іудейське скупе було, бо зависливе. Не ширилося на інші народи, а тільки в Іудеї самій було. Християнське ж спасіння благе і щедre, бо шириться на всі краї земні.

«...» Закон бо ранішим був, а вознісся невисоко і одійшов. Віра ж християнська, пізніше з'явившись, більшою од ранішої стала і розійшлася між množеством народів. І Христова благодать усю землю обняла і, як вода морська, покрила її. І все старе, зістаріле заздрістю іудейською, одхиливши, нове держить.

«...» І стількох милує благий Бог з роду людського людей тілесних хрещенням, скільки з них благими ділами за синів Богові і причасників Христу бувають, як рече євангеліст: «Тим, які прийняли його, дав він владу

дітьми Божими бути, тим, які віру прийняли в ім'я Його, що не од крові, не од похоті плотської, не од похоті чоловічої, а од Бога народилися Святим духом у святій купелі» (Іоанн 1, 12-13). Усім же тим, хто не славить, хто не хвалить Його, хто не поклоняється величі слави Його, хто не дивується невичерпному людолобству Його, Бог наш на небесі і на землі що схоче, те і зробить. Перед віком од Отця народжений, єдинопрестольний Отцю, єдиносущний із Ним, як сонячне світло, зійшов на землю, одвідав людей своїх, не одлучившись од Отця, і втілювався од дівиці чистої, безмужньої і безскверної, ввійшовши в неї, як сам відає, і, плоть прийнявши, вийшов, як і ввійшов, єдиним будучи у Трійці, у двох ествах — божество і людськість. Вповні людина, бо влюдинився, а не привидівся, і вповні Бог по божеству, а не проста людина. Показав на землі він і Боже, і людське.

«...» І самі своєї погибелі пророками вони були. Прийшов бо Ісус на землю одвідати їх. І не прийняли вони Його. Бо діла їхні темні були. Не возлюбили вони світла, аби не виявилися темні діла їхні. А тому Ісус, прийшовши до Єрусалима і дивлячись на город, заплакав і сказав до нього: «Єрусалиме! Єрусалиме! Побиваєш ти пророків. Камінням побиваєш посланих до тебе. Скільки разів скликав я дітей твоїх, як скликає квочка пташенят під крила свої, а ви не збирались! І застається дім ваш пусткою» (Матфей 23, 37-38). Як і було. Бо прийшли римляни, полонили Єрусалим, розбили город аж до підвалин його. Іудейство одтоді згинуло. І закон по сьому, як вечірня зоря, погас. І розсіялись іудеї по всіх усядах, аби не вкупі зле перебувало. Прийшов бо Спас і не прийнятий був Ізраїлем. І, за євангельським словом, до своїх Він прийшов, і свої Його не прийняли. Чужими ж народами прийнятий Він був (Іоанн 1, 11 — 12).

«...» І збулося слово Спасове: «Багато хто зі сходу і заходу прийде і засяде з Авраамом, і Ісааком, і Яковом у царстві небесному, а сини царства вигнані будуть у темряву кромішню» (Матфей 8, 11-12). І ще: «Здійметься од вас царство Боже і дасться народові, який творитиме плоди його» (Матфей 21, 43). До них же послав Ісус учнів своїх, кажучи: «Ідучи по всьому світу, проповідуйте Євангеліє всьому створінню. І той, хто увірує й охреститься, спасен буде» (Марк 16, 15-16). «А йдучи, найте всі народи, хрестячи їх в ім'я Отця і Сина і Святого Духа, навчаючи їх берегти все те, що заповідав я вам» (Матфей 28, 19-20).

Добре було благодаті й істині між новими людьми возсіяти. Не вливають бо, за словами Господніми, вина нового вчення благодатного в міхи старі, зістарілі в іудействі.

«...» Віра бо благодатна по всій землі поширилась. І до нашого народу руського дійшла. Озеро ж закону пересохло, а євангельське джерело, наводнившись і всю землю покривши, аж до нас розлилося. Се ж бо й ми вже з усіма християнами славимо Святу Трійцю... Уже й ми не ідолослужителями зовемося, а християнами; і не без надії вже живемо, а сподіваючись на життя вічне. І вже не капище сатанинське городимо, а Христові церкви зводимо; вже не заколюємо бісам один одного, а Христос за нас заколюється і приноситься в жертву Богу і Отцю... Хоч були ми сліпі й

істинного світла не бачили, і в облудах ідолських блудили, а до того ще й глухі були до спасенного вчення, помилував нас Бог, і возсіяло й у нас світло розуму, щоб пізнали ми його.

«...» І збулося на нас, народам проречене: «Одкриє Господь руку свою святу перед всіма народами, і уздрять усі кінці землі спасіння од Бога нашого» (Ісайя 52, 10).

«...» Хвалить же похвальними голосами Римська сторона Петра і Павла, бо од них увірувала в Ісуса Христа, Сина Божого; Азія, й Ефес, і Патм – Іоанна Богословця, Індія – Тому, Єгипет – Марка. Всі краї, і города, і народи почитають і славлять кожний свого учителя, того, що навчив їх православної вірі. Похвалімо ж і ми, по силі нашій, хоч малими похвалами, того, хто велике і дивне діло сотворив, нашого вчителя і наставника, великого кагана нашої землі Володимира, онука старого Ігоря, а сина славного Святослава, про мужність і хоробрість якого в літа його володарювання слух пройшов по багатьох сторонах, а звитяги його і могутність поминаються й пам'ятаються ще й нині. Не в худорідній бо і невідомій землі володарював той, а в Руській, про яку відати і чути на всі чотири кінці землі.

Сей каган наш Володимир славним од славних народився, благородним од благородних. І, дійшовши літ і снаги, змужнівши, в моці й силі вдосконалившись, мужністю й умислом дозрівши, єдинодержцем став землі своєї, підкоряючи під себе навколишні сторони — ті миром, а непокірні мечем. Отак, коли він у дні свої жив і землю свою пас правдою, мужністю і розмислом, навідав його Всевишній, глянуло на нього всемилостиве око благого Бога, і возсіяв розум у серці його. І осяг він суєту ідолської облуди і потребу знайти єдиного Бога, який сотворив усю тварь, видиму і невидиму. А що чув він завжди про благовірні землі грецькі, христоробиві і сильні вірою, як вони єдиного Бога в Трійці почитають і йому поклоняються, як у них діються сили і чудеса і знамення, як церкви людьми повняються, як усі города благовір'ям кріпляться, як усі люди щиро моляться, перед Богом схиляючись, то, се чуючи, зажадав він серцем, загорівся духом, щоб і собі стати християнином і землю свою до християнства навести. Що й сталося. І до Бога отак призволившись, людське єство скинув каган наш, а разом із зістарілими ризами людськими зняв із себе усе тлінне, струсив із себе порох невір'я, увійшов у святу купіль і одродився од духу і води; в Христа охрестившись, у Христа одягнувся і вийшов із купелі, обілившись, сином ставши нетління, сином воскресіння, ім'я прийнявши вічно імените з роду в рід Василія, під яким і вписався в книги життя у вишньому граді і нетлінному Єрусалимі.

Та не було сього досить подвигові благовір'я його. Не тим тільки явив суццю в ньому до Бога любов, подвигнувся ще, заповідаючи по всій землі своїй людям хреститися в ім'я Отця і Сина і Святого Духа, і ясно і велегласно в усіх городах славити Святу Трійцю і всім бути християнами, малим і великим, рабам і вільним, юним і старим, боярам і простим, багатим і вбогим. І не було ані єдиного, який би противився благочестивому його повелінню. А як хто, то й не з любові, а зі страху перед повелителем

охрестився, бо ж благовір'я його на владу спиралося. Отож водночас уся земля наша уславила Христа з Отцем і зі Святим Духом. Тоді почав морок ідольський од нас одходити, і зорі благовір'я з'явилися; тоді пільма бісслугування погубила, і слово євангельське землю нашу осіяло.

Показує нам і переконає нас сам Спас Христос, якої тебе слави і честі сподобив на небесах, кажучи: «Кожного, хто визнає мене перед людьми, визнаю і я перед Отцем моїм, який є на небесах» (Матфей 10, 32).

«...» Подібний ти до великого Константина, рівний розумом, рівний христоробством, рівний честю служителям його. Той із святими отцями Нікейського собору закон людям поклав – ти ж із новими нашими отцями-єпископами, виходячи на бран, з великим смирінням радився, як між людьми сими, котрі щойно пізнали Господа, закон встановити. Той у еллінів і римлян царство Богу покоровив, а ти між руссю: вже бо й у них, і у нас Христос царем зоветься. Той із матір'ю своєю Єленою, хрест із Єрусалима принісши, по всьому світу своєму розславивши, віру утвердили. Ти ж із бабою твоєю Ольгою, принісши хрест із нового Єрусалима, Константинограду, по всій землі своїй поставивши, утвердили віру. Тож подібний тому еси, з ним однакової слави і честі достойний. Спільником своїм зробив тебе Господь на небесах, заради благовір'я твого, яке мав ти у житті своєму.

Контрольні питання:

- 1) Чим є «закон» та «благодать» для Іларіона?
- 2) Чи можна вважати даний твір історіософським?
- 3) Яку роль відводить для Київської Русі Іларіон?
- 4) Чи погоджуєтесь Ви з тим, що хрещення Київської Русі мало добровільний характер?

Рекомендована література:

- 1.Вдовіна О., Горський В., Завгородній Ю., Киричок О. Давньоруські любомудри. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. – 304 с.
- 2.Горський В. С. Нариси з історії філософської культури Київської Русі. – К.: Наук. думка, 1993. – 164 с.
- 3.Горський В.С., Кислюк К.В. Історія української філософії. – К.: Либідь, 2004. – 488 с.
- 4.Огородник І.В., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 1999. – 316 с.
- 5.Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій: Навч. посібник. – Львів: «Новий Світ-2000», 2005. – 506 с.
- 6.Філософія: Навч. посібник / за ред. І.Ф. Надольного. – К.: Вікар, 2003. – 457 с.

Тема: «Гуманістичні та реформаційні ідеї в філософській думці України»

**Станіслав Оріховський «Напучення польському королеві Сигизмунду Августу»
Про короля**

Передусім знай, що не всяка людина здатна бути при владі, а лише така, що за природою своєю прагне до правди і справедливості. Треба, щоб прагнула вона до науки, яка саму людину зробить і правдивою, і справедливою. Так само й природні здібності, хоч би якими були високими, але якщо людина знехтує наукою, нічого не зробить гідного похвали.

«...» Найважче у світі керувати державою... Там, де твій найсвятіший батько черпав, коли ще хлопцем був, – у вченого і святого лицаря Длугоша. І не раніше перестав учитися, як навчився стримувати свої бажання, – немов коня вуздечкою. Від учителя батько навчився шанувати Бога, любити рідних, керувати державою, гуртувати громадян – під час війни і в мирний час захищати кордони. Завдяки наукам, праці, а то й остраху, міцно вкорінилася на батьківському й дідівському троні чеснота найвищого мужа.

«...» Ти вже бачив, королю найкращий, що і жорстокі, і розбещені правителі бували-таки в державах, і такими їх зробило виховання. Зрештою, тобі відомо також, що без добрих настанов і чесних порад не може бути путящого мужа, тим більше короля. Крім того, чую ще, що ти маєш бути королем, а не ченцем, а тому, мовляв, повинен щонайменше вдаватися до наук... виходить, чернець повинен бути мудрішим за короля! Невже у твоєму королівстві якийсь нероба, що сидить разом з іншими ченцями в якомусь закуті й вигадує та без кінця переказує силогізми, мудріший, ніж ти, якому стільки і таких важливих справ вирішувати доводиться?

«...» Користуючись тими самими настановами, ти теж з допомогою своїх громадян легко і швидко у всякій науці зростеш. А щоб доповнити це не тільки настановами, а ще й приписами, додаю і від себе децицю – воно згодиться у вихованні і житті.

Про почет короля.

Передусім треба дивитися, з ким живеш, бо це місце тісне і дуже небезпечне. Тому; якби хтось запитав, якою мені здається твоя родина, я б відповів: найпочеснішою і цілком королівською... А чи всі вони (приятелі короля) гідні жити поруч короля? Я б засумнівався і сказав: Ні, не всі. Хто ж вони, ті, хто не гідний короля? Відповідаю: Ті, хто завжди хвалить його. А хто гідний його? Ті, хто часом засуджує вчинки короля. Чому? Тому, що король молодий і легко може помилитися чи бути введеним в оману. Якщо з такими доведеться жити королеві, хто виправить його несхваленням, хто не утверджуватиме в помилці короля похвалою?

«...» Переконає підлабузник завжди прикладами. Всюди, буцімто, де він тільки побував, ніколи королі не обідають без співу, флейти й танців.

«...» Якщо хтось доповість про недавню поразку та спустошені ворогом прикордонні землі, не надасть цьому значення, а тебе заспокоїть: для такого королівства, як у тебе, то дрідниці.

«...» Якщо про все у державі піклуватимешся сам, будеш не королем, а дуже нещасним злидарем. Тому, хто добрий муж і любить батьківщину, хай застерігає короля від подібного, бо такі його дії суперечать праву і є незаконними. Підлабузник не скаже королеві неприємного. А для щирого дорадника хутко винесе відому віршовку тиранів – вирок про образу

величності. Короля ж заспокоїть тим, що справедливості дотримано, бо король не має, буцімто, підлягати жодному такому праву. А той, хто відступає від цього, чинить злочин проти величності короля. Такими ото майстерними доказами підлабузник приведе тебе до безчестя, а нещирою похвалою ще й пришпилить, немов якимись цвяхами, до найпорожніших, а то й найзгубніших речей.

Що в державі більше: закон чи король?

У твоїй державі все підпорядковано потребам миру або війни, і республіка обмежена цими обов'язками. Переборовши всякий сумнів, скажу: «Буде найсправедливіше, якщо ти перебуватимеш у межах свого обов'язку». Бо якби ми зважали на римських законників, тобто похлібців тиранів, то всю зверхність у державі, без сумніву, приписали б королеві і таким чином підпорядкували йому саму юстицію, а його власні закони вихваляли.

«...» ми вирости не в королівстві Нерона, а в славній батьківщині Сигізмунда. І наші предки виховували нас так, щоб ми знали, що король вибирається для держави, а не держава існує задля короля. На цій підставі гадаємо, що держава набагато шляхетніша й достойніша за короля. Закон же, якщо він є душею і розумом держави, значно кращий за непевну державу і вищий за короля. Отже, закон дорівнює королеві і навіть кращий і набагато вищий за короля.

А тепер поясню тобі, що таке закон. Він сам є правителем вільної держави, але мовчазним, сліпим і глухим. Згідно з ним обирається одна людина, яку ми називаємо королем. Він – уста, очі й вуха закону. Якби закон сам міг вислуховувати, вести бесіду, ніхто не обирав би короля, бо закон сам навчає, що треба робити. А оскільки закон цього робити не може, то вибирає собі посередника – короля.

«...» якщо ти визнаєш, що закон у державі є немов другим королем, хай зробить тоді Бог тебе й королівство твоє щасливим, бо ти добровільно віддаси всього себе його волі. Та якщо зміниш цей порядок і скажеш, що ти пан закону, змінить тоді Господь королівство твоє і віддасть його або ворогові, або рабові твоєму... добре й належним чином керувати державою – труд не для одної людини. Важчий тягар і зусиль вимагає більших, ніж ті, яких докласти сам можеш. Для цієї справи потрібні вірні однодумці, які певною мірою візьмуть на себе разом з тобою нелегкий тягар і підтримають тебе працею й порадами спільними.

Про сенат

Треба передусім знати, що добрий король нічим іншим не відрізняється від тирана, як тільки ставленням до сенату. Тиран переважно не має сенату, а якщо має, то це нікчемний гурт людей. Старанно пильнує, щоб видатні люди в його державі не зростали ні в добродійстві, ні в науці, ні в чеснотах. І тоді вважає себе щасливим, коли відважних, шляхетних, розумних, учених чи багатих мужів не вижене зі своєї держави. Навпаки, король, щоб більше державі прислужитися, вибирає собі у спільники найкращих, найвидатніших з-поміж громадян і завдяки їх авторитету, порадами й помислам оберігає республіку і під час війни, і в мирний час. Саму тому талановитих і вчених

оточує він увагою, цінує їхню працю й певен, що і в майбутньому ці мужі знадобляться для республіки. Без них жоден гурт людей, жодна республіка не зможуть довго утриматись.

«...» Остерігайся зажерливих і не довіряй їм керівних посад у республіці... Треба, щоб ніхто на чуже не зазіхав, хто своє витратив. Інакше з'являться у республіці хитрощі, обман, зрада, грабунки, чвари, насилля над слабшими.

Мудрі не допустять до державної служби також людину незнатну за походженням або заплямовану, бо за великий скарб свободи вважають чесноту вільного батька. І, навпаки, життя незнатного батька виховує (на їхню думку) ницого сина.

«...» Але не забувай, однак, що авторитет є нагородою за славу, мужність, а не за породу... І в нашій республіці також, коли добірних мужів залучатимеш до сенату, ні про що так не дбав, як щоб між сенаторами була належна згода. Бо ніщо так швидко не руйнує державу, як чвари в сенаті... Про це я вже раніше говорив, коли домагався від наших сенаторів, щоб ласкаво дозволили вільно говорити правду тобі ввічі... Тому, якщо ти не зважаєш і не турбуєшся, як прихилити до себе дружніх і потрібних для тебе сенаторів, або правити будеш зле, або взагалі не правитимеш – через чвари з-поміж видатними в одну мить буде загублене все, що залишив тобі батько. А причина появи цієї мовчазної ненависті та розбрату одна. Саме про неї і буду говорити. «Моє» і «твоє» – два джерела всякої незгоди в суспільстві. Через них спочатку виникають суперечки та судові позови, які породжують ненависть. З ненависті пізніше виростають заколоти, а після заколотів неминуче наступає крах держави. Отже, щоб королівство було здоровим, твої сенатори не повинні зупинятися над «моє» і «твоє». Хай сенатори стануть отцями держави, далекими од чварів, – дружніми, лагідними. Хай щиро та чистосердно бачать, що шкодить, а що корисне для держави. Цього не може бути, доки вони самі виступатимуть суддями власних справ.

«...» Що ж до сенаторів, то, якщо у них буде забрано право вирішувати в суді справи «моє» й «твоє», будуть вони старанніше піклуватися про республіку, й ти матимеш тоді у сеймі пристойних отців своєї держави... Вони у підданих твоїх не тільки гроші та харч відбирають, прикинувшись лисом, а маєтки, поля, луки, ліси. Відкрий же вуха й дослухайся: звідусіль почувеш жалібний плач і стогін своїх підлеглих, у яких відібрано також свободу...

«...» Отже, якщо тобі не можна призначати єпископів ні за Письмом, ні згідно з законом, ні наслідуючи приклад чийсь, то треба визнати, що королі відверто воюють із Святим Духом, бо миряни не мають права обирати єпископа, якого хочуть, у церкві Бога... Відверто й чітко заявлялося також, що цей претендент 30 років віддав службі єпископату, перш ніж заслужив право бути обраним. І невтямки цьому доброму мужу, що єпископський сан він одержав від короля як винагороду і не чув Христа, який сказав: «Не ви мене обрали, але я вас вибрав». І потім усіх цих апостолів, тобто єпископів, Христос закликав наслідувати його. Тих же, хто сам себе запропонував Христові, відверто прогнав геть. Отож це запровадження, як бачиш, не від отця небесного і, без сумніву, буде знищене, якщо церква якнайшвидше

знову не отримає своє старе право виборів єпископів. З цього ти теж матимеш численні блага – передусім справжні єпископи будуть обиратися не одною людиною, а багатьма. Престолюд перестане скаржитися на згубні звичаї кліриків, бо єпископом у них буде не призначена для них чужа людина, а багатьма знана і звичаєм своїм, і приватним життям. Такий не страждатиме, що підлегли його ордену не схожі на нього. Якщо це зробиш, знову одержить давню гідність церква. Якщо глибоко усвідомиш провину, – що забажав ти з Богом відверту війну вести, – знову повернешся до лона церкви Бога. Я про цю справу не говорив би тут і слова, якби само сумління не турбувало, коли побачив, що немає проповідника, який прилюдно повчав би вас, королів. За такий порядок і за вашу до церкви Бога несправедливість Бог покарає вас.

Контрольні питання:

- 1) Яким має бути ідеальний правитель?
- 2) Яку роль відіграє закон у державі?
- 3) Як Оріховський розглядає співвідношення світської та церковної влади?
- 4) Порівняйте погляди Оріховського з ідеями європейських гуманістів.

Рекомендована література:

1. Горський В.С., Кислюк К.В. Історія української філософії. – К.: Либідь, 2004. – 488 с.
2. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. – К. Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2000. – 472 с.
3. Нічик В.М., Литвинов В.Д., Стратій Я.В. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – поч. XVII ст.) – К.: Наук. думка, 1991. – 226 с.
4. Огородник І.В., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 1999. – 316 с.
5. Українські гуманісти епохи Відродження (Антологія): У 2 т. / Упоряд. В. Литвинов. – К.: Наук. думка, 1995. – 594 с.
6. Філософія: Навч. посібник / за ред. І.Ф. Надольного. – К.: Вікар, 2003. – 457 с.

Тема: «Філософія Г.Сковороди та П.Юркевича»

Сковорода Г. «Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті»

Афанасій. Люди в житті своїм працюють, метушаться, утаюються, а нащо, багато хто й сам не тямить. Коли помислити, то в усіх людських затій, скільки їх там тисяч не буває, є один кінець – радість серця. Чи ж не для цього вибираємо за нашим смаком товаришів, аби мати задоволення від спілкування з ними; дістаємо високі чини, аби пиха наша від схиляння інших розпалювалася; вигадуємо всілякі напої, страви, закуски для всолодження смаку; вишукуємо всілякі музики, створюючи безліч концертів, менуетів, танців і контратанців для звеселювання слуху; споруджуємо гарні будинки, насаджуємо сади, тчемо золототкані парчі, матерії, вишиваємо їх різними

шовками і любими для ока квітами й обвішуємося ними, аби була приємність очам і достатня ніжність тілові; складаємо запахуці спирти, пудри, помади, духи й ними задовольняємо нюх свій. «...» Погадай же нині, яким тріумфом охоплені славні європейські міста?

Яків. Достеменно великим. Я чув, що ніде немає більше веселоців та розваг, аніж у Парижі й Венеції.

Афанасій. То так, багато їх там, та допоки ти їх нам з Венеції перевезеш, помремо тут із нудьги.

Григорій. Годі брехати, любі друзі, високі посади, веселе місто, всілякі ігриська та розваги і всі ваші витівки безсилі потішити духа і тим вигнати нудьгу, що заволоділа вами.

Яків. А що ж зможе?

Григорій. Лише знання того, що складає істинне щастя, і як його віднайти.

Афанасій. Це так, ми народилися для справжнього щастя і мандруємо до нього, а життя наше — шлях, що тече, як річка.

Яків. Здавна вже шукаю я щастя, але годі його знайти.

Григорій. Коли достеменно хочете його знайти, то скажіть мені, що для людини найкраще?

Яків. Бог його знає, і взагалі, нащо питаєш те, чого великі мудреці не змогли розрішити і розійшлись у своїх гадках, як подорожні на шляху? Адже те, що найкраще, те найвище, а найвище — всьому голова й кінець. Це найкраще добро звалось у стародавніх філософів завершенням усіх добр та верховним добром; хто ж тобі дасть відповідь, що таке край і пристановище всіх наших бажань?

Григорій. Тихіше, паночку мій! Дуже високо ви попливли. То я спитаю простіше: чого ви в своїм житті бажаєте найбільше?

Афанасій. Я бажав би стати людиною високочиновною, щоб мої підлеглі були міцні, як росіяни, а доброчесні, як стародавні римляни; щоб будинок мій був венеціанський, сад флорентійський; аби бути мені й розумним, і вченим, і шляхетним, і багатим, як бик на шерстину.

Григорій. Що ти мелеш?

Афанасій. Дужим, як лев, гарним, як Венера...

Григорій. Прошу, пане мій, доказуйте.

Яків. Хвостатим, як лев, головатим, як ведмідь, вухастим, як осел...

Григорій. Маю великий сумнів, аби ввійшли в Божі вуха такі безмозкі бажання. Ти зі своїми вигадками схожий на дерево, яке хоче бути водночас і дубом, і кленом, і липою, і трояндою, і рудою, і сонцем і місяцем... Дитина, що сидить на материних руках, часто хапається за ніж чи за вогонь, але милосердна наша мати природа краще знає про те, що нам корисно. Скільки ж мільйонів цих нещасливих дітей день і ніч волають, нічим не задоволені: одне їм дають у руки — плачуть за чимсь новим. Годі нам бути щасливими.

Афанасій. А то чому?

Григорій. Не можемо віднайти щастя.

Яків. Через що?

Григорій. Бо не бажаємо й бажати не хочемо.

Афанасій. Чому?

Григорій. Тому, що не знаємо, в чому воно полягає. Започаткування справи — знання, звідки іде бажання, від бажання — пошук, потім отримуємо результат — ось і задоволеність, тобто те, що дістаємо і що для людини благо. Затям відтак, що таке премудрість «...» Премудрості сенс у тому, щоб осмислити, в чому полягає щастя, — ось праве крило, а доброчесність прагне до пошуку. Через це вона в еллінів та римлян мужністю і силою зветься — ось ліве крило. Без цих крил годі вибратися й полетіти до гаразду. Премудрість — це гостре, далекозоре орлине око, а добродійність — мужні руки з легкими оленячими ногами. Про це божественне подружжя є цікава байка «...» це байка про двох мандрівців – безногого та сліпого «...» Мандрівник, обходячи всілякі землі та держави, позбувся ніг. Тут спало йому на думку повернутися додому, в батьківський дім. З великими труднощами, спираючись на руки, подався мандрівник у дорогу. Нарешті доповз він до гори, з якої вже стало видно батьківський дах, але тут позбувся й рук. Звідсіля дивилося живе його око через ріки, ліси, яруги, через пірамідальних гір верхів'я, з веселою пожадністю осягаючи сяйливий здаля замок, — оселю батька й усього миролюбного їхнього роду, кінець та вінець мандрівних труднощів. Але біда була в тому, що наш обсерватор ані рук, ані ніг уже не мав, а лише мучився, як євангельський багатій, дивлячись на Лазаря. Поміж тим, озирнувшись, побачив він раптом дивне й сумне видовище: бреде сліпець, прислухається, вимацує палицею то праворуч, то ліворуч і, наче п'яний, з дороги збивається, підходить ближче, зітхає. «Він закінчив у марноті їхні дні...» «Господи, вкажи мені дороги твої». «Горе мені, мандри мої триватимуть далі...» Та й інші такі слова сам собі каже, зітхаючи, часто спіткається й падає. «Боюся, друже мій, злякати тебе, але хто ти такий?» — питає прозірливий. «Уже тридцять чотири роки подорожую, а ти перший на шляху моїм зустрівся, — відказує сліпий. — Мандрування моє по різних світах закінчилося ось так. Страшна жаркота сонячного проміння в Аравії позбавила мене зору, і я, сліпий, повертаюся в отчій дім». «А хто ж твій батько?». «Живе він у нагірнім замкові, що зветься Миргород. Ім'я йому – Ураній, а моє – Практик». «Боже мій, що я чую? Таж я твій рідний брат! — вигукнув прозірливий. – Я – Обсерватор!». Після щедрого плачу сліпець із заросеними очима сказав своєму братові: «Солодкий мій брате! Чув я вже про тебе з розмов, а тепер сердечне моє око бачить тебе. Змилосясердсья, заверш мої біди, будь мені навчителем. Правду кажучи, мене праця звеселює, та доводиться весь час спотикатися, і це знищує мою насагу». «Щиро шкодую, — каже світлоокий, — що безсилий тобі служити, кохана душе моя! Я подорожній, що обійшов пішки всю земну кулю. Ноги мене скрізь носили гарно, але кам'яністі гори, що часто стрічалися мені, позбавили мене ніг, і я, спираючись на руки, продовжував свій шлях, та тут зараз утратив і руки. Більше ані ходити, ані повзти землею я не здатен. Багато хто хотів мене використати, але, позбавлений можливості повзати, я був їм безкорисний...».

«За цим діло не стане, — сказав сліпий, — ти мені тягар легкий і пожаданий: візьму тебе, скарбе мій, на себе. Чисте око твоє хай буде тіла мого вічним володарем і всіх моїх членів головою. Припини муки безпросвітної темряви, що жорстоко ганяє мене по порожніх шляхах: я твій кінь, сідай на рамена мої та й керуй мною, любий мій пане і брате!». «Сяду, брате мій, із задоволенням, аби довести цю істину: «Брат, якому допомагає брат, як місто твердинне і високе, зміцнюється, як засноване царство». Нині ж гляньте на дивне Боже твориво: з двох людей складено одну, одне обличчя мандрованої людини зроблено з двох спорідненостей без усілякої мішанини, але й взаємно існуючого розділу. Іде небувалий подорожній головним шляхом, ні праворуч, ні ліворуч не ухиляється, вправно переходить річки, ліси, рови та яруги, переходить високі гори, вступає з веселим серцем у мирне місто, обливає й його світле й запахуще повітря. Виходить спокійна юрба жителів, що дихають миром та любов'ю, плескають у долоні, а ген очікує на ганкові і вже приймає синів у блаженні свої обійми ветхий деньми Ураній.

Григорій. Зголосіть головне ваше бажання.

Яків. Наше верховне бажання — бути щасливими.

Григорій. Де ж ти бачив звіра або птаха без цих думок? Скажи лишень, де і в чому те щастя, яке шукаєш? А без цього, рідненький, ти сліпець: він шукає батьківського замку, та не знає, де він. Відаю, що шукає щастя, але, не тямлячи, де воно, впадає у нещастя. Премилосердна природа всім без винятку душам відкрила шлях до щастя...

Афанасій. Стривай! Це слово, здається, смердить... - всім без винятку?

Яків. Мабуть, не заважай, пане православний марновірнику: все народжується на добрий кінець. А добрий кінець — розумій щастя. То чи можна сказати, то не кожній живій істоті відкрила спільна мати наша натура шлях до щастя? «...»

Єрмолай. Боже поможи! Що у вас за суперечка? Я давно прислухаюся.

Афанасій. Вітаю тебе, друже!

Яків. Будь ласка, стань суддею нашої суперечки.

Єрмолай. Готовий! А в чім річ?

Яків. Він вважає ідолопоклонством, коли Бога назвати натурою.

Єрмолай. В Біблії Бог називається вогнем, водою, вітром, залізом, каменем та іншими незчисленими іменами. То чому ж його не назвати (натура) натурою? Що ж до моєї думки належить, то годі відшукати для Бога ліпшого імені, як це. Натура — є римське слово, по-нашому природа або єство. Цим словом означається все на все, що тільки родиться в цілій машині цього світу; що ж знаходиться ненароджене, як вогонь, і все, що народжується взагалі, зветься світ. Тому...

Афанасій. Стривай! Усе уречевлене народилося й народжується, і сам пан вогонь.

Єрмолай. Не перечу, друже мій, нехай усе уречевлене народилося саме так. Чому ж усього живого загальним іменем, тобто натурою, не назвати того, в кому весь світ із родженими своїми, як закривається в зерні своєму чудове квітуче дерево і звідтіля ж являється? Більше того, слово це — натура —

значить не тільки всяку роджену й перемінну істоту, але й таємну економію тієї завжди суцїої сили, яка скрізь має свій центр чи середню головну точку, а околичності своєї – ніде, так як куля, якою та сила живописом зображається, чи не такий Бог? Вона називається натурою тому, що все назовні виходить чи народжується від таємних її необмежених надр, як від черева спільної матері, має своє тимчасове начало. А оскільки ця, народжуючи, ні від кого не приймає, а сама від себе народжує, зветься і батьком, і началом, що ні початку, ні кінця не має і ні від місця, ні від часу не залежить. А зображають її маляри кільцем, перснем чи змієм, звитим у коло, що тримає зубами свого-таки хвоста. Ця дія повсюдної сили, всемогутня і премудра, зветься таємним законом, правлінням або царством, по цілому матеріалі розлитому, безконечно й позачасове, тобто годі про неї спитати, коли вона почалася, — вона завжди була і скрізь є. «Пощо, — каже Бог до Мойсея, — питаєш про Ймення Моє?», коли можеш через матеріальний морок побачити те, що завжди було, буде і є, — ось моє ім'я та єство. Ім'я у єстві, а воно в імені, одне від другого не різниться, тож одне і друге обидва вічні. «Я є той, що є. Я є суцїий». Коли хто знає Бога, то як не називає його пошанувальне серце, все те дійсне і добре ім'я. ... Мойсей та Ісая іменують його словом суцїий. А богослов інше ім'я дає: «Бог є любов». Любов'ю називає те, що однака і нескладна єдність скрізь, завжди, в усьому. Любов і єдність – одне і те ж «...»

Григорій. Чи довго вам ще сперечатися? Вернімося до нашої розмови.

Єрмолай. Про що мова?

Яків. Про те, в чому полягає щастя.

Григорій. Премилосердна матінка наша природа і батько всілякої втіхи відчинив шлях до щастя кожному без вибору диханню.

Яків. Чи задоволений ти цією гадкою?

Афанасій. Тепер задоволений.

Григорій. Але те біда, що не хочемо знати, в чому воно достеменно поселилося. Хапаємося і беремося за те, як за тверду нашу основу, що прикрилося самим тільки гожим видочком. Джерелом нещастя є наша безпорадність: воно нас полонить, видаючи гірке за солодке, а солодке за гірке. Але того не було б, коли б ми радилися самі з собою «...» Скажіть мені, що для вас найкраще? Коли відшукаєте це, то й щастя своє достеменно знайдете, тоді до нього й добиратися можна.

Єрмолай. Як на мене, найкраще, коли бути задоволеним усім.

Григорій. Скажи ясніше!

Єрмолай. Грішми, землею, здоров'ям, людьми і всім, що є на світі.

Яків. Чого ти засміявся?

Афанасій. З радості, що трапився товариш мого глупства. Цей також хоче бути: горбатим, як верблюд, череватим, як кит, носатим, як крокодил, гожим, як хорт, жеровитим, як кабан, і таке інше.

Григорій. Добре ти кажеш про Бога, а бажаєш нерозумного. Не прогнівися, друже мій, на мою чистосердечність. Уяви собі незчисленне множество тих, кому ніколи не бачити багатства, поклади на пам'ять усіх в образі хворих та перестарілих, усіх, хто народжений з нескладним тілом.

Невже гадаєш, що премилосердна й дбала матір наша натура зачинила їм двері до щастя, ставши для них мачухою? Ех, будь ласка, не втискуй мені премудрого її помислу у вузькі рамці, не обмовляй її всемогутнього милосердя. Вона для кожного подиху добра, а не для деяких вибраних із самого тільки людського роду. Вона дбайливим своїм помислом виготовила все те, без чого не може здійснитися щастя останнього черв'яка, а коли чого бракує, то, звісно, зайвого. Кріт не має очей, але що йому з того? Птахи не вміють будувати кораблі – непотрібно це їм, а кому потрібно – знає. Лілея не знає фабрик, вона і без них красна. Залиш, мій друже, це наклепницьке на рідну матір нашу прохання.

Єрмолай. Я не обмовляю і не подаю на неї чолобиття.

Григорій. Ти обмовляєш її милосердя... Скільки тисяч людей позбавлено того, чого ти бажаєш?

Єрмолай. Безліч, а що?

Григорій. Дивна людина! То Бог за твоїм визначенням немилосердний?

Єрмолай. Чому?

Григорій. А тому, що зачинив іншим шлях до того, чого ти бажаєш, тобто до надійного щастя всього живого.

Єрмолай. То до чого це ми дійшли?

Григорій. До того, що або ти зі своїм бажанням дурний, або Господь немилосердний.

Єрмолай. Не доведи, Боже, таке казати!

Григорій. Чому гадаєш, що, одержавши своє бажання, ощасливишся? Зваж, скільки тисяч людей його загубили! До яких тільки пороків не призводить здоров'я з багатством! Цілі республіки пропали через те. Чому ж ти багатства бажаєш, як щастя? Щастя нещасливим не робить. Чи не бачиш і тепер, як багатьох людей багатство пожерло, наче повинь всесвітнього потопу, а душі їхні надмірними вигадками з'їдають самі себе, як млинове каміння, крутячись без зерна? Звісна річ, Боже милосердя осипало б тебе багатством, коли б воно було тобі потрібне, а тепер викинь із душі це бажання, воно геть-но смердить світським квасом.

Єрмолай. Чому бажання світське?

Григорій. Бо загальне.

Єрмолай. Чому ж воно загальне?

Григорій. Тому, що просмерділося і скрізь воно є. Де знайдеш ти душу, не напоєну цим квасом? Хто не бажає честі, срібла, волостей? Ось тобі джерело невдоволення, скарг, печалі, ворожнечі, судової тяганини, воєн, грабунків, злодійства, всіх машин, гачків і хитрості. З цього джерела народжуються зради, бунти, змови, викрадання скипетрів, падіння держав і прірва всіх нещасть «...» Цю таємну славу морочного царства один від одного приймаючи, блудять від слави світла Божого, що веде до істинного щастя, ведені духом, засіяним мирськими похотями. Не ввійшовши в надра найсолідшої істини, а ця їхня облуда, сказати б Єреміїними словами, написана на нігті адамантовім, на самому розі їхніх олтарів. Звідти виходять усі речі і діло, так що цього началородного рукописання не стерти, ні

вирізати, ні роздерти неможливо, коли не подбає сама про себе людина вседушно із Богом, що каже із Павлом: «Наша боротьба не з тілом і кров'ю...»

Єрмолай. То скажи ти сам, у чому полягає справжнє щастя?

Григорій. Спершу взнай усе те, в чому воно не полягає, а перешукавши всі порожні закаулки, швидше доберешся туди, де воно живе.

Яків. А без свічки по темних кутках як йому шукати?

Григорій. Ось тобі свічка: премилостивий отець наш відкрив шлях до щастя всім. Цим каменем випробовуй золото і срібло, чи чисте.

Афанасій. А що коли хто не здатний випробовувати?

Григорій. Отак випробовуй! Чи можуть усі люди бути живописцями й архітекторами?

Афанасій. Аж ніяк не можуть, брудня то нерозумна.

Григорій. Тобто не тут щастя. Бачиш, щодо цього шлях відслонено не кожному.

Афанасій. Як не може все тіло бути оком, так не буде і тут.

Григорій. Не можна усім бути багатими або чиновниками, дужими або гарними, чи можуть усі поміститись у Франції, чи можуть усі народитися в один час? Аж ніяк не можна! Бачите, що справжнє щастя не в знатній посаді, не в гожості тіла, не в гарній країні, не в славному часі, не у високих науках, не у щедрому багатстві.

Афанасій. Хіба у значному чині й у веселій стороні не можна бути щасливим?

Григорій. Ти недавно називав щастям високий чин з багатством, а тепер зовсім виганяєш його звідти. Я не кажу, що щаслива людина не може відправляти високого звання чи жити у веселій стороні або користуватися багатством, а тільки кажу, що не чином, не стороною, не багатством людина щаслива. Коли у красному домі щедре багатство пахне, то причина цього не гарні кутки, пироги часто і не в славних кутках живуть. Чи можеш сказати, що у Франції всі люди погіднодушні та веселі?

Афанасій. Хто під цим підпишеться?

Григорій. А коли б сторона була істотністю чи есенцією щастя, то й тоді всі не могли б бути щасливі. В кожній статі є щасливі й нещасливі. Не прив'язав Бог щастя ні до Авраамових часів, ні до Соломонових предків, ні до Давидового царювання, ні до наук, ні до статей, ні до природних ударувань, ні до багатств; відтак не всім до нього шлях відкрив, хоч праведний у всіх справах своїх.

Афанасій. Де ж шукати того щастя, коли його нема ні там, ні тут, ніде?

Григорій. Я ще малим вивчив баєчку, послухай. Дід і баба зробили собі хату, та не прорубали жодного віконця. Невесела хата! Що вдіяти? Після довгого роздуму визначено було в сенаті іти і діставати світло. Взяли міха, розхилили його у полудень перед сонцем, щоб набрати його, немов борошна, і внести до хати. Принесли отак кілька разів, дивляться: чи є світло? Нічого нема. Здогадалася баба, що світло, як вино, з мішка витікає. Треба швидше бігти з міхом. Біжучи, обидва старі вдарилися об двері — одне ногою, друге головою. Закипіла поміж них суперечка. «Це ти втратив розум!» — «А ти й

народилася без нього!» Хотіли вже піти по світло у чужі гори та землі, аж чернець перешкодив. Від роду мав він тільки п'ятдесят років, але щодо освітлення був добрячий мастак. «За вашу хліб-сіль не ховатиму таємниці», — сказав чернець. На його раду узяв старий сокиру і почав прорубувати стіну з такими словами: «Світе весільний, світе життєвий, світе повсюдний, світе завжди суший, світе безсторонній, відвідай і освіти мою хоромину!» Раптом розчинилася стіна, наповнило хоромину солодке світло, відтоді й дотепер почали в тій країні будувати світлиці.

Контрольні питання:

1. За яких умов людина може бути щасливою?
2. Як Ви розумієте останню байку?
3. Чому багатство не є запорукою щастя?

Рекомендована література:

1. Горський В.С., Кислюк К.В. Історія української філософії. – К.: Либідь, 2004. – 488 с.
2. Огородник І.В., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 1999. – 316 с.
3. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1973. – 532 с.
4. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1973. – 576 с.
5. Ушкалов Л. Сковорода та інші: Причинки до історії української літератури. – К.: Факт, 2007. – 552 с.зі стор.48.
6. Юркевич П.Д. Философские произведения. – М.: Правда, 1990. – 669 с.

Тема: «Філософія марксизму»

Головний недолік всього попереднього матеріалізму — включаючи і фейєрбахівський — полягає в тому, що предмет, дійсність, чуттєвість береться лише у формі об'єкту, або у формі споглядання, а не як людська чуттєва діяльність, практика, не суб'єктивно.

«...» Матеріалістичне вчення про те, що люди є продукти обставин і виховання, що, отже, люди, що змінилися, є продукти інших обставин і зміненого виховання, — це вчення забуває, що обставини змінюються саме людьми і що вихователь сам має бути вихований. Воно неминуче тому приходить до того, що ділить суспільство на дві частини, одна з яких підноситься над суспільством (наприклад, у Роберта Оуена). Збіг зміни обставин і людської діяльності може розглядатися і бути раціонально зрозумілий лише як революційна практика.

«...» Суспільне життя є по суті практичним. Всі містерії, які відводять теорію в містицизм, знаходять свій раціональний дозвіл в людській практиці і в розумінні цієї практики.

«...» Найбільше, чого досягає споглядальний матеріалізм, тобто матеріалізм, який розуміє чуттєвість не як практичну діяльність, це — споглядання ним

окремих індивідів в “цивільному суспільстві”. **(Маркс К. Тези про Фейєрбаха...)**

«...» У міру того, як наочна діяльність всюди в суспільстві стає для людини – дійсністю його власних сутнісних сил, всі предмети стають для нього опредметнення самої себе, твердженням і здійсненням її індивідуальності, її предметами, і це означає, що предмет стає нею самою.

«...» Продукт праці є праця, закріплена в деякому предметі, упредметнена в нім, це є опредметнення праці. Здійснення праці є її опредметненням. При тих порядках, які передбачаються політичною економією, це здійснення праці, це його перетворення в дійсність виступає як виключення робітника з дійсності, опредметнення виступає як втрата предмету і закабалення предметом, освоєння предмету як відчуження.

«...» Діяльність людини виявляється мукою, її власне творіння – чужою її силою, її багатство – її бідністю, її сутнісний зв'язок, що сполучає її з іншою людиною — несуттєвим зв'язком...

«...» Родове життя у людини, так і в тварини фізично полягає в тому, що людина (як і тварина) живе неорганічною природою, і чим більш досконалою є людина в порівнянні з твариною, тим більш досконалою є сфера тієї неорганічної природи, в якій вона живе.

«...» Відчужена праця людини, відчужує від неї: 1) природу, 2) її саму, її власну діяльну функцію, її життєдіяльність, тим самим відчужує від людини рід: вона перетворює для людини родове життя на засіб для підтримки індивідуального життя. По-перше, вона відчужує родове життя і індивідуальне життя, а по-друге, робить індивідуальне життя, узятє в його абстрактній формі, метою родового життя, теж в її абстрактній і відчуженій формі.

«...» Річ у тому, що, по-перше, сама праця, сама життєдіяльність, саме виробниче життя виявляється для людини лише засобом для задоволення однієї її потреби, потреби в збереженні її фізичного існування. А виробниче життя і є родове життя. Це є життя, що породжує життя. У характері життєдіяльності полягає весь характер даного виду, його родовий характер, а вільна свідомо діяльність якраз і складає родовий характер людини. Саме життя виявляється лише засобом для життя.

«...» Практичне творення наочного світу, переробка неорганічної природи є самоствердження людини як свідомої – родової істоти, тобто такої істоти, яка відноситься до роду як до своєї власної суті, або до самого себе як родової істоті. Тварина, правда, теж виробляє.

«...» Тварина виробляє лише те, чого безпосередньо потребує вона сама або її дитинча; вона виробляє односторонньо, тоді як людина виробляє різносторонньо. Універсальний продукт тварини безпосереднім чином пов'язаний з її фізичним організмом, тоді як людина вільно протистоїть своєму продукту. Тварини будують лише згідно міри і потреби того вигляду, до якого вона належить, тоді як людина уміє докласти до предмету властиву міру... **(Маркс К. Економіко-філософські рукописи 1844 року...)**

«...» Разом з розподілом праці, що містить всі ці протиріччя і що покоїться у свою чергу на природно виниклому розподілі праці в сім'ї і на розпаді суспільства на окремі, ворожі один одному сім'ї, – разом з цим розподілом праці даний і розподіл, що є притому, – як кількісно, так і якісно – нерівним розподілом праці і його продуктів; отже дана і власність, – зародок і початкова форма якої є вже в сім'ї, де дружина і діти – раби чоловіка. Рабство в сім'ї – правда, ще дуже примітивне і приховане – є перша власність, яка, втім, вже і в тій формі сповна відповідає визначенню сучасних економістів, згідно з яким власність є розпорядження чужою робочою силою. Втім, розподіл праці і приватна власність, це – тотожні вирази: у одному випадку йдеться по відношенню до діяльності те ж саме, що в іншому – по відношенню до продукту діяльності. Далі, разом з розподілом праці дано і протиріччя між інтересом окремого індивіда або окремої сім'ї і загальному інтересом всіх індивідів, що знаходяться в спілкуванні один з одним; притому цей загальний інтерес існує не лише в уявленні як “загальне”, але перш за все він існує в дійсності як взаємна залежність індивідів, між якими розділена праця. І нарешті, розподіл праці нам також і перший приклад того, що доки люди знаходяться в стихійно сформованому суспільстві, поки, отже, існує розрив між приватним і загальним інтересом, поки, отже, розподіл діяльності здійснюється не добровільно, а стихійно, — власна діяльність людини стає для неї чужою, протилежною їй силою, яка пригноблює її, замість того, щоб вона панувала над нею.

«...» Клас, що має в своєму розпорядженні засоби матеріального виробництва, володіє в той же час і засобами духовного виробництва, і через це думки тих, у кого немає засобів для духовного виробництва, виявляються загалом підпорядкованими пануючому класу.

«...» За цих обставин є необхідним, аби завдання окремих членів прагнучого до панування класу мало вигляд як загальнолюдське завдання.

«...» Таким чином, це розуміння історії полягає в тому, щоб, виходячи саме з матеріального виробництва безпосереднього життя, поглянути дійсний процес виробництва і зрозуміти пов'язану з даним способом виробництва і породжену ним формулу спілкування – тобто цивільне суспільство на різних рівнях – як основу всієї історії; потім необхідно зобразити діяльність цивільного суспільства у сфері державного життя, а також пояснити з нього всі різні теоретичні породження і форми свідомості: релігію, філософію, мораль та ін. і прослідити процес їх виникнення на тій основі, завдяки чому, звичайно, можна змалювати весь процес в цілому.

«...» Це розуміння історії, на відміну від ідеалістичного, не розшукує в кожній епосі яку-небудь категорію, а лишається весь час на ґрунті дійсної історії, пояснює не практику з ідей, а пояснює ідейні утворення з матеріальної практики і через це приходять також до того результату, що всі форми і продукти свідомості можуть бути знищені не духовною критикою, не розчиненням їх в “самосвідомості” або перетворенням їх в “привидів”, “примари”, а лише практичним скиненням реальних суспільних стосунків, з яких сталася вся ця ідеалістична дурниця, – що не критика, а революція є

рушійною силою історії, а також релігії, філософії і будь-якої іншої теорії. Ця концепція показує, що історія не розчиняється в “самосвідомості”, як “дух від духу”, а що кожен її рівень отримує певний матеріальний результат, певну суму продуктивних сил, що історично створилися відношення людей до природи і один до одного, отримує успадковану кожним подальшим поколінням масу виробничих сил, капіталів, і обставин, які, хоча, з одного боку, і видозмінюються новим поколінням, але, з іншого боку, наказує йому його власні умови життя і додає йому певний розвиток, особливий характер. **(Маркс К., Енгельс Ф. Німецька ідеологія)**

«...» Першим кроком в робітничій революції є перетворення пролетаріату на панівний клас, завоювання демократії. Пролетаріат використовує своє політичне панування для того, щоб вирвати в буржуазії крок за кроком весь капітал, централізувати всі знаряддя виробництва в руках держави, тобто пролетаріату, організованого як панівний клас, і можливо швидше збільшити суму продуктивних сил...

«...» Вільний і раб, патрицій і плебей, поміщик і кріпак, майстер і підмайстер, коротше, пригноблюючий і гноблений знаходилися у вічному антагонізмі один до одного, вели безперервну, то приховану, то явну боротьбу, що завжди завершувалась революційним перевлаштуванням всієї громадської будівлі або загальною загибеллю класів, що борються... **(Маркс К., Енгельс Ф. Маніфест комуністичної партії...)**

Контрольні питання:

- 1) Чому Маркс критикує матеріалізм Фейєрбаха?
- 2) Що таке «опредметнення»?
- 3) Який клас, за Марксом є панівним?
- 4) Чому лише революція може змінити суспільний устрій?
- 5) На чому ґрунтується матеріалістичне розуміння історії?

Рекомендована література:

- 1.Зотов А.Ф. Современная западная философия. – М.: Высш. шк., 2005. – 781 с.
- 2.История философии: Учебник для вузов / под. ред. В.В. Васильева, А.А. Кротова, Д.В. Бугая. – М.: Академический проект, 2005. – 680 с.
- 3.История философии: Энциклопедия. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – 1376 с.
- 4.Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии. // Собрание сочинений. – Т. 4. – М.: Госполитиздат, 1955. – С. 419 – 459.
- 5.Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология. – М.: Изд-во политической литературы, 1985. – 574 с.
- 6.Маркс К., Энгельс Ф. Экономически-философские рукописи 1844 года. // Собрание сочинений. – Т. 42. – М.: Госполитиздат, 1974. – С. 41 – 174.
- 7.Філософія: Навч. посібник. / за ред. І.Ф. Надольного. – К.: Вікар, 2003. – 457 с.

Тема: «Інтуїтивізм А. Бергсона»

«...» Позаположенність є власна властивість речей, що займають простір, тоді як стани свідомості не є зовнішніми по відношенню один до одного, а стають такими лише при розгортанні їх у часі, що розглядається як однорідне середовище...

«...» Чиста тривалість є форма, яку приймає послідовність наших станів свідомості, коли наше «Я» просто живе, коли воно не встановлює відмінності між наявними станами і тими, що їм передували; для цього воно не повинне цілком занурюватися у відчуття, що переживаються, або ідею, бо тоді воно перестало б тривати. Але воно також не повинне забувати передуючих станів: досить, щоб, згадуючи ці стани, воно не розташовувало їх поряд з наявним станом, на зразок крапок в просторі, але організовувало б їх так, як буває тоді, коли ми згадуємо ноти якої-небудь мелодії, як би що злилися разом...

«...» Існує реальна тривалість, різнорідні елементи якої взаємопроникають, але кожен момент якої можна зближувати з одночасним з нею станом зовнішнього світу і тим самим відокремити від інших моментів. З порівняння цих двох реальностей виникає символічне уявлення про тривалість, що виникає з простору. Тривалість, таким чином, набуває ілюзорної форми однорідного середовища, а єднальною ниткою між цими двома елементами, простором і тривалістю, є одночасність, яку можна визначити як пересічення часу з простором...

«...» Проміжок часу існує лише для нас через взаємопроникнення станів нашої свідомості...

«...» Тривалість і рухи є уявні синтети, а не речі. Але тривалість у власному сенсі слова не має ні тотожних, ні зовнішніх по відношенню один до одного моментів, оскільки вона, по своїй природі, різнорідна, злита і нічого спільного не має з числом...

«...» Наші сприйняття, відчуття, емоції і ідеї з'являються нам в подвійній формі: у ясній, точній, але безособовій – і в смутній, нескінченно рухливій і невимовній, бо мова не в змозі її охопити, не зупинивши її, не пристосувавши її до своєї звичайної сфери і звичних форм. Якщо ми розрізимо дві форми множинності, дві форми тривалості, то очевидно, що кожен стан свідомості, узятий окремо, повинен буде виявлятися по-різному, залежно від того, чи будемо ми його розглядати усередині роздільної множинності або усередині зливої множинності, – в часі-якості, де воно виникає, або ж в часі-кількості, куди воно проектується... відчуття і смаки з'являються мені у вигляді речей, як тільки я їх ізольую і даю їм назви; у людській же душі є лише процес постійного розвитку...

«...» Наука оперує над часом і простором, заздальгідь виключивши з них їх істотний якісний елемент; з часу вона виключає тривалість, з руху – рухомість...

«...» Помилка Канта полягала в тому, що він приймав час за однорідне середовище. Він, мабуть, не помічав того, що реальна тривалість складається з моментів, внутрішніх по відношенню один до одного, і що, коли вона набуває форми однорідного цілого, вона вже виражається в просторі...

«...» Тривалість, оскільки вона тривалість, рух, оскільки він рух, вислизають від математичного аналізу, що утримує від часу одну лише одночасність, а від руху – одну лише нерухомість...

«...» Реальна тривалість є те, що завжди називали час, але час, що сприймається як неподільне. Що час передбачає послідовність, я цього не заперечую. Але щоб послідовність поставала в нашій свідомості, перш за все як розрізнення між розташованими поруч «раніше» і «потім», з цим я не можу погодитися... у просторі, і лише в просторі, існує виразна відмінність частин, зовнішніх один одному...

«...» Філософові важко стверджувати з достовірністю, що дві особи переживають один і той же ритм тривалості – немає суворого сенсу, не можна цього стверджувати. З теорією відносності це можна зробити: коли ми порівнюємо дві системи, ми можемо дати теорії сенс. Вона повідомляє вищу зрозумілість ідеї єдиного часу, яку лише можна їй повідомити...

«...» Наука перетворює час на простір вже через одне те, що вона його вимірює... Час і простір починають переплітатися один з одним лише з моменту, коли вони стають фіктивними... **(Бергсон А. Досвід про безпосередні данні свідомості // Зібрання творів., Т. 1.)**

«...» Якщо я хочу приготувати собі стакан солодкої води, то щоб я не робив, мені доведеться чекати доки цукор розтане. Цей незначний факт дуже повчальний. Бо час, який я витрачаю на чекання, – вже не той математичний час, який міг би бути прикладений до всієї історії матеріального світу, якби вона раптом розвернулася в просторі. Він збігається з моїм нетерпінням, тобто з відомою частиною моєї тривалості, яку не можна довільно подовжити або скоротити. Це вже не відношення; це належить до абсолютного...

«...» Для нас, свідомих істот, мають важливість саме одиниці часу, оскільки ми зважаємо не на кінці проміжків, а ми живемо протягом самих проміжків і ми відчуваємо їх... **(Бергсон А. Творча еволюція...)**

«...» Звичайне пізнання вимушене, як і наукове пізнання – і на тих же підставах, що і останнє, – розглядати речі в пульверізованому часі, в якому мить, що не має тривалості, слідує за іншою, яка теж не триває миттю. Рух для нього – низка положень, зміна – низка якостей, і взагалі становлення – низка станів. Воно виходить з нерухомості (нібито нерухомість не є просто видимість, особливий ефект, що викликається однією рухомою річчю в іншій рухомій речі, коли вони врегульовані одна інший), і за допомогою майстерної комбінації нерухомостей воно відтворює імітацію руху, яка ставиться нею на місце самого руху: ця операція практично зручна, але теоретично абсурдна, будучи джерелом всіх тих протиріч, які зустрічають на своїй дорозі Критика і Метафізика...

«...» Коли я дивлюся на циферблат годинника і рухомі відповідно до коливань маятника стрілки, то не час я вимірюю, як би це не здавалося очевидним, – я фіксую одночасність, а це зовсім не одне і те ж.

Контрольні питання:

- 1) Як розуміє час і простір Бергсон?
- 2) Чи дійсно час залежить від людського сприйняття?

3) Чи справедливою є критика Бергсоном Канта?

Рекомендована література:

1. Бергсон А. Избранное: Сознание и жизнь. – М.: РОССПЭН, 2010. – 399 с.
2. Бергсон А. Собрание сочинений: в 4 т. – Т. 1. Опыт о непосредственных данных сознания. Материя и память. – М. Московский клуб, 1992. – 336 с.
3. Бергсон А. Творческая эволюция. – М.: ТЕРРА-Книжный клуб; КАНОН-пресс-Ц, 2001. – 384 с.
4. Зотов А.Ф. Современная западная философия. – М.: Высш. шк., 2005. – 781 с.
5. История философии: Учебник для вузов / под ред. В.В. Васильева, А.А. Кротова, Д.В. Бугая. – М.: Академический проект, 2005. – 680 с.
6. История философии: Энциклопедия. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – 1376 с.
7. Современная западная философия. Энциклопедический словарь / под ред. о. Хеффе, В.С. Малахова, В.П. Филатова при участии Т.А. Дмитриева. Ин-т философии. – М.: Культурная революция, 2009. – 392 с.

Тема: «Феноменологія Е. Гуссерля»

Едмунд Гуссерль «Ідеї до чистої феноменології та феноменологічної філософії»

36. Іntenціoнальне переживання. Переживання як таке

«...» Те, що переживання — це переживання чогось, наприклад, вигадка — це вигадка кентавра, а сприйняття — сприйняття "реального" предмета, судження — судження про відповідний стан справ і т. ін. — усе це має стосунок не до переживання факту у світі, зокрема у фактичному психологічному взаємозв'язку, а має стосунок до чистої сутності, яка осягається за допомогою ідеації просто як ідея. До сутності переживання належить не лише те, що воно є свідомістю, а й те, *що* саме усвідомлюється, а також у якому визначеному чи невизначеному смислі воно є щось... Під переживаннями у найбільш широкому значенні слова ми розуміємо все і кожне, що тільки знаходиться у потоці переживання, отже, не самі інтенціoнальні переживання, актуальні й потенціoнальні *cogitationes*, узяті у всій їхній конкретизації, а й взагалі будь-які реальні моменти, які містяться у цьому потоці та його окремих частинах.

«...» У переживанні сприйняття ось цього аркуша білого паперу ми за допомогою належного руху наших очей отримуємо дане у відчутті "біле". Це біле є невід'ємним від сутності конкретного сприйняття — належить (йому) як реальна конкретна складова... постає носієм інтенціoнальності, однак само по собі воно не є свідомістю чого-небудь. Так само стосовно інших даних переживання, наприклад, стосовно так званих чуттєвих емоцій.

Не маючи наразі можливості глибше зануритися в описовий аналіз сутності чистих переживань, виокремимо деякі моменти, на які слід звернути увагу для наступного викладу. Якщо інтенціoнальне переживання актуальне,

тобто здійснюється за способом *cogito* (осмислення), то в ньому суб'єкт "спрямовує" себе на інтенціональний об'єкт. Від самого *cogito* є невід'ємним іманентний йому "погляд-на" об'єкт, погляд, який, з іншого боку, випромінюється з "Я", так що неможливо заперечувати його існування. Такий погляд Я на що-небудь є, залежно від акту, чи то такий, що сприймає у сприйнятті, чи то такий, що вигадує у вигадці, чи то такий, що симпатизує тому, що подобається, чи то такий, що бажає у бажанні і т. ін. Отже, це означає, що це невід'ємне від *сутності cogito...* не є особливим актом і, почасти, не може бути змішаним ні зі сприйняттям (навіть у будь-якому широкому значенні), ні з іншими різновидами актів, які властиві сприйняттю. Необхідно звернути увагу на те, що *інтенціональний* об'єкт свідомості, — якщо взяти його як повний корелят останньої, — аж ніяк не є тим самим, що і схоплений (у сприйнятті) об'єкт... Якщо говорити про річ, то до неї ми можемо звернутися не інакше як через "схоплювання її", — і так до всіх інших "просто уявних" предметностей... Однак в акті оцінювання ми звертаємося до цінності, в акті радості — до радісного, в акті любові — до улюбленого, в діянні — до дії, і все це ми ніколи не схоплюємо. Інтенціональний об'єкт — цінне, радісне, улюблене, очікуване як таке, діяння як діяння — усе це перетворюються на схоплений предмет лише в особливому "опредметненому" повороті. Звернутися до чого-небудь в оцінюванні — у цьому і полягає схоплювання нього щось, проте не це щось, а *цінне* або *цінність* — ось що є тут *повним інтенціональним корелятом акту оцінювання*. Звідси, "звертатися до чого-небудь в оцінюванні" ще не означає "отримати цінність як предмет" у тому особливому смислі схоплювання, в якому ми повинні отримати предмет, для того, щоб робити предикативні висловлювання про нього; і так само щодо всіх логічних актів, які мають відношення до цінностей.

Отже, в усіх актах, подібних до оцінювання, ми маємо *інтенціональний об'єкт* у двоякому значенні: нам необхідно розрізняти просто "щось" і *повний інтенціональний об'єкт* і відповідно до цього подвійну *інтенцію*, як подвійну спрямованість-на. Якщо в акті оцінювання ми спрямовані на щось, то це спрямування на *щось* є увагою до нього і схоплюванням його; при цьому ми спрямовані також і на цінність — проте не за способом схоплювання. Модус "актуальність" притаманний не лише сприйняттю чогось, а й оцінюванню його. Однак до цього ми маємо негайно додати, що лише в простих актах оцінювання ситуація є настільки простою. Загалом акти душевного ладу та волі фундуються вищою мірою, і відповідно множиться інтенціональна об'єктивність... *У кожному акті панує один із модусів уваги. Однак, якщо така не зводиться до простого споглядання чого-небудь, якщо в такій свідомості фундується ще інше, яке "виражає своє ставлення" до цього щось свідомості, це щось та повний інтенціональний об'єкт* (наприклад "щось" і "цінність"), так само як і *увага та володіння в духовному погляді*, розходяться між собою «...»

39. Свідомість та природна дійсність. "Наївна" людина з її осягненням

Усі ці набуті нами сутнісні характеристики переживання і свідомості — необхідні попередні кроки до досягнення мети, яка постійно нас скеровує, а саме до осягнення сутності тієї "чистої свідомості", якою визначається феноменологічне поле... Індивідуальна свідомість двояко переплітається з природним світом — це свідомість якої-небудь людини або тварини і це... усвідомлення цього світу. Проте, що може тоді означати, внаслідок такого переплетення з реальним світом, те, що у свідомості — власна сутність, вона утворює з іншою свідомістю замкнений у собі, визначений виключно цими власними сутностями взаємозв'язок, взаємозв'язок потоку свідомості? Питання — оскільки свідомість ми можемо тлумачити в якому завгодно широкому значенні, який урешті-решт перекривається поняттям переживання смислу — торкається власної сутності потоку переживань і всіх його компонентів. Якою мірою спочатку *матеріальний світ* має бути принципово чимось однорідним, який виключено з власної сутності самих переживань? І якщо це так, то матеріальний світ є — відносно будь-якої свідомості та її власної сутності — "чужим", "інобуттям", то як може сплітатися з ним свідомість — з ним, отже, з усім чужим свідомості світом? Адже не важко переконатися, що матеріальний світ — не який-небудь випадковий шматок природного світу, а його фундаментальна структура, з якою сутнісно пов'язане будь-яке реальне буття. Чого йому не вистачає, так це душі — людей чи тварин, нове, що несуть із собою ці останні, — це насамперед їхні "переживання", які пов'язують їх, у міру свідомості з навколишнім їх світом... Для того щоб досягти тут ясності, звернемося до того крайнього джерела, яким живиться генеральна теза світу, яку я здійснюю у своїй природній установці, — саме вона уможливорює те, що я, в міру свідомості, набуваю, як існуючого переді мною, суцього тут світу речей, приписую собі у цьому світі тіло і можу вписувати себе у цей світ. Очевидно, це крайнє джерело — *чуттєвий досвід*. Проте для досягнення наших цілей досить розглянути *чуттєве сприйняття*, — серед усіх актів, які утворюють досвід, воно найкраще відіграє роль одвічного досвіду... Будь-якій свідомості, яка сприймає, притаманна та особливість, що вона є усвідомленням *живої тілесної співприсутності індивідуального об'єкта*, який у суто логічному сенсі є індивідом або логіко-категоріальною модифікацією такого. У нашому випадку — випадку чуттєвого сприйняття, точніше сприйняття речі, логічний індивід — це річ; і буде досить, якщо ми будемо оперувати сприйняттям речі як з прикладом усіх інших сприйнять (сприйняттям властивостей, процесів тощо).

Звичайне бадьоре життя нашого Я — це постійне актуальне чи неактуальне сприйняття. Постійний і світ речей, і в ньому наше тіло суть існуючі, у міру (їх) сприйняття. Як же виокремити і як може бути виокремлена звідси *сама свідомість* — сама свідомість як *конкретне буття у собі*, як — усвідомлене ним, *те, що сприймається як те, що "напроти" свідомості, як "у собі і для себе"*?

...Я постійно споглядаю ось цей стіл. Я ходжу навколо нього, весь час змінюючи своє місцезнаходження у просторі, — при цьому мені безперервне

притаманне усвідомлення живої речовинної присутності тут ось цього одного і того самого стола, причому того самого, який залишається в самому собі незмінним. Однак сприйняття стола постійно змінюється, воно є безперервністю мінливих сприймань. Затулюю очі. Усі інші мої почуття ніяк не пов'язані зі столом. Тепер я його зовсім не сприймаю. Відкрию очі — і маю знову сприйняття стола. Те саме сприйняття? Будемо точними. Повторюючись, сприйняття ніколи, за жодних обставин не залишається, як індивідуальне, одним і тим самим. Лише стіл — той самий; як тотожний, він усвідомлюється синтетичною свідомістю, яка поєднує нове сприйняття з пригадуванням... Самосприйняття, будучи тим, чим воно є, перебуває у постійному потоці свідомості, є постійним потоком: безперервно "за раз" сприйняття відходить до свідомості, яка поєднується з ним ось тільки що минулого і разом із тим вже спалахує нове "тепер" і т. д. Як і сама сприйнята річ узагалі, як і все та будь-що, що йому належить — частини, сторони, моменти. — згідно з усюди однаковими засадами сприйняття необхідно є трансцендентними — не має значення, називаються вони первинними чи вторинними, якостями. Колір побаченої речі — це принципово нереальний момент усвідомлення кольору, — він являється. Однак допоки він являється, явище, яке підтверджує досвід, може і повинно безперервно змінюватися. *Один і той самий* колір являється у безперервному розмаїтті кольорових *нюансів*... Один і той самий образ (як один і той самий тілесно даний) безперервно являється все "новим і новим чином", у нових проєкціях свого образу... У той час річ — це *інтенціональна єдність*: те, що усвідомлюється як тотожнеєднне у безперервно упорядкованому протіканні багатоманітних сприйнять, що переходять одне в одне, — і цим останнім, багатоманітним сприйняттям постійно притаманний *свій певний дескриптивний склад*, який у *міру сутності* наданий такій єдності. Так, наприклад, до кожної фази сприйняття необхідно належить конкретне наповнення кольоровими нюансами, проєкціями образу і т. ін. Останні відносять до "даних відчуття", до даних особливого регіону з певними родами, у межах кожного такого роду дані сходяться в конкретні єдності (синтези) переживання... поряд із тим такі дані...одухотворюються у кожній конкретній єдності сприйняття через "осягнення", отже, будучи одухотвореними, виконують *"репрезентативну функцію"*, або разом із нею утворюють те, що ми називаємо *"явищем"* кольору, образу і т. ін. Усе це, сплітаючись також з іншими характеристиками, вичерпує реальний склад сприйняття — сприйняття яке є усвідомленням однієї й тієї самої речі... Необхідно весь час чітко бачити, що ті дані відчуття, які виконують функцію нюансування кольору, нюансування фактури, проєктування образу і т. д. — функцію "репрезентування", найпринциповіше відрізняються від кольору як такого, фактури як такої, образу як такого, інакше кажучи — від будь-яких різновидів моментів *речі*. *Нюанс* — хоча йому терміново знаходиться ім'я — має відношення до принципово іншого роду, ніж нюансоване. *Нюанс* — це переживання. Переживання є можливим лише як ієреймання чимось, а не як дещо

просторове. А нюансоване принципово можливе лише як просторове (воно за своєю сутністю і є просторовим), однак воно не можливе як переживання...

42. Буття як свідомість та буття як реальність. Принципова відмінність способів споглядання

Підсумком здійснених нами міркувань стала трансцендентність речі у відношенні до її сприйняття, а надалі у відношенні до будь-якого її усвідомлення як такого — не просто в тому розумінні, що річ не можлива як реальна складова свідомості, однак цей стан речей у цілому споглядається ейдетично: в абсолютно безумовній всезагальності, або необхідності, річ не може бути дана реально-іманентно у жодному сприйнятті, у жодній свідомості як такій. Таким чином, постає фундаментальна істотна відмінність між *буттям як переживанням* та *буттям як річчю*. Принципово до регіональної сутності "переживання" (особливо до регіональної специфікації *cogitatio*) належить те, що воно сприймається в іманентному сприйнятті, до сутності просторово-речового (буття), що воно не сприймається подібним чином... До речі як такої, до кожної реальності у справжньому сенсі... у сутності цілком "принципово" належить нездатність бути іманентно-сприйнятою, а тим самим бути взагалі отриманою у взаємозв'язку переживань. Отже річ сама по собі називається трансцендентною. Саме в цьому полягає принципова відмінність способів буття, яка взагалі існує у світі — відмінність між свідомістю та буттям.

До такої протилежності між іманентним та трансцендентним належить надалі... *принципова відмінність різновидів даності*. Сприйняття іманентне та трансцендентне відрізняються взагалі не тим, що інтенціональний предмет перебуває тут як жива тілесна самість, в одному випадку реально іманентний сприйняттю, а в іншому ні, — вони відрізняються, скоріше, способами даності... Річ ми сприймаємо завдяки тому, що вона "нюансується" — "проектується" згідно з усіма своїми визначеннями, які лише "дійсно", по-справжньому "потрапляють" у сприйняття. *Переживання ж не нюансується*. Те, що "наше" сприйняття речей не здатне досягати самих речей інакше, ніж через проєкції-нюанси таких, — це не випадкова забаганка речей і не випадкова обставина "нашої людської конституції". Навпаки, очевидно, у цьому полягає сама сутність просторово-речового (буття), причому навіть у найбільш широкому розумінні, яке охоплює всі "речі споглядання", — що так влаштоване буття принципово може бути даним у сприйнятті лише завдяки нюансуванню; так само в самій сутності *cogitationes*, переживань як таких, має відношення те, що вони взагалі виключають подібне. Для суцього в регіоні цих останніх, інакше кажучи, взагалі не мають сенсу ні "явище", ні "репрезентація" за допомогою нюансів-проєкцій. Де просторове буття, там немає сенсу говорити про бачення під різними кутами зору зі зміною орієнтації, під різними кутами зору, які б тут надавалися у різних перспективах, згідно з різними проєкціями та нюансами... Річ, що існує у просторі, яку ми споглядаємо, — це, за умови всієї її трансцендентності, сприйнята, дана в усій своїй *живій тілесності*. У жодному разі замість такої нам не дається певний образ або знак. Ні, не потрібно замість сприйняття

підсовувати якусь свідомість знаків чи образів... У сприйнятті таке ще специфічно характеризується як "жива тілесність" — на противагу модифікованому характеру того, що лише "мріється", того, що лише "наочно уявляється" у пригадуванні чи вільній фантазії...

Контрольні питання:

- 1) Що таке, за Гуссерлем «інтенціональне переживання»?
- 2) Як феноменологія розуміє поняття «свідомість»?
- 3) Яким чином Гуссерль пояснює категорію «буття»?

Рекомендована література:

1. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. Книга первая. – М.: Академический проект, 2009. – 489 с.
2. Гуссерль Э. Идея феноменологии: Пять лекций. – СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия», 2008. – 224 с.
3. Гуссерль Э. Избранные работы. / Сост. В.А. Куренной. – М.: ИД «Территория будущего», 2005. – 464 с.
4. Зотов А.Ф. Современная западная философия. – М.: Высш. шк., 2005. – 781 с.
5. История философии: Учебник для вузов / под. ред. В.В. Васильева, А.А. Кротова, Д.В. Бугая. – М.: Академический проект, 2005. – 680 с.
6. Хайдеггер М. Основные проблемы феноменологии. – М.: Высшая Религиозно-философская школа, 2001. – 257 с.

Тема: «Герменевтика»

Х. Гадамер «Поняття досвіду та сутність герменевтичного досвіду»

Поняття досвіду відноситься, на мій погляд, як би парадоксально це не звучало – до найменш ясних понять, якими ми користуємось. Оскільки в індивідуальній логіці воно грає для наук про природу провідну роль, воно було піддане теоретико-пізнавальній схематизації, яка, як мені здається, збіднює його початковий зміст. «...» Дійсний недолік попередньої теорії досвіду полягає в тому, що вона цілком орієнтована на науку і тому випускає з уваги внутрішню історичність досвіду. Мета науки полягає в такому об'єктивуванні досвіду, щоб в нім не залишалися жодних історичних моментів, Науковий експеримент досягає цього за допомогою своєї методології. Щось подібне, проте, здійснює і історико-критичний метод в науках про дух. І там, і тут об'єктивність має бути гарантована за рахунок того, що досвід, що знаходиться в основі пізнання, робиться відтворюваним для всіх і кожного. Подібно тому як в науках про природу експерименти повинні допускати можливість повторної перевірки, так само і в науках про дух всі дії мають бути контрольованими. Саме тому в науці не може бути місця для історичного досвіду.

«...» З цією метою Гуссерль дає генеалогію досвіду, який, як досвід життєвого світу, передує здійснюваній науками ідеалізації. І проте він сам, на мій погляд, все ще страждає критикованою ним однобічністю. Роблячи

сприйняття як зовнішнє сприйняття, спрямованим на просту тілесність, фундаментом всього подальшого досвіду, він все ще проектує світ точного наукового досліду, що ідеалізується, на початковий досвід світу. Спроба Гуссерля чуттєво–генетично повернутися до джерела досвіду і здолати ідеалізацію, здійснювану науками, стикається з тією проблемою, що чиста трансцендентальна суб'єктивність «єго» насправді не дана нам як така, але завжди дана в ідеалізації, яку здійснює мова, – ідеалізації, яка із самого початку присутня у всякому здобутті досвіду і в якій позначається приналежність одиничного «Я» до мовної спільності.

«...» особлива заслуга Бекона полягає в тому, що він не задовільнився іманентним логічним завданням: побудувати теорію досвіду як теорію правильної індукції, але піддав розгляду всю моральну складність і антропологічну сумнівність подібного досвіду. Його метод індукції прагне піднятися над тією безладністю і випадковістю, з якою здійснюється повсякденний досвід, особливо ж над його діалектичним використанням... Поняття індукції ґрунтується на тому, що узагальнення відбувається на основі випадкових спостережень і може претендувати на істинність до тих пір, поки йому не зустрівся протилежний приклад. Бекон протиставляє передбаченню (*anticipatio*), цьому поспішному узагальненню повсякденного досвіду, майстерне тлумачення дійсного буття природи (*interpretatio naturae*). Воно покликане дорогою методично організованих експериментів зробити можливим поступове сходження до достеменних, непорушних всезагальностей, до найпростіших форм природи. Цей дійсний метод характеризується тим, що дух тут не наданий самому собі. Йому не дозволене підійматись куди йому надумається. Вимога, навпаки, полягає в тому, щоб поступово (*gradatim*) підніматися від особливого до загального з метою придбати впорядкований, унікаючий всякої поспішності досвід... В цілому доводиться погодитися з традиційною критикою Бекона і визнати, що його методологічні рекомендації незадовільні.

«...» Його справжнє звершення швидше в тому, що він досліджував забобони, що володіють людським духом і що відводять його від дійсного пізнання речей, і здійснив тим самим методичне самоочищення духу, яке є швидше якимсь вченням про «ідоли», чим методикою. Сенс вчення Бекона про забобони в тому, щоб зробити взагалі можливим методичне вживання розуму. Саме в цьому відношенні він нас і цікавить, оскільки тут, хоча і в критичному висвітленні і з метою усунення, знаходять вираження такі моменти з життя досвіду, які теологічно не пов'язані з цілями науки. Так відбувається, коли Бекон, кажучи про ідоли роду, згадує про тенденцію людського духу зберігати в пам'яті лише позитивне і забувати негативне. Віра в оракулів заснована на цій забудькуватості людини, яка утримує в пам'яті передбачення, що збулися, і упускає із виду нездійснені. Так само відношення людського духу до концепцій мови є, на думку Бекона, одна з форм того, як порожні конвенціональні форми збивають з пантелику пізнання. Вона відноситься до ідолів ринку

«...» щось подібне можна сказати і про значення мови, яка спочатку направляє всяке пізнання. Очевидно, що вербалістське псевдопроблеми виникають з панування мовних конвенцій, але настільки ж очевидно і те, що мова є в той же час позитивна умова самого досвіду і направляє цей досвід. Втім, також і Гуссерль, подібно до Бекону, концентрувався більшою мірою на негативних, ніж на позитивних, моментах мовної сфери вираження.

«...» Той факт, що досвід значимий до тих пір, поки його не спростує новий досвід, характеризує, очевидним чином, загальну суть досвіду, чи йде мова про наукову постановку досвіду в сучасному сенсі або про досвід повсякденного життя в тому вигляді, в якому він завжди здійснювався.

«...» Аристотель показує там («Друга Аналітика»), як з багатьох окремих сприймань шляхом запам'ятовування багатьох окремих моментів складається у результаті досвід, єдність досвіду... Але що таке загальність досвіду і як переходить вона в нову загальність логосу? Якщо досвід показує нам, що певні ліки володіють певною дією, то це означає, що з великого числа спостережень було виділено щось загальне ним всім, і ясно також, що лише подібне, багаторазове перевірене спостереження робить можливим власне медичне питання, питання науки, а саме питання про логос.

«...» Наука знає, чому, на підставі чого даний засіб володіє цілющою дією. Досвід не є сама наука, але необхідна передумова останньої. Він має бути перевірений, тобто окремі спостереження повинні регулярно показувати одне і те ж. Лише коли вже досягнута та загальність, про яку йде мова в досвіді, стає можливе питання про основи і вступає в справу та постановка питання, яка і веде до науки. І ми знов запитуємо: що ж це за загальність? Вона має відношення, до чогось нерозрізненого, загальному багатьом окремим спостереженням. На запам'ятовуванні цих останніх ґрунтується можливість певного передбачення. Відношення між здобуттям досвіду, запам'ятовуванням і єдністю досвіду, що впливає звідси, зберігає дивну неясність... Збереження важливих сприйнять і є, очевидно, той єднальний мотив, завдяки якому з одиничного досвіду виникає знання про загальний. Всі тварини, що володіють такого роду запам'ятовуванням, тобто відчуттям минулого, відчуттям часу, зближуються в цьому відношенні з людиною. Було б потрібно окреме дослідження, щоб з'ясувати, до якої міри в цій, ранній теорії досвіду, сліди якої ми показали, вже був присутній зв'язок між запам'ятовуванням і мовою. Само собою розумілося, що запам'ятовування імен і вчення мові супроводжує це придбання загальних понять, і вже Фемістій без коливань розглядає аристотелівський аналіз індукції на прикладі вчення мові і творення слів. В усякому разі, слід твердо пам'ятати, що загальність досвіду, про яку говорить Аристотель, немає загальність поняття і науки.

«...» Досвід завжди актуалізується лише в окремих спостереженнях. Його не можна взнати в заздальгідь даній загальності. У цьому корениться принципова відкритість досвіду для нового досвіду — і не лише в тому загальному сенсі, що помилки отримують виправлення, але досвід по своїй

природі прагне до того, щоб бути підтвердженим, і тому неминуче стає іншим, якщо підтвердження відсутнє.

«...» виникнення досвіду як такий процес, над яким ніхто не владний, який не визначається також і питомою вагою одного або багатьох спостережень як таких, але в якому все таємничим чином упорядковується само собою... Аристотель весь час передбачає заздалегідь дане те загальне, яке знаходить стійкість в скороминущості окремих спостережень і перетворює себе в загальне; загальність поняття є для нього онтологічно першим. Що цікавить Аристотеля в досвіді, так це винятково його роль в утворенні понять. Розглядати досвід таким чином, тобто з точки зору його результату, – означає перескакувати через власне процес досвіду. Цей процес і є процес істотно негативний. Він не може бути описаний просто як безперервне вироблення типових загальностей. Цей процес відбувається швидше таким чином, що сам досвід постійно спростовує помилкові узагальнення, і те, що вважалося типовим, як би детипізується. Це позначається вже в мові, оскільки ми говоримо про досвід в двох сенсах. Ми говоримо, по-перше, про такий досвід, який відповідає нашим чеканням і підтверджує їх; по-друге ж, ми користуємося вираженням «переконатися в чому-небудь на власному досвіді». Цей «власний досвід» завжди негативний. Якщо ми переконалися в чому-небудь на власному досвіді, то це означає, що раніше ми бачили це «що-небудь» в помилковому світлі, тепер же краще знаємо, як йдуть справи. Негативність досвіду має, отже, своєрідний продуктивний сенс. Ми не просто долаємо помилку і направляємо наше знання, але йдеться про придбання нового знання, яке може мати далекосяжні наслідки. Тому те, в чому ми переконуємося на власному досвіді, немає якийсь довільно вибраний предмет, – предмет цей має бути такий, що завдяки ньому ми отримуємо краще знання не лише про нього самого, але також і про те, що ми раніше вважали відомим, отже, про щось загальне. Цей тип досвіду ми називаємо діалектичним.

«...» Гегель мислить досвід як скептицизм, що завершує себе. Ми вже бачили, що досвід, якого ми набуваємо, переконавшись в чому-небудь «на власному досвіді», міняє все наше знання. Строго кажучи, не можна двічі переконатися в одному і тому ж «на власному досвіді». Хоча досвід і підтверджує весь час сам себе і здається, що ми отримуємо його лише завдяки повторенню, проте в якості повтореного і підтвердженого досвіду він не може змусити нас знов переконатися в тому ж самому «на власному досвіді». Якщо ми на власному досвіді переконалися в чому-небудь, то це означає, що ми вже володіємо цим досвідом. Тепер ми вже можемо передбачати те, що раніше було несподіванкою. Те ж саме не може стати для нас ще раз новим досвідом. Лише щось нове і настільки ж несподіване може повідомити що володіє досвідом новий досвід. Таким чином, що випробовує свідомість здійснило поворот, а саме звернулося до себе самого. Той, що випробовує усвідомив свій досвід став досвідченим, тобто знайшов новий горизонт, у межах якого щось може зробитися для нього досвідом. У «Феноменології духу» Гегель показав, як свідомість, що прагне до власної

достовірності, здійснює свої досліди. Для свідомості її предмет є «в-собі», проте те, що є «в-собі», може бути усвідомлено лише в тому вигляді, в якому воно виявляє себе свідомості, що досліджує. Так свідомості, що досліджує, набуває досвід того, що «в-собі» предмету є якесь «в-собі для-нас»... Структура досвіду, за Гегелем, полягає в повороті свідомості, досвід тим самим є діалектичний рух. Гегель стверджує, що справжня природа самого досвіду полягає в тому, що він здійснює подібний поворот від одного до іншого. Насправді, як ми бачили, досвід завжди є перш за все досвід недійсності: справа йде не так, як ми вважали. Якщо ми «знаходимо досвід в іншому предметі», то міняється все; і наше знання, і його предмет. Ми знаємо тепер інше і знаємо краще, тобто: сам предмет «не витримав випробування». Новий предмет містить в собі істину про старий. Те, що Гегель описує тут як досвід, є досвід, який свідомість несе про саму себе.

«...» За Гегелем, втім, необхідно, щоб шлях досвіду, здійснений свідомістю, привів до такого знання-себе, яке вже взагалі не має поза себе нічого іншого, чужого. Завершенням досвіду є для нього «наука», упевненість в собі, в знанні. Масштаб, з яким він аналізує досвід, є, отже, масштаб знань-себе. Тому діалектика досвіду повинна завершитися подоланням всякого досвіду, що досягається в абсолютному знанні, тобто в досконалій ідентичності свідомості і предмету. Це дозволяє нам зрозуміти, чому гегелівський підхід до історії, яку він розглядає частиною абсолютної самосвідомості філософії, не задовольняє свідомості герменевтики. Суть досвіду із самого початку мислиться тут з точки зору того, в чому він буде перевершений.

«...» Істина досвіду завжди містить в собі зв'язок з новим досвідом. Тому той, кого ми називаємо досвідченим, не лише завдяки досвіду зробився таким, але також і відкритий для нового досвіду. Досконалість його досвіду, досконале буття того, кого ми називаємо досвідченим, полягає не в тому, що він вже все пізнав і завжди «знає краще»... Діалектика досвіду отримує своє справжнє завершення не в якомусь підсумковому знанні, але в тій відкритості для досвіду, яка виникає завдяки самому досвіду. Таким чином поняття досвіду, про який йде мова, збагачується якісно новим моментом. Це поняття означає не лише досвід як повчання відносно того або іншого предмету, яке ми отримуємо завдяки досвіду. Воно означає досвід в цілому. Це той досвід, який сам має постійно набуватись і від якого ніхто не може бути позбавлений... Досвід в цьому сенсі неминуче передбачає швидше постійні розчарування і обдурені чекання, і досягається лише таким шляхом. Якщо ми стверджуємо, що досвід є, перш за все хворобливий і неприємний досвід, то це не свідчить про якийсь особливий песимізм, але може впливати безпосередньо з його сутності.

«...» Есхіл знайшов або, вірніше, розкрив в її метафізичному значенні формулу, що дає вираження внутрішньої історичності досвіду: вчитися завдяки стражданню. Ця формула означає не лише, що ми розумнішаємо завдяки нещастям і добиваємося кращого пізнання речей лише шляхом помилок і розчарувань. Проте Есхіл має на увазі щось більше. Він говорить про те, чому це так. То, чому людина повинна навчитися завдяки

стражданню, немає та або інша річ — він повинен усвідомити межі людського буття, усвідомити нездоланність тих меж, які відокремлюють його від божественного... Досвід, таким чином, є досвід людської скінченності. Досвідчений у власному сенсі слова той, хто пам'ятає про цю скінченність, хто знає, що час і майбутнє йому не підвладні. Досвідчена людина знає межі всякого передбачення і ненадійність всіх наших планів. Досвід досягає в ній своєї вищої істини, вищої цінності. Досвід вчить визнанню дійсного. Пізнання того, що є насправді, — такий, отже, справжній результат всякого досвіду, як і всякого прагнення до знання взагалі. Справжній досвід є той, в якому людина усвідомлює свою скінченність. Могутність і самовпевненість його плануючого розуму знаходять тут свою межу. Переконаність в тому, що все можна переробити, що для всього є час і що все так чи інакше повторюється, виявляється простою видимістю... Визнання того, що є, означає тут не пізнання того, що є ось зараз, але усвідомлення тих меж, усередині яких майбутнє ще відкрите для чекання і планування, або в ще загальнішій формі: усвідомлення того, що всі чекання і плани скінчених істот є кінченими і обмеженими. Справжній досвід є, таким чином, досвід власної історичності.

Контрольні питання:

- 1) Яку роль відіграє досвід в процесі пізнання?
- 2) Який зв'язок між досвідом та наукою?
- 3) В чому відмінність в розумінні досвіду між класичною філософією та герменевтикою?

Рекомендована література:

1. Гадамер Г. Герменевтика і поетика. — К.: Юніверс, 2001. — 288 с.
2. Гадамер Г. Істина і метод. — Т. 1: Основи філософської герменевтики. — К.: Юніверс, 2000. — 464 с.
3. Гадамер Г. Істина і метод. — Т. 2. — К.: Юніверс, 2000. — 478 с.
4. Дильтей В. Сущность философии. — М.: Интрада, 2001. — 160 с.
5. Зотов А.Ф. Современная западная философия. — М.: Высш. шк., 2005. — 781 с.
6. История философии: Учебник для вузов / под. ред. В.В. Васильева, А.А. Кротова, Д.В. Бугая. — М.: Академический проект, 2005. — 680 с.
7. История философии: Энциклопедия. — Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. — 1376 с.
8. Современная западная философия. Энциклопедический словарь / под ред. о. Хеффе, В.С. Малахова, В.П. Филатова при участии Т.А. Дмитриева. Ин-т философии. — М.: Культурная революция, 2009. — 392 с.
9. Філософія: Навч. посібник. / за ред. І.Ф. Надольного. — К.: Вікар, 2003. — 457 с.

**Тема: «Філософські аспекти психоаналізу»
Зигмунд Фрейд «Я та Воно»**

«...» Розмежування психіки на свідоме та несвідоме є головною передумовою психоаналізу... Інакше кажучи, психоаналіз не може вважати свідоме сутністю психіки, а повинен розглядати свідомість як властивість психічного, яка може приєднуватися або не приєднуватися до інших його властивостей.

«...» Поняття несвідомого ми, таким чином, отримали з учення про витіснення. Витіснене ми розглядаємо як типовий приклад несвідомого. Ми бачимо, однак, що існує кілька несвідомих: латентне, проте спроможне стати усвідомленим, і витіснене, яке само по собі та без подальшого не здатне стати усвідомленим... Латентне несвідоме, яке є несвідомим лише в описовому, однак не динамічному сенсі, називається нами досвідомим; термін «несвідоме» ми застосовуємо лише відносно витісненого динамічного несвідомого «...»

«...» Ми створили для себе уявлення про цілісну організацію душевних процесів в одній особистості і позначаємо її як Я цієї особистості. Це Я пов'язане зі свідомістю, воно панує над спонуканням до руху, тобто до розрядки збудження у зовнішній світ. Це та душевна інстанція, яка контролює всі окремі процеси, яка вночі засинає, однак усе-таки керує цензурою сновидінь. З цього Я походить також витіснення, завдяки якому відомі душевні спонукання підлягають вилученню не лише зі свідомості, а й з інших сфер впливів та дій. Це вилучення через витіснення в аналізі протиставляє себе Я, і завдання аналізу полягає в тому, щоб ліквідувати спротив, який Я вчиняє за спроб наблизитися до витісненого. Під час аналізу ми спостерігаємо, як хвора людина, якщо перед нею ставляться відомі завдання, відчуває труднощі; її асоціації припиняються, як тільки вони мають наблизитися до витісненого.

«...» Ми дійшли висновку, що несвідоме не збігається з витісненим; залишається правильним, що все витіснене неусвідомлене, однак не все несвідоме є витісненим. Навіть частина Я може бути несвідомою і без жодного сумніву і є такою. І це несвідоме в Я не є латентним у сенсі досвідомого, інакше його б не можна було зробити активним без усвідомлення та сама свідомість не становила б стільки труднощів. Коли ми, таким чином, опинилися перед необхідністю визнання третього невитісненого несвідомого, то нам доводиться визнати, що властивість несвідомого втрачає для нас своє значення. Воно перетворюється на багатозначну якість, яка не дає змогу робити широкі та беззастережні висновки «...»

«...» Все наше знання постійно пов'язане зі свідомістю. Навіть несвідоме ми можемо пізнати лише шляхом перетворення його у свідоме. Проте яким чином це можливо?

«...» Ми вже зазначили, що свідомість становить поверховий шар душевного апарату, тобто ми зробили його функцією певної системи, яка просторово найближча до зовнішнього світу... Само по собі зрозуміло, що всі відчуття, які надходять ззовні є усвідомленими (чуттєві сприйняття), а також зсередини, які ми називаємо відчуттями та почуттями «...»

«...» Згідно із запропонованою теорією індивідуум постає перед нами як непізнанне і несвідоме Воно, на поверхні якого покоїться Я, що виникло з системи W (сприйняття) як ядра... Я не цілковито охоплює Воно, а покриває його лише настільки, наскільки система W утворює його поверхню, тобто розташоване відносно нього приблизно так, як зародковий диск розташований у яйці. Я і Воно не розділені чіткою межею, і з останнім Я зливається знизу. Проте витіснене також зливається з Воно і є тільки його частиною. Витіснене завдяки спротиву витіснення різко відокремлене лише від Я; за допомогою Воно йому відкривається можливість злитися з Я. Зрозуміло, звідси, що майже всі розмежування, які ми намагалися описати на основі цих патологій, мають стосунок лише до відомих нам поверховим шарам душевного апарату «...»

Не важко переконатися в тому, що Я є лише видозміненою під прямим впливом зовнішнього світу та за посередництвом W — Ww (сприйняття — свідомість) частиною Воно, своєрідним продовженням диференціації поверхового шару. Я намагається також сприяти впливу зовнішнього світу на Воно і здійсненню тенденцій цього світу, воно прагне замінити принцип задоволення, який повністю панує у Воно, на принцип реальності. Сприйняття має для Я таке саме значення, як потяг для Воно. Я уособлює те, що можна назвати розумом і розсудливістю, всупереч Воно, яке містить пристрасті. Все це відповідає загальновідомим і популярним розмежуванням, однак може вважатися правильним лише для декотрого окремого — або в ідеал: правильного — випадку.

Відносно Воно Я схоже на вершника, який має вгамувати переважаючу міць коня, з тією тільки відмінністю, що вершник намагається здійснити це власними силами, а Я силами запозиченими. Це порівняння може бути продовжено. Подібно до вершника, якщо він не хоче розлучитися з конем, часто доводиться вести його лише туди, куди коневі заманеться, так і Я зазвичай перетворює волю Воно в дію так, ніби це є його власне бажання.

«...» З одного боку, ми маємо докази того, що навіть найскладніша інтелектуальна робота, яка зазвичай вимагає напружених міркувань, може відбуватися несвідомо, не дійшовши до свідомості. Такі випадки цілком безперечні, вони відбуваються, наприклад, у стані сновидіння і полягають у тому, що людина після прокидання знаходить розв'язок складної математичної або іншої задачі, над якою вона билася безрезультатно досі.

«...» Ще більше бентежить нас нове спостереження, яке призводить до необхідності, попри найретельнішу критику, враховувати несвідоме відчуття провини, — факт, який загадує нові загадки, особливо коли нас усе більше і більше охоплює переконання в тому, що несвідоме почуття провини відіграє у більшості неврозів економічно вирішальну роль і створює найціннішу перешкоду для одужання. Повертаючись до нашої оціночної шкали, ми повинні сказати: не тільки найглибше, а й найвеличніше у Я може бути несвідомим.

«...» Якби Я було лише частиною системи Воно, яка визначається впливом системи сприйняття, тільки представником реального зовнішнього

світу в душевній сфері, все було б просто. В іншому місці вже пояснювалися мотиви, які нашо вхнули нас робити припущення щодо існування декотрої інстанції в Я, яку можна назвати Я-ідеалом або Над-Я. Ці мотиви цілком правомірні. Те, що ця частина Я не так міцно пов'язана зі свідомістю, є несподіванкою, яка вимагає пояснення.

«...» На початку примітивної оральної фази розвитку індивіда важко відрізнити володіння об'єктом від ідентифікації. Пізніше можна вдатися до припущення, що бажання оволодіти об'єктом походить з Воно, яке відчуває еротичний потяг як потребу. Спочатку ще кволе Я отримує від прихильності до об'єкта знання, задовольняється ним або прагне ліквідувати його шляхом витіснення.

Якщо ми маємо потребу в сексуальному об'єкті або нам доводиться відмовитися від нього, з Я нерідко відбуваються зміни, які, на кшталт меланхолії, потрібно розуміти як вторгнення об'єкта в Я; найближчі подробиці цього заміщення нам поки що невідомі. Можливо, за допомогою такої інтроспекції (вторгнення)... Я полегшує або уможлиблює відмову від об'єкта. Можливо, це ототожнення є тією умовою, за якої Воно взагалі відмовляється від своїх об'єктів. У будь-якому випадку цей процес, особливо на ранніх стадіях розвитку, спостерігається дуже часто: він дає нам можливість припустити, що характер Я є осадом відкинутих прихильностей до об'єкта, що він містить історію цих виборів об'єктів. Оскільки характер особистості відкидає або приймає ці впливи з історії еротичних виборів об'єкта, природне припустити цілу шкалу спротиву. Ми вважаємо, що в рисах характеру жінок, які мали великий досвід кохання, легко знайти відгук їхньої прихильності до об'єкта. Необхідно також узяти до уваги випадки одночасної прихильності до об'єкта та ідентифікації, тобто зміни характеру до того, як відбулася відмова від об'єкта...

Інший підхід до явища демонструє, що таке перетворення еротичного вибору об'єкта на змінене Я є також тим способом, яким Я отримує можливість оволодіти Воно і поглибити свої відносини з ним, правда, ціною вагомої поступливості щодо його переживань. Набуваючи рис об'єкта, Я немов нав'язує Воно самого себе як об'єкт кохання, намагається відшкодувати йому його втрату, звертаючись до нього такими словами: "Дивися, ти вже можеш кохати мене — я так схоже на об'єкт". Перетворення об'єкт-лібідо в нарцисичне лібідо, очевидно, несе з собою відмову від сексуальних цілей, певну десексуалізацію, а отже, своєрідну сублимацію.

Всі ці стосунки настільки складні, що виникає необхідність розглянути їх докладніше. Є два моменти, які зумовлюють цю складність: трикутне розташування Едіпового відношення і початкова бісексуальність індивіда. Спрощений випадок для дитини чоловічої статі має такий вигляд: досить рано дитина відчуває до матері об'єктну прихильність, яка розпочинається з материнських грудей і постає типовим вибором об'єкта як опори; з батьком же хлопчик ідентифікується. Ці відношення існують деякий час паралельно, допоки посилення сексуального потягу до матері й усвідомлення того, що батько є перешкодою для такого потягу, не викликає Едіпового комплексу.

Ідентифікація з батьком віднині набуває ворожого забарвлення і перетворюється на бажання усунути батька і замінити його собою. З тих пір ставлення до батька має амбівалентний характер, створюється враження, ніби наявна із самого початку в ідентифікації амбівалентність стала явною. "Амбівалентна установка" у ставленні до батька і лише ніжний об'єктний потяг до матері утворюють для хлопчика зміст простого, позитивного Едіпового комплексу.

За руйнації Едіпового комплексу необхідно відмовитися від об'єктної прихильності до матері. Замість неї можуть з'явитися дві речі: або ідентифікація з матір'ю, або посилення ідентифікації з батьком. Останню ми зазвичай розглядаємо як більш нормальний випадок, який дає змогу зберегти певною мірою ніжне ставлення до матері. Завдяки зникненню Едіпового комплексу мужність характеру хлопчика, таким чином, зміцнилася.

«...» Отже, можна зробити грубе припущення, що внаслідок сексуальної фази, яка характеризується пануванням Едіпового комплексу, в Я накопичується осад, що складається з утворення обох названих, певним чином узгоджених одна з одною ідентифікацій. Ця зміна в Я зберігає особливе місце. Вона протистоїть іншому змісту Я як Я-ідеал або над-Я.

Натомість Над-Я не є простим осадом від першого вибору об'єкта, здійсненим Воно, йому притаманне також значення енергійного реактивного утворення відносно них... Над-Я збереже характер батька, і чим сильніший був Едіпів комплекс, тим стрімкіше було його витіснення (під впливом авторитету, релігії, освіти, читання), тим строгіше незабаром над-Я пануватиме над Я як совість, а можливо, і як несвідоме відчуття провини.

«...» Таким чином Я-ідеал є спадкоємцем Едіпового комплексу, отже, вираженням найміцніших рухів Воно та долі його лібідо. Висунувши цей ідеал, Я змогло оволодіти Едіповим комплексом і водночас підкоритися Воно. Тоді, коли Я переважно є представником зовнішнього світу, реальності, над-Я виступає йому назустріч як довірена особа внутрішнього світу, або Воно. І ми тепер підготовлені до того, що конфлікти між Я та Я-ідеалом у кінцевому підсумку відображатимуть суперечність реального і психічного, зовнішнього і внутрішнього світів.

Усе, що біологія і людська історія створили у Воно та зафіксували в ньому, — все це приймається Я у вигляді утворення ідеалу і знову індивідуально переживається ним. Унаслідок історії формування Я-ідеал має найтісніший зв'язок із філогенетичною та архаїчною спадщиною індивідуума. Те, що в індивідуальному душевному житті належало найглибшим шарам, набуває завдяки утворенню Я-ідеалу найвищого з боку наших оцінок змісту людської душі... Не важко показати, що Я-ідеал відповідає всім вимогам, які висувають стосовно вищого початку в людині. Як пристрасна прихильність до батька він містить у собі зерно, з якого зросли всі релігії. Судження про власну недовершеність у порівнянні Я зі своїм ідеалом викликає релігійне почуття благоговіння, на яке спирається пристрасно віруюча людина. У подальшому розвитку роль батька перейде до вчителів та авторитетів; їх заповіді та заборони зберігають свій вплив у Я-

ідеалі, здійснюючи як совість моральну цензуру. Неузгодженість між вимогами совісті та діяльністю Я відчувається як відуття провини. Соціальні почуття ґрунтуються на ідентифікаціях з іншими людьми на основі однакового Я-ідеалу.

Контрольні питання:

- 1) Як Фрейд розуміє «несвідоме»?
- 2) Яким чином співвідносяться «Я» та «Воно»?
- 3) Що таке «Едипів комплекс»?
- 4) Яку роль в житті людини відіграє «Над-Я»?

Рекомендована література:

1. Зотов А.Ф. Современная западная философия. – М.: Высш. шк., 2005. – 781 с.
2. История философии: Учебник для вузов / под ред. В.В. Васильева, А.А. Кротова и Д.В. Бугая. – М.: Академический Проект: 2005. – 680 с.
3. Скирбекк Г., Гилье Н. История философии: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Пер. с англ. В.И. Кузнецова; Под ред. С.Б. Крымского. – М., 2003. - 800 с.
4. Філософія: Навчальний посібник / за ред. І.Ф. Надольного. – К.: Вікар, 2003. – 457 с.
5. Фрейд З. Леонардо да Винчи: воспоминания детства. – СПб.: Азбука классика, 2006. – 224 с.
6. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному. – Мн.: Харвест, 2006. – 480 с.
7. Фрейд З. Психология бессознательного. – М.: Просвещение, 1990. – 448 с.
8. Фрейд З. Толкование сноведений. – СПб.: Азбука классика, 2006. – 318 с.
9. Фрейд З. Тотем и табу. – СПб.: Азбука классика, 2005. – 256 с.
10. Фрейд З. Художник и фантазирование. – М.: Республика, 1995. – 448 с.
11. Шерток Л., Р. де Соссюр. Рождение психоаналитика. От Месмера до Фрейда. – М.: Прогресс, 1991. – 288 с.

Тема: «Неофрейдизм»

Е. Фромм. «Шляхи з великого суспільства»

За своєю тілесною організацією і фізіологічним функціям людина належить до тваринного світу. Життя тварин визначається інстинктами, деякими моделями поведінки, детермінованими у свою чергу спадковими неврологічними структурами. Чим вище організована тварина, тим більше гнучкі його поведінкові моделі і тим більше не завершена до моменту народження структура його пристосованості до довкілля. У вищих приматів можна спостерігати навіть визначений рівень інтелекту – використання мислення для досягнення бажаних цілей. Таким чином, тварина здатна вийти за межі своїх інстинктів, обумовлених поведінковими моделями. Але яким би

вважаючим не був розвиток тваринного світу, основні елементи його існування залишаються все ті ж.

Тварина «проживає» своє життя завдяки біологічним законам природи. Вона – частина природи і ніколи не трансцендує її. У тварини немає зовсім морального порядку, немає осягнення самої себе і свого існування. У неї немає розуму, якщо розуміти під розумом здатність проникати крізь дану нам у відчуттях поверхню явищ і осягати за нею суть. Тому тварина не володіє і поняттям істини, хоча воно може мати уявлення про те, що йому корисне.

Існування тварини характеризується гармонією між нею і природою. Це, природно, не виключає того, що природні умови можуть загрожувати тварині і змушувати його запекло боротися за своє виживання. Тут мається на увазі інше: тварина від природи наділена здібностями, що допомагають їй вижити в умовах, яким вона протиставлена... У певній точці еволюції живих істот стався єдиний у своєму роді поворот, який порівнянний лише з появою матерії, зародженням життя або появою тварин. Новий результат виник тоді, коли в ході еволюційного процесу вчинки в значній мірі перестали визначатись інстинктами. Пристосування до природи втратило характер примусу, дія більше не фіксувалася спадковими механізмами.

В мить, коли тварина трансцендувала природу, коли вона вийшла за межі визначеної їй чисто пасивній ролі тварного істоти, вона стала найбезпораднішою зі всіх тварин – народилася людина... Усвідомлення самого себе, розум і сила уяви зруйнували «гармонію», що характеризує існування тварини. З їх появою людина стає аномалією універсума. Вона – частина природи, вона підпорядкована її фізичним законам, які не може змінити, і проте вона трансцендує іншу природу. Вона стоїть поза природою і проте є її частиною. Вона покинута в світ у випадковій точці і у випадковий час, і також випадково повинна його знову покинути.

Але оскільки людина усвідомлює себе, вона розуміє своє безсилля і межі свого існування, вона передбачає власний кінець – смерть. Людина ніколи не вільна від дихотомії свого існування: вона вже не може звільнитися від свого духу, навіть якщо б вона цього бажала, і не може звільнитися від свого тіла, поки вона живе, а її тіло будить в ній бажання жити.

Розум є благословення людини, одночасно є і її прокльоном. Розум змушує її постійно займатися вирішенням дихотомії. Життя людини відрізняється в цьому плані від життя всіх останніх організмів: воно знаходиться в стані постійної і неминучою неврівноваженості. Людина повинна жити сама. Людина – єдина жива істота, яка відчуває власне буття як проблему, яку вона повинна вирішити і від якої вона не може позбавитися. Вона повинна розвивати свій розум, поки не стане паном над природою і самою собою.

«...» У людини немає інстинктивної пристосованості до природи, у неї немає фізичної сили: у момент свого народження людина – найбезпорадніша зі всіх живих істот і потребує захисту набагато довше, ніж будь-яка з них. Єдність з природою була нею втрачена, і в той же час вона не була забезпечена засобами, які дозволили б їй вести нове життя поза природою.

Людина не знає природних процесів і не володіє інструментами, які змогли б їй компенсувати загублені інстинкти. Її ситуацію наочно демонструє біблейський міф про рай. У саду Едему людина живе в гармонії з природою, але не усвідомлює саму себе. Свою історію вона починає з першого акту свободи – неслухняності заповіді. Проте з цієї миті людина починає усвідомлювати себе, свою відособленість, своє безсилля; вона вигнана з раю, і два ангели з вогненними мечами перешкоджають її поверненню.

Необхідність шукати нові рішення протирич свого існування, усе більш високі форми з'єднання з природою, навколишніми людьми і самим собою виступає джерелом всіх психічних сил, які спонукають людину до діяльності, а також джерелом всіх його пристрастей, афектів і страхів.

Тварина задоволена, коли задоволені його природні потреби – голод, спрага, сексуальний потяг. У тій мірі, в якій людина є тваринною, ці потреби владні і над нею і мають бути задоволені. Але оскільки вона істота людська, задоволення цих інстинктивних потреб недостатньо, щоб зробити її щасливою. Розуміння людської психіки повинне ґрунтуватися на аналізі тих потреб людини, які витікають з умов її існування.

Людину можна визначити як живу істоту, яка зможе сказати “Я”, яка може усвідомити саму себе як самостійну величину. Тварина живе в природі і не трансцендентує її, вона не усвідомлює себе, і у неї немає потреби в самототожності. Людина вирвана з природи, наділена розумом і уявленнями, вона повинна сформулювати уявлення про саму себе, повинна мати можливість говорити і відчувати: “Я є Я”. Оскільки вона не проживає, а живе, оскільки вона втратила первинну єдність з природою, повинна приймати рішення, усвідомлювати себе і людей, що її оточують, як різні особи, у неї має бути розвинена здатність відчувати себе суб'єктом своїх дій. Поряд з потребою в співвіднесенні, трансценденції його потреба в самототожності є настільки життєво важливою і владною, що людина не може відчувати себе здоровою, якщо вона не знайде можливості її задовільнити. Самототожність людини розвивається в процесі звільнення від “первинних зв'язків”, що прив'язують його до матері і природи, дитя, яке відчуває свою єдність з матір'ю, не може ще сказати “Я”, і у нього немає в цьому потреби. Лише коли воно спіткає зовнішній світ як щось окреме і обособлене від себе, йому вдасться усвідомити самого себе як окрему істоту, «Я» – це одне з останніх слів, які він вживає, кажучи про самого себе.

У розвитку людської раси міра усвідомлення людиною самою себе як окремої істоти залежить від того, наскільки вона звільнилася від відчуття тотожності клану і наскільки далеко просунувся процес її індивідуалізації. Член примітивного клану вирадить відчуття самототожності у формулі: «Я є Ми». Така людина не може ще зрозуміти себе як «індивіда», що існує поза групою.

У середньовіччі людина ідентифікувалася зі своєю суспільною роллю у феодальній ієрархії. Селянин не був людиною, яка випадково стала селянином, а феодал не був людиною, яка випадково стала феодалом. Він був селянином або феодалом, і відчуття незмінності його станової приналежності було істотною складовою його самоототожнення. Коли згодом стався розпад

феодалної системи, відчуття самототожності було підірвано і перед людиною гостро постало питання: «Хто я?» або ж «Звідки я знаю, я саме я?». Це саме те питання, яке у філософській формі сформулював Декарт. На питання про самототожність він відповів: «Я сумніваюсь, отже, я мислю, я мислю, отже, я існую». В цій відповіді зроблений акцент лише на досвід «Я» в якості суб'єкта будь-якої розумової діяльності і не врахована та обставина, що «Я» переживається також в процесі відчуття і творчої діяльності.

Західна культура розвивалася таким чином, що створила основу для здійснення повного досвіду індивідуальності. За допомогою надання індивідові політичної і економічної свободи, за допомогою його виховання у дусі самостійного мислення і звільнення від будь-якої форми авторитарного примусу передбачалося дати можливість кожній окремій людині відчувати себе як «Я» в тому сенсі, щоб вона була центром і активним суб'єктом своїх сил і відчувала себе такою. Але лише меншість досягла такого досвіду «Я». Для більшості індивідуалізм був не більше ніж фасадом, за яким ховався той факт, що людині не вдалося досягти індивідуального самоототожнення. Робилися спроби знайти і були знайдені деякі сурогати достовірно індивідуального самоототожнення. Постачальниками цього роду самоототожнення є нація, релігія, клас і професія. «Я – американець», «я – протестант», «я – підприємець» – такі формули, які допомагають людині ототожнити себе після того, як нею було втрачено первинне відчуття тотожності-клану, і до того, як було знайдено справжнє самоототожнення.

У нашому сучасному суспільстві різні види ідентифікацій зазвичай застосовуються разом. В даному випадку йдеться про статусні ідентифікації в широкому сенсі, а такі ідентифікації є більш діяльними, якщо вони, як це має місце в європейських країнах, тісно пов'язані з феодалними пережитками. До тих пір, поки я не відхиляюся від норми, поки я є таким же, як і інші, я визнаний ними як «один з нас», я можу відчувати себе як «Я». Я – це «Хто, ніхто, сто тисяч», як озаглавив одну зі своїх п'єс Піранделло. Замість доіндивідуалістического тотожності клану розвивається нове тотожність-стадо, в якому самоототожнення покоїться на відчутті належності до стада. Те, що ці уніформізм і конформізм часто не бувають розпізнані і ховаються за ілюзією індивідуальності, нічого не міняє, по суті справи.

Проблема самоототожнення не є чисто філософською проблемою або проблемою, яка зачіпає наш дух і мислення, як це зазвичай прийнято думати. Потреба в емоціональному самоототожненні виходить з самих умов людського існування і є джерелом наших інтенсивних устремлінь. Оскільки я не можу залишатися душевно здоровим без «відчуття Я». Я намагаюся зробити все, щоб добитися даного відчуття. За пристрасним прагненням до статусу і конформізму ховається та ж потреба, і інколи вона навіть сильніше, ніж потреба у фізичному виживанні. Доказом тому є готовність людей ризикувати своїм життям, жертвувати своєю любов'ю, відмовитися від своєї свободи і власного мислення лише ради того, щоб бути членом стада, йти з ним в ногу і досягти таким чином само ототожнення, навіть якщо воно ілюзорне.

Контрольні питання:

- 1) Чому Фромм не вважає тварин розумними істотами?
- 2) Чому людина є безпорадною в цьому світі?
- 3) В чому полягає проблема пошуку власного «Я»?
- 4) Чому Фромм вважає, що людське суспільство перетворюється в стадо?

Рекомендована література:

1. Зотов А.Ф. Современная западная философия. – М.: Высш. шк., 2005. – 781 с.
2. История философии: Учебник для вузов / под. ред. В.В. Васильева, А.А. Кротова, Д.В. Бугая. – М.: Академический проект, 2005. – 680 с.
3. История философии: Энциклопедия. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – 1376 с.
4. Современная западная философия. Энциклопедический словарь / под ред. о. Хеффе, В.С. Малахова, В.П. Филатова при участии Т.А. Дмитриева. Ин-т философии. – М.: Культурная революция, 2009. – 392 с.
5. Фромм Э. Величие и ограниченность теории Фрейда. – М.: АСТ, 2000. – 448 с.
6. Фромм Э. Забытый язык. Иметь или быть? – М.: АСТ, 2009. – 442 с.
7. Фромм Э. Искусство любить. Исследование природы любви. – М.: Педагогика, 1990. – 160 с.
8. Фромм Э. Революция надежды. Навстречу гуманизированной технологии. – М.: АСТ, 2006. – 288 с.
9. Юнг К. Архетип и символ. – М.: Ренессанс, 1991. – 304 с.

3.3. Тестові завдання з тем модулю самостійної роботи

Ознайомтесь із завданнями, оберіть одну правильну відповідь та запишіть номер питання і літеру правильної відповіді.

1. Яке з філософських вчень не належить до ортодоксальних:
а) міманса;
б) санх'я;
в) джайнізм;
г) йога.
2. Яка з давньоіндійських філософських шкіл є матеріалістичною:
а) чарвака-локаята;
б) буддизм;
в) джайнізм;
г) веданта.
3. Буддизм як релігійно-філософське вчення виникає в Індії в :
а) X ст. до н.е.;

- б)ІІ ст.до н.е.;
- в)І ст. н.е.;
- г)VI-Vст.до н.е.

4. В школі санх'я поняття «пракріті»означає:

- а)свідомість;
- б)матерію;
- в)душу;
- г)закон.

5. «Чотири благородних істини» виведені школою:

- а)веданти;
- б)буддизму;
- в)джайнізму;
- г)н'я.

6.Культ Джини – боголюдини лежить в основі вчення:

- а)джайнізму;
- б)веданти;
- в)чарваки-локаяти;
- г)буддизму.

7.Поняття«нірвана» означає в буддизмі:

- а)життя;
- б)страждання;
- в)вгасання емоційної активності, звільнення від «Я»;
- г)спокій.

8).Ідею ахімси – непошкодження живих істот пропагувала школа:

- а)джайнізму;
- б)буддизму;
- в)йоги;
- г)вайшешики.

9.До філософських шкіл Стародавнього Китаю належить:

- а)скептицизм;
- б)моїзм;
- в)стоїцизм;
- г)джайнізм.

10.Поняття «благородний муж»(цзюнь цзи) знаходить глибоку розробку у вченні:

- а)Конфуція;
- б)Лао-цзи;
- в)Чжуан Чжоу;

г)Дун Чжуншу.

11. Найвидатнішою пам'яткою давньокитайської культури є:

- а) «Типітака»;
- б) «Книга змін»;
- в) «Рігведа»;
- г) «Книга зцілення».

12. В основі філософії легістів лежить:

- а) вчення про верховенство юридичного закону (фа);
- б) вчення про дао;
- в) вчення про людину;
- г) вчення про страждання.

13. Поняття «дао» означає:

- а) гармонію протилежностей ян та інь;
- б) те, що все народжує, вищий закон буття;
- в) небуття;
- г) все земне, життєву силу.

14. До римських стоїків належить:

- а) Зенон;
- б) Епікур;
- в) Сенека;
- г) Плотин.

15. Тези «Того, хто бажає – доля веде, того, хто не бажає – тягне» дотримувались:

- а) скептики;
- б) стоїки;
- в) епікурейці;
- г) кініки.

16. Природа керується одним законом – законом самозбереження. Ця теза запропонована:

- а) стоїками;
- б) скептиками;
- в) епікурейцями;
- г) кініками.

17. Ніколи не стверджують будь-що категорично про сутність речей, уявляють річ лише такою, якою вона їм здається:

- а) елєати;
- б) неоплатоніки;
- в) стоїки;

г)скептики.

18.Родоначальником римського неоплатонізму є:

- а)Лукрецій Кар;
- б)Сенека;
- в)Марк Аврелій;
- г)Плотин.

19.Плотин вважає найвищим Благом:

- а)єдине;
- б)людину;
- в)красу;
- г)істину.

20.Праця «Вступ до «Категорій» Аристотеля» написана:

- а)Проклом;
- б)Плотином;
- в)Порфірієм;
- г)Ямвліхом.

21. До неоплатонізму доби Відродження належить концепція:

- а)Джованні Піко делла Мірандоли;
- б)Р.Декарта;
- в)Дж. Бруно;
- г)Н. Макіавеллі.

22. Характерною рисою натурфілософського вчення Дж.Бруно є:

- а) атеїзм;
- б)гуманізм;
- в) пантеїзм;
- г)агностицизм.

23.Видатним представником натурфілософії XVI століття є:

- а)Б. Телезіо;
- б)Г. Гроцій;
- в)Т.Кампанелла;
- г)Т.Мор.

24.Матерія – єдиний всезагальний тілесний субстрат. Діюча причина природи – «світова душа» та її «всезагальний розум». Це точка зору належить:

- а)Дж.Бруно;
- б)М. Кузанському;
- в)Н. Макіавеллі;
- г)Р.Декарту.

25. Твір «П'ять діалогів про причину, начало та єдине» належить:

- а) Дж. Бруно;
- б) Н. Макіавеллі;
- в) Н. Кузанському;
- г) Л. Б. Альберті.

26. Пантеїзм – це:

- а) виокремлення Бога з контексту природи, обґрунтування його існування як самостійної духовної сутності;
- б) заперечення існування Бога;
- в) ототожнення, повна єдність Бога і природи;
- г) позиція, згідно якої Бог і природа – незалежні одне від одного.

27. Й. Гердер – автор концепції:

- а) абсолютного духу;
- б) історичної еволюції;
- в) історичного матеріалізму;
- г) номіналізму.

28. Первісну моральну природу людини як злої істоти визначив:

- а) Т. Гоббс;
- б) Д. Локк;
- в) Ж.-Ж. Руссо;
- г) П. Гольбах.

29. Характерною рисою доби Просвітництва є:

- а) раціоналізм;
- б) містицизм;
- в) гілозоїзм;
- г) ірраціоналізм.

30. Розуміння суспільства французькими мислителями доби Просвітництва ґрунтується на концепції людини як:

- а) природної істоти;
- б) суспільної істоти;
- в) космічної істоти;
- г) політичної істоти.

31. Філософську позицію Вольтера можна визначити як:

- а) суб'єктивний ідеалізм;
- б) об'єктивний ідеалізм;
- в) діалектичний матеріалізм;
- г) деїзм.

32. Праця «Людина – машина» належить філософу:

- а) П. Гольбаху;
- б) Ж. Ламетрі;
- в) Ж.-Ж. Руссо;
- г) Дж. Локку.

33. Праця «Про суспільний договір, або принципи політичного права» належить:

- а) Вольтеру;
- б) Ж.-Ж. Руссо;
- в) Д. Дідро;
- в) Ш.-Л. Монтеस्क'є.

34. Праця «Слово про Закон і Благодать» належить:

- а) Клименту Смолятичу;
- б) Кирилу Туровському;
- г) Митрополіту Іларіону;
- д) Данилі Заточнику;

35. Заслуга Климента Смолятича полягає в тому, що він:

- а) здійснив спробу поєднати філософські знання з християнською вірою в Бога, сформулював ідею богопізнання;
- б) ототожнив філософське і наукове знання;
- в) розробив принципи виховання світоглядних орієнтацій людини;
- г) сформулював теорію держави.

36. В філософській думці Києво-Руської держави роль ланки, що зводить воедино розум, почуття і волю людини, відводиться:

- а) свідомості;
- б) душі;
- в) серцю;
- г) Богу.

37. У філософській думці Київської Русі складалося уявлення, що філософ – це насамперед це така людина, яка:

- а) розуміється в книжній премудрості;
- б) володіє книжними знаннями і втілює їх у життя;
- в) займається проблемами державного устрою;
- г) сформувала абстрактний рівень мислення.

38. Для ісихазму характерно:

- а) безпосереднє єднання людини з Богом шляхом самозаглиблення людини у свій внутрішній світ;
- б) виокремлення себе з контексту природного і соціального світу;
- в) заперечення існування Бога;

г)осмислення Бога за допомогою раціонального мислення.

39. І. Вишневський обґрунтовує ідею:

- а)активної діяльності людини;
- б)формування та розвитку власного «Я» з метою самоствердження в різноманітних життєвих сферах;
- в)активного втручання людини в соціально-політичні процеси;
- г)самозречення, усамітнення, відмови від усього мирського як єдино можливий шлях єднання людини з Богом.

40.Серед братських шкіл найстарішим і найвпливовішим була:

- а)Київська;
- б)Львівська;
- в)Луцька;
- г)Острозька.

41.Проблему самопізнання людини як основу усвідомлення своєї божественності Г.Сковорода висуває у праці:

- а) «Начальнає дверь ко христіанському добронравію»;
- б) «Ізраїлській змій»;
- в) «Наркіс»;
- г) «Разговор дружеский о душевном мире».

42.За Г. Сковородою, щастя досягається:

- а)розумом;
- б) серцем;
- в)волею;
- г)добрими вчинками.

43.Онтологічне вчення Г.Сковороди передбачає:

- а)два світи;
- б)три світи;
- в)один тлінний матеріальний світ;
- г)один вічний духовний світ.

44.У відповідності з етичним принципом людського щастя Г.Сковорода створює вчення:

- а)про «рівну нерівність»;
- б)про «рівну рівність»;
- в)про «нерівну нерівність»;
- г)про «вроджену нерівність».

45.У філософському вченні П.Юркевича центральним є поняття:

- а) «душа»;
- б) «серце»;

- в) «мислення»;
- г) «воля».

46. Суть філософського споглядання за П. Юркевичем:

- а) пізнання ідеї;
- б) пізнання самого себе;
- в) пізнання матеріального світу;
- г) пізнання Бога.

47. Марксизм вперше ввів у соціальну філософію категорію:

- а) буття;
- б) ідеальне буття;
- в) суспільне буття;
- г) субстанція.

48. За Марксом поділ суспільства на класи зумовлений:

- а) економічними факторами, способом виробництва;
- б) політичними факторами, формою правління;
- в) системою права, юридичними законами;
- г) суспільною свідомістю.

49. Суспільно-економічна формація – це:

- а) засоби виробництва;
- б) конкретно-історичний тип суспільства, визначений системою панівних на даному ступені розвитку суспільства виробничих відносин;
- в) сукупність існуючих в суспільстві ідей, теорій, поглядів, що відбивають матеріальні умови життя людей;
- г) відповідність виробничих відносин характеру і рівню розвитку продуктивних сил.

50. К. Марксу та Ф. Енгельсу належить праця:

- а) «Курс позитивної філософії»;
- б) «Німецька ідеологія»;
- в) «Наука логіки»;
- г) «Критика практичного розуму».

51. Характерною рисою марксизму є:

- а) діалектичний метод в нерозривному зв'язку з матеріалістичним принципом;
- б) діалектичний метод в нерозривному зв'язку з ідеалістичним принципом;
- в) метафізичний метод в нерозривному зв'язку з матеріалістичним принципом;
- г) метафізичний метод в нерозривному зв'язку з ідеалістичним принципом.

52.Інтуїція, за А.Бергсоном, розглядається як:

- а)самопізнання життя;
- б)інстинкт;
- в)містичне осяяння;
- г)пізнання світу за допомогою розуму.

53.А.Бергсону належить праця:

- а) «Філософія свободи»;
- б) «Воля до влади»;
- в) «Феноменологія духу»;
- г) «Творча еволюція».

54.Життя, за А.Бергсоном, – це:

- а)вища форма існування матерії;
- б)єдність матерії та духу;
- в)цілісність, що відрізняється від матерії та духу;
- г)частина природи, де здійснюється обмін речовин, процеси відображення, саморегуляції, управління та відтворення.

55.За Е.Гуссерлем, феноменологія – наука, яка:

- а)допомагає розуміти і тлумачити гуманітарні проблеми;
- б)допомагає перетворити гуманітарне знання в об'єктивне і універсальне;
- в)формулює теорію людського існування;
- г)звільняє вченого від зайвих припущень про світ і себе і дозволяє йому мати справи з чистими та об'єктивними смислами своєї свідомості.

56.Мета феноменології:

- а)дослідження логічних законів мислення;
- б)дослідження проблеми існування людини;
- в)аналіз речей як суб'єктивних актів свідомості з апіорним та об'єктивним змістом – ідеями, поняттями, образами;
- г)аналіз структур - закону зв'язку функцій множинності елементів.

57.Згідно феноменологічної теорії Е.Гуссерля, свідомість інтенціональна, тобто:

- а)спрямована на дещо (смысл об'єкту), що свідомістю не є, але їй належить;
- б)спрямована на зовнішній світ;
- в)спрямована на пошук божественного начала;
- г)спрямована на осягнення «Я».

58.Інтерпретація герменевтики не як розуміння тексту, а як онтології людського буття в світі характерна для філософії:

- а)М.Хайдеггера;

- б)Ф.Шлейєрмахера;
- в)Г.Гадамера;
- г)В. Дільтея.

59. Герменевтика стає мистецтвом лінгвістичного аналізу і одночасно психологічною занурення у внутрішній світ автора:

- а)в античну добу;
- б)добу середньовіччя;
- в)у XVIII століття;
- г)у XX столітті.

60.Герменевтика як теорія і практика розуміння та тлумачення дає ключ до розв'язання:

- а)природничо-наукових проблем;
- б)гуманітарних проблем;
- в)технічних проблем;
- г)природничо-наукових, гуманітарних та технічних проблем.

61.Метод «пояснення» в природничих науках протиставив методу «розуміння» в «науках про дух»:

- а)Ф.Шлейєрмахер;
- б)Г. Гадамер;
- в)М.Хайдеггер;
- г)В.Дільтей.

62.За Гадамером, герменевтика - це:

- а)процес розуміння, формулювання загальних закономірностей принципів і правил цього процесу;
- б)сукупність знання про світ і буття в ньому, де розуміння постає способом існування пізнаючої, діючої і соціальної людини;
- в)знання про особливості людського існування;
- г)витлумачення і розуміння письмових джерел.

63. Термін «всеєдність» в інтерпретації В.Соловйова означає:

- а)цілісність світу, космосу;
- б)єдність суспільства і людини;
- в)єдність Бога і усього світу, єдність трьох світів: природного, соціального та духовного;
- г)єдність природи і людини.

64.Особливістю російської філософії є:

- а)ототожнення філософії з наукою;
- б)морально-релігійний характер;
- в)акцентація онтологічних проблем;
- г)акцентація питань політики та права.

65. В. Соловйов здійснив спробу здійснити:

- а) синтез християнської релігії (зокрема православ'я), науки та філософії др. половини ХІХ ст.;
- б) синтез православ'я, католицизму та протестантизму;
- в) синтез філософії та науки;
- г) синтез філософії та протестантизму.

66. Джерела російського комунізму М. Бердяєв вбачав:

- а) в особливостях російського національного характеру;
- б) в прагненні російського народу до свободи;
- в) в релігійності фанатичного зразку;
- г) в психологічній схильності російського народу до бунту.

67. Свою філософію М. Бердяєв називав:

- а) позитивізмом;
- б) екзистенціалізмом або філософією духу;
- в) філософією релігії;
- г) антропологією.

68. В основі філософії П. Флоренського лежить:

- а) прагнення зрозуміти мету існування людини задля побудови суспільного життя у відповідності з нею;
- б) визнання причетності людини одночасно двом світам: світу чуттєвих речей та світу ідей;
- в) пошук сенсу життя людини;
- г) визнання «релігійного досвіду», духовного переживання «повноти буття» єдиним способом досягнення істини.

69. На думку М. Бердяєва, по-справжньому вільною людиною робить:

- а) знання законів природи;
- б) усвідомлена любов до Бога;
- в) любов до мистецтва;
- г) любов до всього людства.

70. За Фрейдом модель особистості являє собою цілісну систему психіки, яка складається з:

- а) двох рівнів;
- б) трьох рівнів;
- в) одного рівня;
- г) чотирьох рівнів.

71. Поняття «Воно» означає:

- а) несвідоме;
- б) усвідомлене;

- в) понадсвідоме;
- г) зовнішню реальність, що впливає на людину.

72. За Фрейдом «лібідо» - це:

- а) інстинкт життя;
- б) інстинкт смерті;
- в) сексуальний інстинкт;
- г) комплекс різноманітних інстинктів.

73. Головний спосіб розв'язання проблеми людського існування, за Е. Фроммом:

- а) культивування всезагальної любові;
- б) інтенсивний розвиток науки та техніки;
- в) вдосконалення політико-правової системи, форм правління;
- г) коеволюція людини і природи.

74. На думку неофрейдистів, особистість детермінується:

- а) законами всесвіту, космосу;
- б) біологічними інстинктами;
- в) суспільством і культурою;
- г) певним типом економіки.

75. До неофрейдизму належить вчення:

- а) А. Адлера;
- б) Е. Гуссерля;
- в) З. Фрейда;
- г) К. Ясперса.

76. Французький матеріалізм XVIII ст. розглядає людину як:

- а) духовну істоту, яка спрямовується в своїй діяльності Богом;
- б) виключно матеріальну істоту, яка повністю належить природі і залежить від неї;
- в) соціальну істоту, яка повністю залежить від конкретного типу суспільства;
- г) космічну істоту, яка керована законами Всесвіту.

77. Поняття «колективне несвідоме» розроблене:

- а) Н. Лосським;
- б) К. Юнгом;
- в) А. Адлером;
- г) З. Фрейдом.

78. Нову гуманістичну теорію суспільства прагнув побудувати:

- а) З. Фрейд;
- б) Е. Фромм;

- в) М. Хайдеггер;
- г) Ж.-П. Сартр.

79. На думку К. Юнга, природа підсвідомого є:

- а) символічною;
- б) біологічною;
- в) соціальною;
- г) космічною.

Ключові терміни та поняття

Архетип – в аналітичній психології термін, що ним позначають «первісні уявлення» або «універсальні форми думки», які є цеглинами, з яких складається колективне несвідоме. Архетипи колективного несвідомого – це пам'ять поколінь, яка сформувалася тоді, коли наші предки тривалий час переживали схожі події.

Базис та надбудова – основні поняття марксистської версії соціальної філософії, які характеризують структуру суспільно-економічної формації. Базис – це первинна економічна структура суспільства, що є сукупністю історично визначених виробничих відносин. Надбудова – сукупність ідеологічних відношень та поглядів, а також відповідні їм організації та установи. До ідей пов'язаних з надбудовою належать: політичні, моральні, естетичні, правові, релігійні, філософські ідеї.

Буддизм – релігійно-філософське вчення, перша світова релігія, яка заснована на вірі в перевтілення, вченні про шлях звільнення від страждань з метою досягнення нирвани (найвищого стану осяяння істиною мудрістю).

Буття – філософська категорія, що позначає: 1) все, що реально існує; 2) те, що існує як істинне, на відміну від видимого; 3) реальність, яка існує об'єктивно, поза свідомістю людини і незалежно від неї; 4) загальний спосіб існування людини.

Веди – (санскр. veda - знання, от індоєвр. veid - знати, бачити) – священні книги індусів, збірки гімнів, богослужбових текстів та легенд. Веди складаються з 4 збірок та є найдавнішою пам'яткою індоєвропейської духовної культури.

Всеєдність – філософське вчення, яке розкриває внутрішню єдність буття як універсума в формі взаємопроникнення та розподіленості його складових елементів, їх тотожності один одному при збереженні якісних відмінностей та власної специфіки.

Втеча від свободи – поняття та концепція гуманістичного психоаналізу Фромма, яка фіксує та пояснює причини та механізми дії динамічних факторів психіки людини, які схиляють її до відмови від свободи та самої себе. Цей стан пов'язаний з відчуженням та невпевненістю сучасного індивіда, який відмовляється від своєї незалежності з метою єднання з чимось зовнішнім аби отримати додаткову «вторинну» силу.

Гедонізм – філософсько-етичне вчення, за яким найвищим благом і метою життя людини є насолода.

Геліоцентризм – висунуте Коперніком положення, що доцільніше вважати не Землю, а Сонце центром світу.

Герменевтика (греч. hermeneia – тлумачення) – напрям в філософії та гуманітарних науках, в якому розуміння розглядається як умова осмислення соціального буття. Процес розуміння є безкінечним та утворює герменевтичне коло, коли ціле розуміється через його складові частини, а частини через ціле.

Гілозоїзм (грец. hyle - речовина, матерія і zoo - життя) – філософське вчення, за яким здатність відчувати нібито притаманна всій матерії. Термін «гілозоїзм» запроваджено в XVII ст.

Гносеологія (грец. gnosis - пізнання і ...логія) - розділ філософії, в якому досліджуються пізнавальне відношення суб'єкта до об'єкта, природи і можливості пізнання людиною світу і самої себе.

Дао – поняття давньокитайської філософії, яке означало: в теорії пізнання – "шлях" природи, її закономірність; в етиці – сенс життєвого шляху людини, етичну норму; в логіці – підставу, засновок, аргумент. Найбільш об'ємна і складна категорія китайської філософії, та зокрема даосизму, яку можна порівняти із категорією буття.

Даосизм – філософське вчення Китаю, яке стверджує, що лише дотримання природних законів (дао) життя дозволяє людині зберегти цілісність своєї природи. Лише на цій основі можливе досягнення істини та оволодіння мудрістю.

Деїзм (лат. Deus - Бог) – принцип філософських вчень, які, визнаючи Бога першопричиною світу, заперечували його втручання в явища природи та в хід суспільних подій. Деїзм виник у XVII ст. в Англії.

Джайнізм – релігійно-філософське вчення Індії, яке засновано на вірі в переселення вічної душі в матеріальні тіла. Особливістю джайнізму є ідея непричиення зла жодній живій істоті, саме цій меті має бути підпорядковане усе життя.

Діалектика (грец. dialektike - мистецтво ведення бесіди, полеміки) - 1) у давньому значенні: мистецтво полеміки, логічний метод встановлення істини шляхом виявлення і подолання суперечностей у судженнях супротивника; 2) у сучасному розумінні: а) об'єктивний процес розвитку явищ на основі виникнення, боротьби і розв'язання притаманних їм суперечностей; б) філософська наука про універсальні закони руху і розвитку природи, суспільства і мислення.

Диктатура пролетаріату – поняття марксизму, яке позначає форму організації влади робітничого класу, яку він отримує внаслідок соціалістичної революції та використовує для побудови соціалістичного суспільства. Це етап та спосіб переходу від класового суспільства до суспільства без класів.

Дхарма – релігійно-філософська категорія «універсального Закону» або «правила» в індуїзмі та буддизмі. Термін вказує не на конкретний, а на фундаментальний закон.

Еманация (лат. emanatio - витікання, сходження) - термін, запроваджений стародавніми філософами, який означав сходження нижчих форм буття з вищого буття - єдиного універсального непорушного начала.

Епікуреїзм – філософська школа пізньої античності заснована Епікуром. Спиралась на атомістичні ідеї Демокріта, але визнавала можливість атомів відхилятися від своїх траєкторій руху. Проголосила принцип задоволення природних бажань людини як ідеал людського життя.

Есхатологія – розділ теології і філософії, що складає систему поглядів і вірувань про кінець світу, а також про долю людства і Всесвіту після нього.

Життєвий світ – одне з центральних понять феноменології, яке пов'язане з результатом подолання вузького горизонту феноменологічного методу шляхом звернення до проблем світових зв'язків свідомості. Це свідомість, а також пов'язані з нею форма орієнтації та поведінка людини, які засновані на сумі безпосередніх очевидностей. Характерні риси: є основою всіх наукових ідеалізацій; є суб'єктивним; є образом світу, як його уявляють людські спільноти на різних історичних етапах розвитку; є релятивним; має апріорні структурні характеристики (інваріанти) на основі яких формуються наукові абстракції, а також виробляється наукова методологія.

Ідеалізм (грец. idea - вигляд, першообраз) – протилежний матеріалізові філософський напрям, який намагається довести, що дух, свідомість, мислення, ідеальне є первинним, а буття, природа, матеріальне - вторинним.

Інстинкт (лат. - спонука, потяг) – багатоступеневий комплекс поведінкових актів організму, створений в результаті тривалої еволюції та спрямований на забезпечення життєвих функцій, самого існування кожної істоти і виду в цілому.

Інтенційність (лат. intentio – прагнення, увага) – центральне поняття феноменології, яке є властивістю феноменологічної свідомості та пов'язане з початковим відношенням свідомості до предметності. Тобто не самодостатність свідомості, яка пов'язана з усвідомленням предметів, а не власних актів.

Інтуїтивізм – напрям у філософії, який абсолютизує інтуїцію як єдино вірогідний вид пізнання.

Інтуїція (лат. intuitio, від intueor - уважно дивлюсь) – спосіб осягнення істини через безпосереднє чуттєве споглядання чи умогляд, на відміну від опосередкованого, дискурсивного характеру логічного мислення.

Ісихазм (грец. hesychia – спокій та тиша) – містична традиція богоспоглядання в православній церкві, релігійна практика, яка передбачає сукупність інтроспекцій молитовного самозаглиблення, а іноді і фізичних вправ. Метою було через очищення молитвою побачити божественний світ. Ісихазм пов'язаний з проблемою пізнання Бога та його втілення в цьому світі.

Карма (санскрит - дія, обов'язок, діяльність) – у вченнях індійських релігій - особлива містична сила, обов'язковий автоматично діючий «закон

покарання» за сукупність вчинків, намірів, прагнень, який визначає долю живої істоти в наступних перевтіленнях.

Конфуціанство – китайська етично-філософська школа, основа китайського способу життя, принцип організації суспільства, засновником якої був Конфуцій. Він розробив концепцію ідеальної людини, якій притаманні гуманність, почуття обов'язку, повага до старших, любов до людей, скромність, справедливість, стриманість тощо. Конфуціанство вважало основою соціального устрою моральне самовдосконалення індивіда й дотримання норм етикету, проголошувало владу правителя священною, а метою державного управління – інтереси народу.

Марксизм – ідейна течія в філософії XIX – XX ст., пов'язана з розвитком та переосмисленням ідей К.Маркса щодо людини та суспільства.

Матеріалізм (від лат. *materialis* - речовинний) – протилежний ідеалізові філософський напрям, який виходить з того, що природа, буття, матерія є первинними, а свідомість, мислення, дух - вторинними.

Метафізика (грец. *met a* та *physika* - «після фізики») - 1) в історії філософії термін вживається для позначення філософських вчень про надчуттєві, недоступні досвідові начала буття; 2) протилежний діалектиці спосіб мислення і метод пізнання, який розглядає предмети і явища поза їх внутрішнім зв'язком і розвитком, не визнає внутрішніх суперечностей як джерела саморуху.

Натурфілософія (лат. *natura* - природа і філософія) – система умоглядних і часом фантастичних уявлень про природу, що розробляється у філософських вченнях переважно в епоху Відродження і Нового часу.

Неоплатонізм – філософсько-містичний напрям грецької філософії, який є спробою синтезу ідей Платона з ідеями Аристотеля, піфагорійців, орфіків, халдейських оракулів та єгипетських жреців. Основний філософський зміст пов'язаний з розробкою платонівської тріади: Єдине-Розум-Душа.

Неофрейдизм – напрям у сучасній філософії, що розвинувся в 20-30-х роках XX століття з фрейдизму. Представники неофрейдизму вважають, що провідну роль у становищі людини грають суспільно-культурні впливи. Тобто вони зосереджують свою увагу на соціальних та культурних процесах. На їхню думку, саме ці процеси роблять істотний вплив на виникнення внутрішньоособистісних конфліктів індивіда. В основі всіх теоретичних побудов цього напрямку лежать поняття несвідомого та принципової конфліктності відносин особистості і суспільства.

Несвідоме – певний рівень психічного відображення дійсності, який характеризується мимовольністю виникнення і перебігу, відсутністю свідомого контролю й регулювання.

Нірвана – стан переходу в абсолютну пустоту, небуття, спокій. Виникає в результаті відмови живої істоти від всіх пристрастей, бажань, почуттів. Центральне поняття буддизму і джайнізму. Необхідною умовою досягнення нірвани є розрив безкінечного циклу народження і смерті – сансари.

Онтологія – це вчення про буття, розділ філософії, у якому з'ясовуються фундаментальні проблеми існування, розвитку сутнісного, найважливішого.

Пантеїзм – філософсько-релігійне вчення, за яким Бог є безособовим началом, розлитим по всій природі, тотожним з нею або з її субстанцією.

Психоаналіз – одна з теоретичних засад фрейдизму, загальна теорія і метод лікування нервових і психічних захворювань, запропоновані З. Фрейдом в кінці XIX - на початку XX ст.

Самосвідомість – протилежне усвідомленню зовнішнього світу переживання єдності та специфічності «Я» як автономної сутності, що наділена думками, почуттями, бажаннями, здатністю до дії. Включає в себе самопізнання, само ідентифікацію, самовизначення. Зовні проявляється як система самооцінок та оцінок інших, які складають модель пізнавальних та соціальних дистанцій, що дозволяють виробити механізми самоутвердження в світі та захисту від світу.

Сансара – нескінченний цикл страждань (народжень, хвороб, смертей та реінкарнацій) в буддизмі, індуїзмі, джайнізмі, сикхізмі та інших дхармічних релігіях. У релігійно-філософських системах Стародавньої Індії — це уявлення про плинність усього живого, процес переходу однієї тілесної оболонки в іншу, ланцюг страждань у земному житті, кругообіг народження і смерті, трансміграція душі (метемпсихоза)

Свідомість – властивий людині спосіб ставлення до світу через суспільство, вироблену систему знань, закріплених у мові, в усіх її смислах і значеннях; найвища форма відображення матерії.

Скептицизм (грец. skeptikos - недовірливий, той, хто досліджує) – філософське вчення, що піддає сумніву можливість достовірного пізнання об'єктивного світу.

Соборність – поняття російської філософії, вперше вжите Хомяковим у вченні про Церкву. Це вільна єдність членів Церкви в справі спільного розуміння ними правди та вільного пошуку шляхів до спасіння, єдність заснована на любові до Христа та божественної праведності. В розумінні Булгакова та Флоренського соборність – це єдине життя в єдиній істині, що є всеєдністю та душею православ'я..

Софія (греч. sophia - майстерність, знання, мудрість) – смислообраз античної та християнської філософії, який фіксує уявлення про смислове наповнення світу, яке робить можливим осягнення його світобудови, зокрема, філософією. У Соловйова це – другий полюс Абсолюту, першоматерія, безпосередня можливість буття, тіло Ісуса Христа, який збирає усе людство в єдиний боголюдський організм.

Стоїцизм – філософська школа пізньої античності. Філософська система стоїків складається з фізики, логіки та етики. В фізиці розвивали ідеї Геракліта, в логіці ставили питання про розум, істину та її джерела. Найбільше значення мала етика, в якій розробили ідеал мудреця, що живе у відповідності з природою, слідує своїй долі та зберігає спокій душі.

Субстанція (лат. substantia - сутність) – філософська категорія для позначення кінцевої основи всієї різноманітності явищ природи та історії, якою є саморух матерії.

Упанішади – давньоіндійські релігійно-філософські тексти брахманів, які складені у вигляді діалогу учня з учителем, в якому учитель пояснює сутність Вед.

Феноменологія – напрям філософських досліджень ХХ століття. У викладі Гуссерля феноменологія в основному розглядає та вивчає структури свідомості й явища, які в ній відбуваються. Цей розгляд повинен відбуватися з точки зору «першої особи», але вивчаються явища не так, як вони постають перед моєю свідомістю, а перед будь-якою свідомістю. Гуссерль вірив у те, що збудована таким чином наука про явища, феноменологія, може забезпечити міцну основу для усього людського знання включно із знанням науковим. Таким чином філософія могла б отримати статус строгої науки.

Рекомендована література

Підручники та навчальні посібники:

1. Асмус В.Ф. Античная философия. – М.: Высш. шк., 2005. – 408 с.
2. Горський В. С. Нариси з історії філософської культури Київської Русі. – К.: Наук. думка, 1993. – 164 с.
3. Горський В.С., Кислюк К.В. Історія української філософії. – К.: Либідь, 2004. – 488 с.
4. Гришанов И.В. Философия: Учебное пособие. – Херсон: Айлант, 2008. – 264 с.
5. Зотов А.Ф. Современная западная философия: Учеб. – М.: Высш. шк., 2005. – 781 с.
6. История восточной философии: Учеб. пособие / отв. ред. М.Т. Степанянц. – М.: РАН ИФ, 1998. – 122 с.
7. История философии: Учебник для вузов / под ред. В.В. Васильева, А.А. Кротова, Д.В. Бугая. – М.: Академический проект, 2005. – 680 с.
8. История философии: Учебник для вузов / под ред. В.П. Кохановского, В.П. Яковлева. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – 576 с.
9. Історія філософії: Підручник / за ред. В.І. Ярошовця. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2002. – 774 с.
10. Огородник І.В., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 1999. – 316 с.
11. Орлов С.В. История философии. – СПб.: Питер, 2009. – 192 с.
12. Пашук А.І Нариси з історії філософії середніх віків: Підручник. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – 712 с.
13. Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій: Навч. посібник. – Львів, 2005. – 506 с.
14. Скирбекк Г., Гилье Н. История философии: Учеб. пособие / под ред. С.Б. Крымского. – М.: Гуман. Изд. Центр ВЛАДОС, 2003. – 800 с.
15. Спиркин А.Г. Философия: Учебник. – М.: Гардарики, 2002. – 736 с.
16. Українська філософія в іменах: Навч. посіб. / І. Огороднік, М. Русин. – К.: Либідь, 1997. – 328 с.

17. Философия: Учеб. / под ред. А.Ф. Зотова, В.В. Миронова, А.В. Разина. – М.: Академический Проект; Трикста, 2004. – 688 с.
18. Філософія: Навч. посібник. / за ред. І.Ф. Надольного. – К.: Вікар, 2003. – 457 с.
19. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К.: Книга, 2005. – 528 с.
20. Чанышев А.Н. Курс лекций по древней философии. – М.: Высш. шк., 1981. – 374 с.

Довідники, енциклопедії та хрестоматії:

1. Аналитическая философия: становление и развитие (Антология). – М.: «Дом интеллектуальной книги»; «Прогресс-Традиция», 1998. – 528 с.
2. Античная философия: Энциклопедический словарь. – М.: Прогресс-Традиция, 2008. – 896 с.
3. История философии: Энциклопедия. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – 1376 с.
4. Історія філософії: Словник / Заг. Ред.. В. Ярошовця. – К.: Знання України, 2005. – 1200 с.
5. Мир философии: Книга для чтения. В 2-х ч. – Ч. 1. Исходные философ. проблемы, понятия и принципы. – М.: Политиздат, 1991. – 672 с.
6. Мир философии: Книга для чтения. В 2-х ч. – Ч. 2. Человек. Общество. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – 624 с.
7. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. – Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.
8. Постмодернизм. Энциклопедия. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – 1040 с.
9. Русская философия: Энциклопедия / под общ. ред. М.А. Маслина. – М.: Алгоритм, 2007. – 736 с.
10. Современная западная философия. Энциклопедический словарь / под ред. О. Хеффе, В.С. Малахова, В.П. Филатова при участии Т.А. Дмитриева. Ин-т философии. – М.: Культурная революция, 2009. – 392 с.
11. Українські гуманісти епохи Відродження (Антологія): У 2 т. / Упоряд. В. Литвинов. – К.: Наук. думка, 1995. – 594 с.
12. Философы Франции: словарь / под общ. ред. И. И. Блауберг. – М.: Гардарики, 2008. – 320 с.
13. Філософія ХХ – ХХІ століть: Імена: Біографічний словник. / Укладач Ю.В. Омельченко. – К.: Фенікс, 2011. – 212 с.
14. Філософський енциклопедичний словник / В. Шинкарук та ін.; Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
15. Хрестоматия по философии: Учебное пособие / сост. А.Р. Абдулин. – Уфа, 2003. – 439 с.
16. Хрестоматия по философии: Учебное пособие / сост. А.А. Радугин. – М.: Центр, 2001. – 416 с.

17. Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. Древний мир — эпоха Просвещения / Редкол.: И. Т. Фролов и др.; Сост. П. С. Гуревич. — М.: Политиздат, 1991. — 422 с.
18. Читанка з філософії: У 6-ти кн. — Кн. 1: Філософія Стародавнього світу. / за ред. Г.І. Волинки. — К.: Довіра, 1992. — 203 с.
19. Этика: Энциклопедический словарь. / Под ред. Р.Г. Апресяна и А.А. Гусейнова. — М.: Гардарики, 2001. — 671 с.

Додаткова література:

1. Антисери Д., Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней. Т. 1. Античность. — СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1994. — 880 с.
2. Антисери Д., Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней. Т.3. От Возрождения до Канта. — СПб.: «Пневма», 2002. — 880 с.
3. Антисери Д., Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней. Т. 4. От романтизма до наших дней. — СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1997. — 880 с.
4. Безансон А. Извращение добра: Соловьев и Оруэлл. — М.: Изд-во «МИК», 2002. — 168 с.
5. Блауберг И. И. Анри Бергсон. — М.: Прогресс-Традиция, 2003. — 672 с.
6. Вдовіна О., Горський В., Завгородній Ю., Киричок О. Давньоруські любоводри. — К.: Видавничій дім «КМ Академія», 2004. — 304 с.
7. Горський В.С., Стратій Я.М., Тихолаз А.Г., Ткачук М.Л. Київ в історії філософії України. — К.: Вид. дім «КМ Академія»; «Пульсарі», 2000. — 264 с.
8. Гончарова Т.В. Эпикур. — М.: КомКнига, 2010. — 336 с.
9. Горфункель А.Х. Философия эпохи Возрождения. — М.: Высш. шк., 1980. — 368 с.
10. Гусев В.І. Історія західноєвропейської філософії XV – XVII ст. — К.: Либідь, 2000. — 368 с.
11. Деррида Ж. Голос и феномен и другие работы по теории знака Гуссерля. — СПб.: Алетейя, 1999. — 208 с.
12. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. — М.: Мысль, 1979. — 620 с.
13. Ісаєвич Я. Юрій Дрогобич. — К.: ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1972. — 122 с.
14. Йейтс Ф.А. Джордано Бруно и герметическая традиция. — М.: Новое литературное обозрение, 2000. — 528 с.
15. Коплстон Фредерик. История философии. XX век. — М.: ЗАО Центрполиграф, 2002. — 269 с.
16. Коплстон Фредерик. История философии. Древняя Греция и Древний Рим. — Т.1. — М.: ЗАО Центрполиграф, 2003. — 335 с.
17. Коплстон Фредерик. История философии. Древняя Греция и Древний Рим. — Т.2. — М.: ЗАО Центрполиграф, 2003. — 319 с.
18. Космос и душа. Учения о Вселенной и человеке в античности и средние века. / Общ. ред. П. П. Гайденко, В. В. Петров. — М.: Прогресс-Традиция, 2005. — 880 с.

19. Лавджой А. Великая цепь бытия. – М.: Дом интеллектуальной книги, 2001. – 376 с.
20. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. – К. Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2000. – 472 с.
21. Лосский Н.О. История русской философии. – М.: Советский писатель, 1991. – 480 с.
22. Лукьянов А.Е. Лао-цзы (философия раннего даосизма). – М.: Изд-во УДН, 1991. – 164 с.
23. Лукьянов А.Е. Лао-цзы и Конфуций: Философия Дао. – М.: Восточная литература, 2001. – 384 с.
24. Мотрошилова Н.В. Идеи Эдмунда Гуссерля как введение в феноменологию. – М.: Феноменология-Герменевтика, 2003. – 720 с.
25. Нічик В.М., Литвинов В.Д., Стратій Я.В. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – поч. XVII ст.) – К.: Наук. думка, 1991. – 226 с.
26. Переломов Л.С. Конфуций. Лунь юй. – М. Наука, 1998. – 590 с.
27. Рассел Б. Історія західної філософії. – К.: Основи, 1995. – 759 с.
28. Рист Дж. М. Плотин: путь к реальности. – СПб.: «Издательство Олега Абышко», 2005. – 320 с.
29. Сатисчандра Чаттерджи, Дхирендрамохан Датта. Древняя индийская философия. – М.: Иностранная литература, 1954. – 408 с.
30. Семенов И.И. Афоризмы Конфуция. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – 306 с.
31. Соколов В.В. Европейская философия XV – XVII веков. – М.: Высш. шк., 1984. – 448 с.
32. Степанова А.С. Философия Древней Стои. – СПб.: Алатая; KN, 1995. – 270 с.
33. Столяров А.А. Стоя и стоицизм. – М.: Ками груп, 1995. – 445 с.
34. Тажуризина З.А. Философия Николая Кузанского / Под ред. В.В. Соколова. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 152 с.
35. Ушкалов Л. Сковорода та інші: Причинки до історії української літератури. – К.: Факт, 2007. – 552 с.зі стор.48.
36. Философия природы в античности и средние века. / Общ. ред. П. П. Гайденко, В. В. Петров. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 608 с.
37. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К.: Книга, 2005. – 528 с. стор.47.
38. Философские вопросы буддизма / Отв. ред. В.В Мантатов. – Новосибирск: Наука, 1984. – 125 с.
39. Шерток Л., Р. де Соссюр. Рождение психоаналитика. От Месмера до Фрейда. – М.: Прогресс, 1991. – 288 с.

Першоджерела:

1. Бергсон А. Избранное: Сознание и жизнь. – М.: РОССПЭН, 2010. – 399 с.

2. Бергсон А. Собрание сочинений: в 4 т. – Т. 1. Опыт о непосредственных данных сознания. Материя и память. – М. Московский клуб, 1992. – 336 с.
3. Бергсон А. Творческая эволюция. – М.: ТЕРРА-Книжный клуб; КАНОН-пресс-Ц, 2001. – 384 с.
4. Беседы Эпиктета. – М.: Ладомир, 1997. – 312 с.
5. Гадамер Г. Герменевтика і поетика. – К.: Юніверс, 2001. – 288 с.
6. Гадамер Г. Истина і метод. – Т. 1: Основи філософської герменевтики. – К.: Юніверс, 2000. – 464 с.
7. Гадамер Г. Истина і метод. – Т. 2. – К.: Юніверс, 2000. – 478 с.
8. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. Книга первая. – М.: Академический проект, 2009. – 489 с.
9. Гуссерль Э. Идея феноменологии: Пять лекций. – СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия», 2008. – 224 с.
10. Гуссерль Э. Избранные работы. / Сост. В.А. Куренной. – М.: ИД «Территория будущего», 2005. – 464 с.
11. Гуссерль Э. Картезианские медитации. – М.: Академический проект, 2010. – 229 с.
12. Дао-Де цзин: Книга о Пути. – М.: Феория, 2010. – 704 с.
13. Локк Дж. Сочинения в трёх томах. Т. 2. – М.: Мысль, 1985. – 560 с.
14. Марк Аврелий. К себе самому. – М.: Алетея-Новый акрополь, 1998. – 224 с.
15. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии. // Собрание сочинений. – Т. 4. – М.: Госполитиздат, 1955. – С. 419 – 459.
16. Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология. – М.: Изд-во политической литературы, 1985. – 574 с.
17. Маркс К., Энгельс Ф. Экономически-философские рукописи 1844 года. // Собрание сочинений. – Т. 42. – М.: Госполитиздат, 1974. – С. 41 – 174.
18. Прокл. Начала физики. – М.: Греко-латинский кабинет Ю.А. Шичалина, 2001. – 120 с.
19. Прокл. Первоосновы теологии. – М.: Прогресс, 1993. – 320 с.
20. Сенека Луций Анней. Философские трактаты. – СПб.: Алетея, 2001. – 400 с.
21. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1973. – 532 с.
22. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1973. – 576 с.
23. Тит Лукреций Кар. О природе вещей. – М.: Худож. лит., 1983. – 383 с.
24. Фрейд З. Леонардо да Винчи: воспоминания детства. – СПб.: Азбука классика, 2006. – 224 с.
25. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному. – Мн.: Харвест, 2006. – 480 с.
26. Фрейд З. Психология бессознательного. – М.: Просвещение, 1990. – 448 с.

27. Фрейд З. Толкование сноведений. – СПб.: Азбука классика, 2006. – 318 с.
28. Фрейд З. Тотем и табу. – СПб.: Азбука классика, 2005. – 256 с.
29. Фрейд З. Художник и фантазирование. – М.: Республика, 1995. – 448 с.
30. Фромм Э. Величие и ограниченность теории Фрейда. – М.: АСТ, 2000. – 448 с.
31. Фромм Э. Забытый язык. Иметь или быть? – М.: АСТ, 2009. – 442 с.
32. Фромм Э. Искусство любить. Исследование природы любви. – М.: Педагогика, 1990. – 160 с.
33. Фромм Э. Революция надежды. Навстречу гуманизированной технологии. – М.: АСТ, 2006. – 288 с.
34. Хайдеггер М. Основные проблемы феноменологии. – М.: Высшая Религиозно-философская школа, 2001. – 257 с.
35. Юнг К. Архетип и символ. – М.: Ренессанс, 1991. – 304 с.

Интернет-ресурси

1. <http://centant.spbu.ru/plat/proklos/research.htm> - сайт присвячений вченню Прокла.
2. <http://centant.spbu.ru/sno/projects/seneca/index.htm> - сайт присвячений вченню Сенеки.
3. <http://filosof.historic.ru> – електронна бібліотека праць з філософії.
4. <http://www.galileogalilei.ru> – сайт присвячений Галілею.
5. <http://www.gumer.info/> - електронна бібліотека філософських текстів.
6. <http://krotov.info> – бібліотека філософських та релігійних текстів.
7. <http://www.philosophy.ru/> - електронна бібліотека праць з філософії
8. <http://www.philsci.univ.kiev.ua/UKR/index.html> - електронна бібліотека кафедри філософії та методології науки Київського національного університету імені Т.Г. Шевченка.
9. <http://platonanet.org.ua/> - електронна бібліотека праць філософів та підручників з філософії.
10. <http://renaissance.rchgi.spb.ru/Bruno/autor.rus.htm> - сайт присвячений філософії Дж. Бруно.
11. <http://renaissance.rchgi.spb.ru/Cusanus/autor.rus.htm> - сайт присвячений філософії М. Кузанського.
12. <http://www.vehi.net> – сайт присвячений російській філософії XIX – XX століть.